

COLLECTANEA STUDIORUM ET TEXTUUM

EXCERPTUM EX CLASS. I, VOL. 5

BUDAPEST
2023

COLLECTANEA STUDIORUM ET TEXTUUM

CLASSIS I, VOL. 5 – EXCERPTUM

A MAGYAR KATOLICIZMUS
ÉS TRIANON

Tanulmányok

Szerkesztette
SÁGI GYÖRGY

BUDAPEST

2023

Bibliotheca Historiae Ecclesasticae Universitatis Catholicae de Petro Pázmány nuncupatae
Series II

Collectanea Studiorum et Textuum
fundavit ac moderatur
P. TUSOR

Kiadja a Fraknói Vilmos Római Történeti Kutatócsoport
(ELKH-PPKE-PTE)

<http://institutumfraknoi.hu>

© *The authors and the editor*, 2023

ISSN 2064-8375
ISBN 978-963-416-364-0
ISBN ebook 978-963-416-365-7

Felelős kiadó
a Gondolat Kiadó igazgatója
Szedte és tördelte: Lipót Éva
Olvasószerkesztő: Matus Zsanett, Kanász Viktor
Borítóillusztráció: Somfalvai Patrícia
Kiadásra előkészítette
a GONDOLAT Kiadó

PEHM (MINDSZENTY) JÓZSEF ÉS TRIANON

Pehm József főgimnáziumi hittanárt Zalaegerszegről, amikor 1918 októberében ki-tört az őszirózsás forradalom, az ország államformája köztársaság lett, a polgári demok-ratikus kormányzást felváltotta a kommunizmus, kitoloncolták, és csak a Tanácsköztársaság bukása után, 1919. augusztus 3-án térhetett vissza a városba. Mária mennybevitelének napján, augusztus 15-én a kongreganista fiatalokhoz szólván mérsékelten reagált a kö-zelmúltra.¹ Pár nappal később, Szent István napján mondott beszédében is a jézusi szeretetparanccsal érvelve a megroppant társadalmi béke összeforrasztásáról szólt, ta-nácsa a forradalmak ellenében az oltár, az osztályharc helyett egység a hitben.

„Majd így lesz jobbrafordulás, lesz megértés. Legyen vége a szónokló, a deklamáló katho-licizmusnak, jöjjön el a mélyen hívő, a hitből élő tettek kereszténysége, amely él az oltárnál, a dalban, művészetben, irodalomban, sajtóban, otthon és künn. Ezt hirdeti Szent István 1919-ben, nagy érdekek kívánják, hogy ezt megértsük.”²

Bizakodását táplálhatta, hogy 1919 augusztusában Magyarország területe még csonkítatlan, talán fel sem merült benne, hogy győztesek ne méltányosan bánnának a vesztes féllel. Ám 1919. szeptember 10-én az antant hatalmak aláírták Ausztriával a békeszerződést, amelynek értelmében Nyugat-Magyarország egy része Ausztriához került. Ez már előre vetítette annak esélyét, hogy a győztes hatalmak hozzáállása a vesztes Magyarországhoz inkább ellenséges, semmint mérsékelt lesz.

¹ „Amikor bosszú hallgatás után először szólhatok Kegyetekhez, lelkem melegével köszöntöm a Kongregációt... Amikor az üldözés elmúlt, amikor szabad a vallásgyakorlat, amikor a hitetlenség joga után feléled a hit joga, én egy dicsőséges sírboz és a Kongregáció Királynéjának diadalútjához vezetem a kongreganista lelket.” PL Mm., 31. doboz (d.). Beszédvázlatok, elmélkedések. Zalaegerszeg, 1919. augusztus 15. „Nagyasszony élete vége”.

² PL Mm. 33. d. Prédikációvázlatok: Zalaegerszeg, 1919. augusztus 20.

I. A REVÍZIÓS MOZGALOM ZALAI ÉBREDÉSE

A fiatal pap nem talál más magyarázatot a történetekre, mint a bűnös forradalmakat és vezéreiket. Amikor először a zalai Pacsán 1919. november 14-én, majd később más alkalmakkor visszaemlékezett a forradalmakra, már nem fukarkodott a megbélyegző minősítésekkel és a naturalista részletekkel. „Károlyi és társai bűnösök a kommunizmus förtelmeiben”, „vérözön és akasztófák meredtek”, „a megtévesztett szegények maradtak szegények, de a zsidó biztosok megrakodtak... pénzzel”.³ Szamuely Tibor „ártatlan emberek százait akasztatta fel vagy lövette halomra, hóhérgárdát szervezett”, a törvény házának mélyén „százak véreztek”. A forradalmak „a liberalizmus és a szociáldemokrácia torzszülöttjei”, a sajtó „minden piszok kútforrása”, Hock János a katolikus egyház „leghitványabb papja”.⁴ Egy kőműves, Németh Zsigmond szociáldemokrata aktivista eskü alatt vallotta, hogy egy 1920 nyarán elhangzott szentbeszédében Pehm kifejezetten politizált és elítélte a baloldalt: „a hitvány kommunistákat és szociáldemokratákat, akik egytől egyig hazaárulók, egytől egyig ki kell irtani a föld színéről, velük kesztyűs kézzel bánni nem lehet. Akik vörös köpenybe burkolóznak, azok mind hazaáruló bitangok.”⁵

Az egyéves évfordulón Pehm már csak sorscsapást látott Károlyiék forradalmában és szereplésében:

„az őszi virágok nyílása eszünkbe juttatja az október 31-et, annak virágát a fehér őszi rózsát, utána a sok nyomort, szenvedést, vért és erőszakot, a nemzeti összeomlást, szinte sírba szállásunkat. Október 31. olyan nap, mint aug. 29., a mohácsi csatavesztés. Károlyi Mihály lett akkor a vezér, de mintha érezte volna, hogy ő sírásó, csak a sírásók szavait hangoztatta. Finis H[ungar]-iae, vége, vége van már Magyarországnak. És amikor mi fehér őszi rózsák közt járunk, felsóhajtunk a halottaknak, sírra nyíló virágok láttára, egy nemzet sóhajt halljuk elszállni a Károlyi-virág láttára, úgy mint a kurucok elbukásakor a majtényi síkon szállott az átok az áruló Károlyi Sándor felett, úgy száll ma: Károlyi, Károlyi verjen meg az Isten!”⁶

³ PL Mm. 32. d. Prédikációvázlatok: Pacsa, 1919. november 14.

⁴ *A kommun [sic!] szelleme. Pehm József díszbeszéde a városi díszközgyűlésen, Zalamegyei Újság* 3 (1920. augusztus 15.) 100, 2. Az újság fellelhetősége: PL Mm. 32. d. Az írás eredeti szövegét lásd PL Mm. 33. d. Prédikációvázlatok: „A kommun bukása. '920. Városház.” – Megjegyzés: a MNL ZML-ből hiányoznak a zalaegerszegi városi közgyűlés 1920. évi jegyzőkönyvei.

⁵ ÁBTL 3.1.8. Sz–222/8. 63. fol. Tanúvallomási jegyzőkönyv Németh Zsigmond szakmaközi bizottsági titkár kihallgatásáról. Zalaegerszeg, 1948. május 2.

⁶ PL Mm. 32. d. Prédikációvázlatok: Pacsa, 1919. november 14.

Pehm ezekben a történelmi utalásokban összesűrítette a Magyar Királyság önállóságának végét jelentő mohácsi csatavesztést (1526), a Habsburg-ellenes Rákóczi-szabadságharc végét jelentő szatmári békét (1711) és az őszirózsás forradalmat (1918).

Annak nincs nyoma, hogy Pehm mélyebb történelmi összefüggésben kereste volna a felelősséget és a felelősöket, legalább addig a pontig nyúlva, amikor elkezdődött az ország sodródása az első háború örvénye felé. A Monarchiát szétrobbantó nemzetiségi ellentétekkel nem foglalkozott, ahogy azt sem mérlegelte, hogy Károlyin kívül nem volt más alternatíva 1918 őszén, hiszen Tisza István miniszterelnök meggyilkolásával szimbolikusan a történelmi elitek is sírba szálltak... Pehm számára Károlyi Mihály, a forradalom arisztokrata vezére nem volt egyéb, mint a kommunistákkal lepaktáló, országvesztő politikus. Károlyit nem egyszerűen felelősnek, hanem egyenest bűnösnek tekintette a kommunisták 1919. március 21-i hatalomátvételéért, melynek eredője a magyarok millióit kisebbségi létbe taszító trianoni békeszerződés lett. Mindez mai tudásunkkal igaztalan, de akkoriban nagyon sokan gondolták így. Károlyi ebben a rendkívüli történelmi helyzetben nem vált „kossuthi magasságokkal” mérhető államférfivá, ehhez képességei, tapasztalata és valóságismerete is hiányzott. De nem volt áruló, s nem ő, hanem a kormányában meghatározó szerepet játszott szociáldemokraták játszották át a hatalmat a kommunistáknak. Látnunk kell, hogy a Monarchiából nemcsak a nemzetiségek, hanem maguk az osztrákok is kiváltak, a nemzetközi jogi elismerés, önálló hadsereg, diplomácia és szövetségeseik, támogató nagyhatalmak nélkül védhetetlenné vált az ország, amelynek „az egész világ ellen” kellett volna megvédenie magát. A világháborús vereséget követő években ez persze senkinek sem sikerülhetett volna, sem Tiszának, sem Horthynak.

A fiatal pap forradalmakkal kapcsolatos emlékezete csakis tagadó lehetett, azokban semmi felemelő nem volt számára. Szavainak és véleményének nyomatékot adott ellenforradalmárként elszenvedett végzálása és internálása is. Ahogy Károlyi Mihályt, Pehm eleinte Horthy Miklóst is kedvezően ítélte meg. Zalaegerszeg plébániatemplomában Horthy lett a megtépázott nemzeti önbecsület újraterejtője, a magyarság példaképe; nemzeti hadserege – amelytől metaforákban szólva a revizionista vágyak beteljesedését remélték – a büszkeség tárgya. Ám ahogy Pehm csalódott a vörös grófbán, úgy csalódott a kormányzóban is. Előbbiben a királyság elorozása, utóbbiban a felkent király megtagadása miatt. A különbség annyi, hogy csalódása Horthyban lassabban következett be.

Fennmaradt beszédeiben gyakran szóba hozta a történelmi drámát. Pehm diagnózisa szerint Trianon büntetés: elsősorban az Isten iránti hűtlenségért, másodsorban a liberalizmusért, a marxizmusért, a kozmopolitizmusért, ezek ördögi machinációiért. Ebben Prohászka Ottokár gondolatmenetét követi, aki a forradalmakat az anyagias zsidó szellem eluralkodásával és a keresztény értékek visszaszorulásával magyarázta.

A trianoni sokkból lassan tért magához az ország – ha egyáltalán magához tért; a historikus fájdalom gyakorlatilag elöntötte az országot. A gyász feldolgozása nem

lelki gyógyulást hozott, hanem egy generációkon átívelő, eleven sebet, amire gyógyírként a revízió kínálkozott. A revíziós mozgalom első szervezett kerete, a Magyar Revíziós Liga 1927-ben indult útjára annak hatására, hogy egy brit sajtómágnás, Lord Rothermere a *Daily Mail*-ben június 21-én megjelentette a „*Hungary's Place in the Sun*” (Magyarország helye a nap alatt) című írását. A nemzetközi közvélemény felfigyelt rá és kezdett odafigyelni a kisebbségbe került magyarok jogfosztottságára. Magyarországon eufórikus örömmel fogadták a magyar revíziós törekvéseket támogató elemzést, mások mellett Zalaegerszeg város képviselő-testületének tagjai is – Pehm József apátplébános javaslatára – táviratban üdvözölték a lordot.⁷

Zalaegerszegen 1931-ben alakult meg a Magyar Revíziós Liga helyi szervezete, elnökségének tagjai között Pehm Józseffel. Így egy „csapatba” került evangélikus tiszteletessel, főrabbi-val, kormánypárti főispánnal is, olyan emberekkel, akikkel más kérdésben nemigen közösködött szívesen.⁸ A revizionizmus közös nagy ügye azonban – akkor is, ha a részletekről másként vélekedtek – áthidalta a korábbi fenntartásokat. Magyarországon nem létezett ekkoriban olyan politikai áramlat, amely ne lett volna revizionista. Pehm József gondolkodásának is ez képezte fundamentumát. Az ő eszményképe nem egy etnikai alapon átrendezett Közép-Európa, hanem az ezeréves Szent István-i Magyarország, az erős magyar keresztény királyság volt. A historizáló érvelésben meghatározó elem a hazafiság és királyhűség azonosítása, és abban a nemzet nagyságára, a magyarság kulturális és politikai fölényére emlékeztető Magyar Királyság állt szemben a veszteségeket szimbolizáló Trianonnal. Pontosan így gondolkodott a keresztény és a legitimista értelmiség java: a legitim király – II. Ottó király hazatérése és trónra ültetése – az egyetlen kiút a „trianoni börtönből”, ami egy nemzeti királytól nem várható el. Pehm (Mindszenty) csak a háború végén egészítette ki történelmi érveit a Közép-Duna medence földrajzi és gazdasági egységének szempontjával.

A revizionista politika létrehozott egy gazdag jelképrendszert: sorra épültek az emlékművek, születtek rítusok, dalok és imák – a revízió leszivárgott az egyén és a hétköznapi szintjére is (térképek, utcanevek, turisztikai emlékek, dísz tárgyak). A revíziós gondolat ápolásában az egyébként ellenzéki Pehm nagy általánosságban egyetértett a kormánnyal. Ennek számtalan alkalommal tanújelét adta, például ő avatta fel 1930. október 6-án Zalaegerszegen a hősi emlékművet. Öt évvel később, 1935-ben aktív szereplője a Zalaegerszeg várossá válásának 50. évfordulóját köszöntő rendezvénysorozatnak, a Göcseji Hétnek, amikor felavatták a Göcseji Országzászlót és a Revíziós Haranglábat (ennek négy faragott oszlopa a négy égtáj felé szakított ország

⁷ MNL ZML V.1606. XXIV. kötet, fol. 316–317. Zalaegerszeg város képviselő-testülete 1927. július 20-i rendkívüli közgyűlésének jegyzőkönyve.

⁸ *A bősök emlékünnepe*n megalakult Zalaegerszegen a Revíziós Liga helyi szervezete, Zalavármegye 10 (1931. június 2.) 122. Címnap.

szimbóluma).⁹ 1934. szeptember 11-én a vármegyei közgyűlés Pehm József javaslatára tiltakozó határozatot hozott Barthou francia külügyminiszter kijelentései miatt, aki egy bukaresti úton a békeszerződéseket, köztük a trianonit, az igazság győzelmének minősítette, így egyértelművé vált, hogy Párizs semmiféle revízióra nem hajlandó. Mindebből diplomáciai botrány kerekedett. Horthy a francia követnek kijelentette, hogy Barthou beszéde magyarelles, és legitimálja az erdélyi magyarok ellen elkövetett terrort. Pehm apátplébános kivételesen a kormányzóval azonos álláspontot képviselt, és tiltakozásra szólította fel képviselőtársait, amit azok egyhangúan meg is tettek.¹⁰ (A francia politikus pár hét múlva, október 9-én életét veszítette az I. Sándor jugoszláv király elleni merényletben.)

Ám pusztán a revízió szóra Pehm nem adta fel kormányellenzékiségét: amikor 1934-ben Magyarország diplomáciai kapcsolatot létesített a Szovjetunióval – mivel a Párizs környéki békerendszert elutasító Moszkvától saját revíziós céljaihoz remélt muníciót – Pehm apát a vármegyei közgyűlésen erélyesen tiltakozott.¹¹ Azt bizonygatta, hogy ez a kapcsolat nem előnyös sem a revízió, sem a gazdasági élet szempontjából. Nem támogatta azt az akciót sem, hogy a közgyűlés táviratban üdvözlje Gömbös Gyula miniszterelnök és Mussolini tárgyalásait – Gömbösnek még a békés revízió érdekében tett lépésekért sem bocsájtotta meg, hogy 1921-ben megakadályozta IV. Károly király visszatérését.

Ez a két akció bőven elegendő volt ahhoz, hogy Pehm magára zúdítsa a kormánypárti *Zalai Napló* haragját, amely a „fővezérnek” titulált apátot nem éppen dicsőően emlegette: „Jó katolikusnak lenni, Pehm József úr nem ugyanaz, mint Önnek tönkjé-nezni, az Ön címét és rangját soha el nem felejtteni, Önnek görnyedten kezetsókolni. [...] Ön nem a Papi Rend összessége, Ön nem az Egyház egyetlen csalhatatlanja, Ön nem Isten zalai szuverén követe...”¹² És ezt követte a Himnusz-ügy, amikor is azt rótták Pehm szemére, hogy ő a templomban a Himnusz éneklése alatt tiszteletlenül elvonult – azaz nem hazafi, nem magyar... Pehmet megpróbálták ellehetetleníteni, kitúrní a közéletből – eredménytelenül. Nagyon mélyen megsebztek... Őt nevezik hazafiatlannak, akinél Zalában kevesen tettek többet azért, hogy orvosolják Trianon következményeit?

⁹ *Felemelő ünnepség keretében avatták fel a hadifogoly-temető hősi emlékművét*, Zalamegyei Ujság 13 (1930. október 7.) 227. Címlap.

¹⁰ MNL ZML IV.402.a. 539. kötet, fol. 14. Jegyzőkönyv Zala vármegye törvényhatósági bizottságának 1934. szeptember 11-i rendes közgyűléséről.

¹¹ MNL ZML IV.402.a. 528. kötet, fol. 3. Jegyzőkönyv Zala vármegye törvényhatósági bizottságának 1934. február 13-i rendes közgyűléséről.

¹² *Zalai Napló* 2 (1934. május 20.) 113, 3; valamint SZEL AC 668/1935. A Szombathelyi kir. Törvényszék vizsgálóbírójától, 2873/1934/11. sz. végzés. Szombathely, 1935. április 10. Hiteles másolat. Uez: ÁBTL 3.1.9. V-700/40. fol. 109-110.

2. HATÁR MENTI ÚJ PLÉBÁNIÁK: GÁBORJÁNHÁZA ÉS TÓTSZERDAHELY

A trianoni határmódosítások miatt a szombathelyi egyházmegye jelentős része – 76 plébánia, 167 ezer hívő – a határokon túlra került. Magyarországon 116 plébánia maradt 320 935 hívővel, akiknek a lelkigondozását 191 világi pap és 63 szerzetespap látta el.¹³

1927-ben az egyházmegyei zsinaton Pehm új plébániák (lelkészsegédek vagy kuráciák) létrehozását szorgalmazta, különösen szívén viselte a Trianon következtében határszélivé vált, templomuktól megfosztott falvak lelkigondozását, amiért Mikes püspök kinevezte a zalai részek püspöki biztosává (ezért nevezték zalai püspöknek). Pehm mindig is kiváló szervező, nagy teherbírási és munkaszerető ember volt, ezt a feladatot 1941-ig látta el. Ezalatt a 13 év alatt az egyházmegye zalai részében az addigi 25 plébánia mellett 14 lelkészsegédet és 2 káplánságot létesített (további kettő alapítása pedig előrehaladt). Minden lehetőséget, kapcsolatot és befolyást ki-, illetve felhasznált, hogy elérje a célját. Tervei találok a Muraközi, illetve a Vendvidéki Szövetség elképzeléseivel, miszerint egy olyan templomot kellene építeni, amely amellel, hogy Isten háza, emlékeztetne arra a veszteségre, amit a vármegye Trianonban veszített területben, vallási és kulturális értékekben. Pehmnek sikerült meggyőznie a két szövetséget, hogy a demarkációs revíziós templomot Gáborjánházán, ebben a színmagyar katolikus faluban építsék fel.

Gáborjánháza, a Hetés tájegység központja Trianon előtt a muravidéki dobronaki (lendvavásárhelyi) plébániához tartozott. 1920-ban a hetési falvak többségét a Szerb–Horvát–Szlovén Királysághoz csatolták. Magyarországon öt hetési falu maradt – Bödeháza, Gáborjánháza, Szentistvánlak, Szijártóháza és Zalaszombatfa –, de immár templom és pap nélkül. Az akkori helyzet évtizedek múlva is elevenen élt Mindszentyben, 1974-ben New York-ban is felidézte:

„Tíz község került át Szerbiához; öt község itt maradt Csonka-Magyarországon. Ezek, az itteniek [a gáborjánházaiak], az első vasárnap, úgy mint régen, megindultak az új határvonalon keresztül, mert hiszen mi akadályozhatja azt, hogy a vasárnapi szentmise meglegyen? Mentek, de a szerb katonák nem engedték át őket. Második vasárnap újra megpróbálták, hogy az anyaközségbe eljussanak; megint nem engedték őket. Visszafordultak. Attól kezdve szegények vasárnap délelőtt összejöttek az utcán, mert templom nem volt, plébánia se volt, és ott litániát tartottak, papnak a hiányában.”¹⁴

¹³ *Magyar Katolikus Almanach II* (szerk. Gerevich Tibor, Lepold Antal, Zsembery István), Budapest 1928, 110.

¹⁴ MMAL 052/a. sz. dosszié, Prédikációk az emigrációban: Szent István-templom, New York, 1974. május 11.

A gáborjánházai revíziós templom alapkövét 1932. szeptember 25-én helyezték el és két év múlva, 1934. október 7-én Rózsafüzér Királynője ünnepnapján Nagyboldogasszony tiszteletére Mikes püspök már fel is szentelte.¹⁵ A pár kilométerre lévő jugoszláv hatóságok határozatát rendelték el... A templomra két emléktábla is került. Először csak a templomépítés tényét és okát rögzítő tábla. Majd később egy másik, amely herceg Esterházy Pál gazdag adományát véste márványba.

A másik határ menti helyszín Tótszerdahely volt, ahol 1930. január 15-én létesült önálló lelkészség. Ám amíg Gáborjánháza magyar, addig ez a falu horvát anyanyelvű, a lakosság nem kért a kurácia szervezéséből, abban nemzetiségi identitásuk veszélyeztetését látta. Pehm püspöki biztosnak megüzenték, hogy „ha kedves az élete”, be ne vigyen oda magyar papot. „A papot bevittem, magyar nyelvű volt az ének, a szentbeszéd, a végén a pápai és magyar himnuszt is elénekelték. Azóta a 90%-ban horvát anyanyelvű népet a magyar pap gyönyörűen magyarosítja. Az öreg horvát asszonyok járnak esti magyar énekpróbára” – számolt be pár év elteltével Pehm a magyarosítási eredményekről.¹⁶ Hajlamos volt őszintének hinni a magyarosodást, holott csak az emberek igazodásáról volt szó az elvárásokhoz és az aktuális helyi hatalomhoz. A tervek-ből is csak a lelkészlakás valósult meg, a község temploma 1993-ra épült fel.

3. „MINEKÜNK AZ 1910-ES EGÉSZ MAGYARORSZÁG KELL”

Az első (1938. november 2.) és második bécsi döntésekkel (1940. augusztus 30.) felbomlott a versailles-i békerendszer, amit Pehm lelkesen üdvözölt. A politikusok és az ő felfogása közötti óriási eltérés az volt, hogy a politika etnikai revízióban gondolkodott és a magyarlakta vidékek visszacsatolására koncentrált (bár elvben a teljes körű revíziót tűzte ki elérendő célként), addig Pehm a Szent István-i Magyarország, a történeti alapokon álló, integrális határváltozások híve volt.

a) *Az egerszegi rongyosok, 1938*

„Minekünk az 1910-es egész Magyarország kell. Lakjanak területén akár magyarok vagy kárpát-oroszok, tótok, németek, vagy bármi más, ez mind beletartozik a Szent István történelmi elméletbe, és a magyar jogállományba. És ezekről az igényekről mi sem hatalmas barátok, sem ellenségeknek kedvéért le nem mondunk”¹⁷

¹⁵ *Felszentelték a gáborjánházai revíziós templomot*, Pesti Napló 85 (1934. október 9.) 227, 13.

¹⁶ ÁBTL 3.1.9. V-700/40, fol. 133. Pehm József összefoglalása a sajtóvadásokra, [1935].

¹⁷ MNL ZML V.1606. XXXV. kötet, fol. 287. Zalaegerszeg város képviselő-testülete 1938. november 19-i díszközgyűlésének jegyzőkönyve. A beszéd vázlatát lásd PL Mm. 33. d. Prédikációvázlatok: „Imrédy díszp.

– zengte Pehm 1938. november 19-én az Imrédy Béla kormányfőt zalaegerszegi díszpolgárrá beiktató díszközgyűlésen. A kitüntető díszpolgári címet egyébként ő indítványozta Imrédynek az első bécsi döntés érdekében kifejtett tevékenységéért.

És ez az a pillanat, amikor Pehm apátplébános nevét együtt kezdték említeni a „rongyos gárdának” nevezett önkéntes katonai egységekkel. Olyan önkéntesekről van szó, akik még az első bécsi döntés előtt beszivárogtak Csehszlovákia magyarlakta határvidékeire, hogy ott szabotázsakciókat hajtsanak végre és nyugtalanságot keltsenek. Zalaegerszegről több mint kétszáz önkéntes vállalta a csehszlovák határ átlépését. 1938. szeptember 22-én a késő esti órákban indultak. A lelkes, de meglehetősen kapkodó pillanatot Pehm József így örökítette meg naplójában:

„16 óraker értesülök, hogy 23 óraker 204 önkéntes lövész behívóra indul a cseh megszállt területre. Lármát ütni nem szabad, de a lelkekért felelős vagyok. 3 pap ír borítékot, a nyomda nyomja az értesítőt: »Sz[en]tgyónás végezhető a pl[ébánia]-h[iva]t[al]ban 7 órától – plébános.« 20-ig gyóntatunk, miután 3 biciclis kihordta az értesítést. Jönnek. [...] Éjfélben áldozatok kb. 120-at az egyik sín vonalán, papjaim az olajos tartályok közt gyóntatnak.»¹⁸

„A kis csapat teljesen útra készen állott, amikor vissza kellett szerezni az ezeréves területek egy részét.”¹⁹ Az önkéntesek Pehm áldásával és hazafias buzdításával indultak a szlovákiai diverziós bevetésre.

Az apát büszke volt polgártársaira, elégedetten hallotta vissza, hogy az egerszegiek példáulan gyakorolják a hitéletet, míg a „többi város (Keszthely, Kanizsa, Kőszeg, Szombathely) nyilas-szürke, a vallással nem törődnek”.²⁰ Tíz esztendő elteltével, amikor a sajtó abban versengett, hogy kinek sikerül elvetemültebbnek ábrázolni Mindszentyt, ezt a valóban megtörtént hazafias akciót a hercegprímás „fasiszta érzelmeinek” igazolásaként állították be: „Ennek a terror alakulatnak a Felvidékre indulásakor beszédet mondott és a terrorcsapat tagjait megáldotta.”²¹ Maga az akció egyébként kérészetű volt, néhány hét múlva visszavezényelték őket. A Rongyos Gárda szolgálataira az első bécsi döntés után a kormányzat nem tartott igényt, december elején pedig hivatalosan is feloszlatták.

1938. XII.º – Imrédy díszpolgárságáról lásd még ÁBTL 3.1.8. Sz–222/8. 34.; MTI Hírchívum, 1920–1945. MTI hírek, 1938. november 19. 17. [http://archiv1920-1944.mti.hu/Pages/PDFSearch.aspx?Pmd=1. \(2022. 06. 26.\)](http://archiv1920-1944.mti.hu/Pages/PDFSearch.aspx?Pmd=1. (2022. 06. 26.))

¹⁸ PL Mm. 43. d. Pehm József naplója, 1938. szeptember 22-i bejegyzés.

¹⁹ *A Move jubiláris közgyűlése megváltoztatta a színeket és megalakította az új tisztikart*, Zalamegyei Ujság 22 (1939. április 25.) 93, 2.

²⁰ PL Mm. 43. d. Pehm József naplója, 1938. szeptember 22-i bejegyzés.

²¹ *Újabb részletes tájékoztatás a Mindszenty-ügy hátteréről*, Délmagyarország 5 (1948. december 30.) 278, 1.

b) *Az ezeréves Zala vármegyéért*

1941. április 11-én, nagypénteken – egy időben a Szerémség, Bánság és Szerbia német elfoglalásával – a magyar hadsereg bevonult a Trianonban Jugoszláviának ítélt Baranyába (az úgynevezett baranyai háromszögbe) és Bácska északi részébe (az 1918. november 11-i demarkációs vonalig), Muravidékre és Muraközbe azonban még nem. Zalaegerszegen teljes értetlenséggel fogadtak, hogy a történeti Magyarország e két integráns területének a visszafoglalása miért késlekedik.

A katonai bevonulást megelőző napok feszültségét Pehm József korabeli naplójának segítségével idézzük fel. Április 12-én a nagyszombati szertartást végző Pehm apátplébánosnak Brand Sándor alispán ezt súgta oda: „bevonulás holnap”. Április 13-án azonban nem történt semmi, este viszont az a hír jött Zadavecztól, a muraközi születésű nyugalmazott tábori püspöktől, hogy „hétfőn”. Ám 14-én, húsvéthétfőn sem mozdult meg a Rédicseken állomásozó és készültségben tartott katonaság, inkább „lefektetik a 800 katonát 2 szekér szalmára”. A húsvét így eseménytelenül telt el, csak „esketek, lakodalomba megyek, 9–12 között Udvardyéknál tanácskozás, amint előző éjszaka, a muraközi népszavazásról” – rögzítette Pehm naplója. Kedd bejegyzés nélküli. Aztán április 16-án végre bekövetkezett a várva várt esemény: „Bevonulás mégis, végre. Tehetetlenség, begyulladás” – kommentálta Pehm az időhúzást.²² Ez volt a trianoni határok revíziójának utolsó állomása.

A Rába és a Mura folyók közt fekvő Muravidék (vagy ahogy akkoriban emlegették, a Muramellék, szlovénul *Prekmurje*), valamint a Mura és a Dráva által határolt Muraköz (horvátul *Međimurje*) két különböző földrajzi egység, amelyek eltérő múlttal, sajátos kultúrával és nemzetiségében különböző lakossággal rendelkeztek. (Napjainkban előbbi a Szlovén Köztársasághoz, utóbbi Horvátországhoz tartozik.) Mindkét terület a 11. századtól 1920-ig, közel egy évezreden át – kisebb megszakításoktól eltekintve – Vas és Zala vármegyék részét képezte. Az Osztrák–Magyar Monarchia szétesése után a demarkációs vonal a Dráva folyó lett, így a Muravidék és a Muraköz – legalábbis egyelőre – Magyarországon maradt, ám 1918 karácsonyán horvát önkéntesek vonultak be a Muraközbe és a Muravidékre. Csáktornya főterén 1919. január 9-én drámai gyűlésen mondták ki az egybegyűltek kilépésüket a Magyar Királyságból és csatlakozásukat a Szerb–Horvát–Szlovén Királysághoz.²³ Az etnikai határokat is átszelő trianoni békeszerződés Muraköz perlaki és csáktornyai járását teljes egészében, Muravidék alsólendvai járását részben – a székhelyeikkel együtt – a Szerb–Horvát–

²² PL Mm. 43. d. Pehm József naplója, 1941. április 12-i, 13-i, 14-i és 16-i bejegyzések.

²³ VLADIMIR KALSAN, *Adalékok Muraköz történetéhez*, Vármegyék és szabad kertületek 1–2 (Hajdú–Bihar Megyei Levéltár Közleményei 27), Debrecen 2001, 313–316; MAYER LÁSZLÓ–MOLNÁR ANDRÁS (szerk.), *Források a Muravidék történetéhez I–II (Viri za zgodovino Prekmurja I–II)*, Szombathely–Zalaegerszeg 2008.

Szlovén Királyságnak ítélte. (Az alsólendvai járás Magyarországon maradt része önálló maradt, elnevezésében is megőrizve az elcsatolt Alsólendva nevét.)

Muravidék lakossága 1921-ben 92 ezer fő volt, s ebből mintegy 25 ezer a magyar, azaz közel egyharmada (bár létszámuk a két világháború között csökkent a magyar értelmiség elvándorlása miatt). A magyar honvédség bevonulása után a nagyobb településeken euforikus ünnepekre került sor. A visszatérés örömeiben Pehm József a maga eszközeivel osztozott: az általa irányított *Zalamegyei Ujság* arra kérte a magyar földbirtokosokat, hogy „vegyék ki részüket a visszamenlenetéből”, azaz a muravidéki szlovén lakosság megnyerése érdekében alkalmazzanak minél több mezőgazdasági idénymunkást a szlovénok lakta visszacsatolt falvakból.²⁴

1941. május 11-én²⁵ a muravidéki Alsólendván tartott szabadtéri szentmisét: 15 ezer ember ünnepelte az elszakított részek visszatérését, „éltették kormányzó urunkat, a kormányt és a hadsereget, Hitlert és Mussolinit” – mindazokat, akiknek köszönhetően a revízió bekövetkezett. Minden a magyarságról szólt, a virágcsokrokat is piros-fehér-zöld színekben válogatták össze. A sajtó kizárólag örömkönyvekről számolt be. Kétségtelen, hogy a történelmi alsólendvai és muraszombati járás magyarjai és magyar érzelmű nemzetiségi lakosai ünnepként élték meg visszakerülésüket az anyaországhoz. A muravidéki szlovén lakosság viszonyulását és az ún. vend kérdést Göncz László szlovéniai magyar történész több tanulmányában érintette, felidézve Ivan Jerič esperesplébános, az alsólendvai esperesség és általában a szlovén érzelmű papság szellemi vezetőjének visszaemlékezését Pehm Józsefre.²⁶ A szlovén pap személye a magyar rendőrséget is érdekelte: egy tiszt feladatai közé tartozott, hogy adatot gyűjtsön róla és a többi olyan személyről, akik 1919-ben a Mura mente Magyarországtól történő elcsatolásának hangadói voltak. Jerič szerint Pehm fölényeskedő és szigorú személy – amilyen valóban volt is –, és a Mura menti szlovén származású papokat alacsonyabb rendűnek tekintette. Igazolással azzal a történettel támasztotta alá, hogy amikor még a bántornyai (Turnišče) templomban szolgált és egy alkalommal Pehm József zalaegerszegi apátplébános Teleki Béla főispán kíséretében odalátogatott, őt köszöntésre sem méltatta, pedig közvetlenül egymás mellett álltak. A vélemény elfogult, bár az is kétségtelen, hogy Pehm a magyar érdekeket Muravidéken a szlovén, Muraközben pedig a horvát elé helyezte.

Pehm József igazolhatóan egy év elteltével járt ismét Alsólendván: a visszacsatolás első évfordulója tiszteletére 1942. április 16-án szervezett nagyszabású ünnepségen ő mondta a szentbeszédet (a szentmisét Kovács-Kopácsy Lajos polgári iskolai hitoktató

²⁴ *Mezőgazdasági munkát vend testvéreinknek*, ZALAMEGYEI UJSÁG 14 (1941. április 29.) 96. Címlap.

²⁵ Egyes feldolgozások tévesen május 12-ére (hétfőre) datálják az alsólendvai visszacsatolási ünnepséget.

²⁶ JERIC, IVAN, *Moji spomini*, St. Miklavža 2000. Idézi és elemzi GÖNCZ LÁSZLÓ, „*Álmánk álma Alsólendva és a Muraköz*”. *Mindszenty (Pehm) József erőfeszítései a Mura mente visszacsatolásáért*, Zalai Múzeum 21. Emlékkötet Mindszenty József tiszteletére. Muzeológiai tanulmányok Zala megyéről, Zalaegerszeg 2013, 48–49. A következő idézet is ugyaninnen, 49.

celebrálta). Szavait a rendezvényre gyűlt tömegnek megafon továbbította. Hangsúlyozta, hogy a „felszabadulás napja érdemes lenne arra, hogy fogadalomünnepe legyen a városnak”. Nincs nyoma, hogy más jeles esemény kapcsán is szerepelt volna, ha úgy tetszik, Muravidéken nem volt szükség Pehm apátplébános agilitására: hiszen a magyar katonai közigazgatást a bevonulás napján, a polgárit meg augusztus derekán bevezették, és a Muravidék ismét beleintegrálódott Zala vármegye életébe. E két államigazgatási változás között a Szentszék a muravidéki híveket 1941. június 1-jétől ideiglenesen Grósz József szombathelyi püspökre mint muravidéki apostoli kormányzóra bízta. Ám egészen másként alakultak a dolgok Muraköz térségében.

c) *Muraköz visszacsatolásáért és integrálásáért*

Muraközben, Zala vármegye egykori csáktornyai és perlaki járásában a muravidékinél sokkal bonyolultabb volt a helyzet.²⁷ Itt ugyanis döntő többségében nem magyarok, hanem katolikus horvátok éltek: 1910-ben a 90 387 fős lakosságból csupán 6 766 fő – köztük az ezerfős zsidó közösség túlnyomó része – vallotta magát magyarnak, tehát a lakosság alig több mint 7 százaléka. A lakosság meghatározó része, mintegy 91 százaléka horvát volt, ami nyilvánvalóan a korábbi századok, mindenekelőtt a török hódoltság, majd később a horvát katolikus egyház működésének következménye. Ezen a magyar asszimilációs törekvések sem tudtak változtatni, legfeljebb annyiban, hogy a nem magyar ajkú népességből 22 557 fő beszélt magyarul is. A magyarok aránya 1918 után tovább csökkent: az 1931-es jugoszláv népszámlálás szerint nem haladta meg a másfél százalékot. A két világháború között gyorsan terjedt a horvát nemzeteszme a vidéki lakosság körében, az iskolai oktatás is hatékonyan vitte be a horvátságtudatot a fiatalok fejébe. A helyzetet tovább bonyolította, hogy a Jugoszláviából 1941. április 10-én kivált független Horvátország szintén magának követelte Muraközt, és itt július 9-ig meg is maradt a horvát (Stridóvár környékén a német) közigazgatás.

A magyar katonaság muravidéki és muraközi bevonulása óriási lelkesedéssel töltötte el a zalai politikai elitet. Az örömben azonban üröm vegyült: míg Muravidéken már aznap bevezették a magyar katonai közigazgatást, addig Muraköz esetében a kormány még hónapokig nem döntötte el, hogy a katonai bevonulást kövesse-e jogi-közigazgatási visszacsatolás vagy sem. A bevonulás másnapján, április 17-én Magyarország elismerte Horvátország függetlenségét (és vele Jugoszlávia felbomlását), és a horvátok felé az elkövetkezendő kormányközi tárgyalásokon a magyar megszállás *ideiglenes* jellegét hangsúlyozták.

²⁷ A kérdésről lásd GÖNCZ LÁSZLÓ, *A muravidéki magyarság 1918–1941*, Lendva 2001; GÖNCZ LÁSZLÓ, *Felszabadulás vagy megszállás? A Mura mente 1941–1945*, Lendva 2006.

Népszerű gondolat, hogy a kormányzat Pehm apát agilitására adta fel hezitálását és döntött Muraköz visszacsatolása mellett.²⁸ Ez erős túlzás, szerepe mégsem volt csekély. Tevékenységéről számos hiteles és értékes dokumentumot őriz többek között Mindszenty József magánlevéltára, amely Esztergomban, a Prímási Levéltárban található. Ezek között Apáti Imre zalaegerszegi rendőrkapitány 1942. június 2-án kelt beszámolója részletesen és pontosan összefoglalja az eseményeket (lásd az 5. számú dokumentumot). Eszerint Teleki Béla főispán április 12-én egy detektívet és egy rendőrtisztet küldött inkognitóban a muraközi helyzet felmérésére. A két felderítő április 14-én azzal tért vissza, hogy Horvátország nem hajlandó Muraközt visszaadni Magyarországnak. Ezt hallva a vármegye két főtisztviselője, a református főispán és a katolikus alispán még aznapra egy bizalmas értekezletet hívott össze. Sűrű napjuk volt: délelőtt még egy Zala megyei küldöttséggel terepszemlét tartottak Alsólendván. Ugyanakkor hivatalos személyként nem kapcsolódhattak be semmilyen határon túli propagandába, ezért felkérték Pehm József apátplébánost, hogy vezesse a Muraköz visszacsatolása érdekében kifejtendő magyar társadalmi propagandát. A „társadalmi út” a nem hivatalos, hanem a „spontán” tömegigény artikulálását és manifesztálását jelentette, egyfajta muníciót a revíziós külpolitikai érdekek kormányzati képviseléséhez. Pehm a felkérést habozás nélkül elvállalta és azonnal hozzáfogott a feladathoz.²⁹ Alig egy hónapja még a „protestáns kiskirályságot” építő főispánra panaszkodott a kormánynál, most egy csónakba ült vele Muraközért. Grábár Lajos zalaegerszegi rendőrtiszt személyében kapott egy kapcsolattartót, aki ingázott Muraköz és Zalaegerszeg között: nappal valamelyik muraközi településen járt, de „éjnek idején” jelentéstételre és eligazításra visszatért Zalaegerszegre. A rendőrkapitány, a főispán és Pehm prelátus összehangolta a részére adott utasításokat. A szükséges irományokat Pehm hol mint a „Muraközi Bizottság elnöke”, hol mint a „muraközi társadalmi tevékenység vezetője” írta alá.

A propagandamunka következő egyeztetésére 1941. április 25-én, Letenyén került sor, amit Csury Jenő nyugalmazott pénzügyminiszteri tanácsos mint a Muraközi Nemzeti Bizottság elnöke kezdeményezett. A bizalmas értekezleten Csuryt kívül csupán Pehm apát, Grábár Lajos és két muraközi magyar vett részt. Csury kifejtet-

²⁸ MARÓTHY-MEIZLER KÁROLY, *Az ismeretlen Mindszenty*, Buenos Aires 1958, 214. A szerző meglehetősen eltúlozza Pehm [Mindszenty] szerepét, amikor úgy tünteti fel, mintha egyedül ő intézte volna el Muraköz visszacsatolását. Újabban PÉTERFI NAGY LÁSZLÓ, *Mindszenty történelmi érdeme a Muraköz visszaszerzése*, Nagy Magyarország 3 (2011. március) 1, 56–57; NAGY LÁSZLÓ, *Mindszenty József bebörtönzése a nyilas diktatúra idején, „Szenteltessék meg a Te neved...”* Emlékkonferencia Mindszenty József bíboros életéről és munkásságáról, Lakitelek 2012, 107–108. – Endrédy Vendel zirci ciszterci apát túlzás nélkül említi Pehm érdemeit kéziratos vallomásaiban: ÁBTL 3.1.9. V–82.897/1, fol. 18, lásd még SZEK, ős. XXVIII/alsó II. Emlékezők, P. Sill Ába Ferenc OMF gyűjtése: Fonyadt Antal rumi plébános visszaemlékezése, hely és keltezés nélkül.

²⁹ PL Mm. 29. d. A m. kir. rendőrség zalaegerszegi kapitányának 126/1942. biz. számú jelentése a főkapitánynak. Tárgy: Grábár Lajos m. kir. rendőrségi hiv. főtiszt csáktornyai kiküldetése. Zalaegerszeg, 1942. június 2.

te, hogy Muraközt csak társadalmi úton, magyar propagandával lehet visszaszerezni. Ezért arra kérte a megjelenteket, hogy ériék el: Muraköz népe mondja ki Magyarországhoz tartozását, és erről táviratban értesítse a magyar kormány tagjait és a tengelyhatalmak vezetőit. A helyszínt alaposan ismerő Grábár jelezte, hogy a szervezésre felkért két tekintélyes muraközi polgár fél a kockázatos akció megindításától, s azzal életveszélynek tennék ki a magyar érzelmű lakosságot. Az a döntés született, hogy akár a helyi vezetők mellőzésével, „de mégis meg kell történnie a Magyarország melletti nyílt kiállásnak”.

Az ünnepélyes proklamációra azon a tábori szentmisén került sor, amelyet két nappal később, április 27-én tartottak a Muraköz szívében, Csáktornyán, a meggyilkolt Sándor szerb király nevét viselő főtéren. A sajtó a szentmise kapcsán csak Murai Frigyes katonalelkész nevét említi, míg más forrás szerint Pehm József apátplébános is jelen volt³⁰ (lásd az 1. számú dokumentumot). A mise azért volt *tábori*, mert ehhez nem kellett a területileg illetékes ordinárius, jelen esetben Alojzije Viktor Stepinac zágrábi érsek engedélye. 103 muraközi és zalai községből mintegy négyezer ember falutáblákkal, nemzeti színű zászlókkal, zeneszó mellett vonult ki a tábori misére. A mise befejeztével az egyik helyi lakos magyarul és horvátul (az ún. muraközi nyelven) felolvasta a Muraközi Nemzeti Bizottság kiáltványát (szövegét lásd az 1. számú dokumentumba ékelve). A hallgatóság szünni nem akaró éljenzésben tört ki Horthy Miklós kormányzó neve hallatán, és tomboló lelkesedéssel kimondta a még horvát közigazgatás alatt álló Muraköz visszatérését Magyarországhoz, amit akár fegyverrel is kész megvédeni. A zalaegerszegi plébánián fogalmazott proklamációt táviratban megküldték Horthynak, Hitlernek és Mussolininek. A táviratok híre – Grábárnak köszönhetően – pillanatok alatt ismertté vált az egész Muraközben. A községek ezután külön-külön ugyanezt kérték a kormányzótól és a kormány tagjaitól. A sajtó szerint az ünnepséget „...még csak elő sem készítették. Magától tört ki a szívekből az az óhaj, aminek Muraköz népe a kormányzóhoz intézett táviratban kifejezésre juttatott”.³¹ Ezek szerint sikerült a tervszerűtlen rögtönzés, a spontaneitás látszatát fenntartani, holott minden úgy történt, ahogy azt a letenyei értekezleten elhatározták.

Erre a külcslínre mindvégig ügyeltek. Akkor is, amikor az integer Zala vármegyéről tárgyalt a törvényhatósági bizottság 1941. május 8-iki közgyűlése. Brand Sándor alispán hangsúlyozta, hogy sem ő, sem az általa vezetett apparátus nem befolyásolta a muraközi nép állásfoglalását, de igen sok kifogás eljutott hozzá amiatt, hogy a Muraközben még mindig a horvát közigazgatási hatóságok működnek. E ponton Teleki

³⁰ *Muraköz szép napja*, Zalaegerszegi Ujság 24 (1941. április 28.) 95. Címlap; Pehm jelenlétéről lásd a tanulmány végén közölt 1. számú dokumentumot, miszerint ő és Udvardy Jenő „szem s fiútanuk” voltak a Csáktornyán 1941. április 27-én tartott szentmisén. Ugyancsak Pehm jelenlétét valószínűsíti egy Kotzig Jenő nevű csáktornyai lakos 1942. január 3-ára datált beszámolója (PL Mm. 28. d. Aláírás nélküli, főszerkesztőnek címzett jelentés. Csáktornya, 1942. január 3.).

³¹ *Muraköz szép napja*, 2.

főispán bejelentette, hogy muraközi küldöttség érkezett, s amíg azt fogadja, a közgyűlést felfüggeszti. Mintha mindez váratlanul történt volna, bár nyilván senki nem feltételezte, hogy minden előzetes egyeztetés nélkül csak úgy betoppan egy delegáció, amely 93 muraközi községből 12 501 lakos Magyarország iránti, aláírásával vállalt hűségnyilatkozatát hozta. Pehm József a tőle megszokott lendülettel és ékesszólással köszöntötte a vendégeket. Felemelő pillanatok voltak ezek: a szerb fennhatóságtól 22 év után megszabadult muraköziek és zalaiak meghatottan találtak egymásra. A közgyűlés határozatban fejezte ki azt a reményét, hogy „Bárdossy László miniszterelnök, úgymint külügyminiszter mindent elkövet, hogy a Délvidéknek és benne Délzalanak új határai mindenben összeessenek a szentistváni határokkal”.³² Az eredeti kisgyűlési javaslatot Pehm javaslatára egészítették ki azzal, hogy a déli határok alatt – ahogy a kormányzói kiáltványban eredetileg szerepelt – az ezeréves határokat kell érteni.

Az irányított propaganda tehát hatékonyan és látványosan működött, ami nem kis költséggel járt. Pehm ismét kilincselte és kijárt. Gyakran volt része elutasításban, még a Magyar Revíziós Liga igazgatója is azt írta neki, hogy „*további segítséget nem tudunk nyújtani*”.³³ Mégis sikerült a folyamatos kérvény- és nyilatkozataraddal nyomást gyakorolni a kormányzatra. A horvát közigazgatás bomladozott, a tisztviselők egy része önként távozott, de Muraköz visszacsatolásáról egyelőre nem döntött a kormány. Grábárra is panaszkodtak, állítólag „kiskirályként” kezdett viselkedni.

Mivel Muraköz sorsa a nyomásgyakorlások ellenére sem dőlt el, Grábár rendőrtiszt újabb eszközök bevetésére kapott Pehmtől megbízást: aláírásgyűjtést szervezett, küldöttségeket állított össze, röpiratokat, magyar jelvényeket terjesztett. Május 15-én Csáktornyan több ezer embert vezetett a magyar katonai parancsnokság elé, követelve a horvát polgármester leváltását és egy magyar, jelesül Pecsornik Ottó kinevezését. A követelésnek a parancsnok eleget tett. Ez volt a személycserék első lépése, ami aztán továbbgyűrűzött a falvakba is, előidézve egy közigazgatási zűrzavart.

Mindennek kormánykörökben egyre hűvösebb visszhangja lett. Pehm feljegyzései egyre keserűbbek és türelmetlenebbek. Az ügy előmozdítása érdekében kihallgatást kért Horthy Miklós kormányzótól, s ezzel látványos fátylat borított korábbi fenntartásaira. Mégiscsak Horthy adta parancsba, hogy előre az ezeréves déli határokig! Pehm szaván akarta fogni, hiszen „Az állam az államfőt nem blamáhatja”, tehát mindent el kell követni Muraköz visszaszerzéséért, mert „ elvesztése Zrínyi Miklós kitörését jelentené a magyar történelemből”, és Szent István földjének „egyetlen porszeméről le nem mondhatunk”.³⁴

³² *Mai közgyűlésén ünnepelte a vármegye az ezeréves zalai részek egybeforradását*, Zalai Magyar Élet 2 (1941. május 8.) 104, 1–2, 2.

³³ PL Mm. 29. d. A Magyar Revíziós Liga ügyvezető igazgatója Pehm Józsefhez. Budapest, 1941. május 16.

³⁴ PL Mm. 29. d. Pehm József levele ismeretlen kormánytaghoz, feltehetően a belügyminiszterhez. Zalaegerszeg, 1941. május 3.

Horthy Miklós 1941. május 16-án fogadta a zalaegerszegi apátplébánost. Pehm naplójában meglehetősen fanyarul jegyezte le találkozásukat:

„...elmentem a kormányzóhoz, mert nem akartam, hogy azt mondják, Muraközért nem tette meg. Hát H[orthy]-t nem érdeklí ez az ügy, a futurista festészetről beszélt. 35'-be ez is belefért. Lelki konfliktusokra válasza: amit mondok, arra nem esküszöm meg, ebbe az ügybe mások is beleszólnak; de ahova a honvéd bemegy, nem szokott kimenni onnét. Unottan néz-te a perlaki (máj. 11-i) képeket. Nehéz itt tárgyalni! Nem egy hamar jövök ide!”³⁵

A legóvatosabban is a „vegyes” jelzővel illehetjük Pehm kormányzói kihallgatáson szerzett benyomásait.

A kormány láthatóan nem kívánt túllépni az etnikai elveken és nem akarta egy majdhogynem tisztán nemzetiségek lakta vidék gondjait a nyakába venni. Ezt igazolja, hogy másnap, május 17-én Bárdossy László miniszterelnök már azt üzent a zalai főispánnak: ne dolgozzanak az ügyön! „Nemet mondunk” – így felelt Pehm a naplójában. Három nap múlva a kormányzó hasonló parancsáról számolt be a főispán Pehmnek. „Hát elveszett? – kértem. Dehogly! – feleli. Dolgozunk tovább a bukásig vagy győzelemig. A kitiltott Grábárt küldöm be tovább is. Ha a kormány cserbenhagyja a magyar földet, tegye; mi nem” – örökítette meg párbeszédüket Pehm naplója,³⁶ ami érthetővé teszi Pehm/Mindszenty bizalmatlanságát, amit a kormány iránt táplált.

A következő hetek feszült várakozással teltek. A magyar kormány előtt álló dilemma lényege: követelje vagy ne követelje vissza Muraközt? A követeléshez nincsenek etnikai érvek. Vagy hozakodjon elő a történelmi érvekkel, amellyel azonban nemcsak a horvátokat, hanem a németeket is magára haragíthatja. (Történelmi érvekkel az Ausztriát bekebelező Nagynémet Birodalomtól is visszakövetelhető Burgenland...) A kormány végül nem helyezkedett *eleve* arra az álláspontra, hogy a terület Magyarország integráns része, és kész volt méltányolni a horvát igényt Muraközre. Azonban a horvátok minden kompromisszumos javaslatot elutasítottak. Az egyezkedések hírére már nemcsak Zala, hanem az egész ország megmozdult. Muraközi magyarok az átcsatolás elmaradása esetén horvát bosszútól tartottak. Pehm is úgy vélte: „ha ma onnét kivonulunk, a legexponáltabb 500 családot legyilkolják”.³⁷

Május 25-én nyolcfős muraközi küldöttség indult Horthyhoz. Az eredeti ígérekkel ellentétben a kormányzó nem fogadta a küldöttséget, hanem Bárdossy miniszterelnökhöz irányította, aki azzal a kijelentésével háborította fel őket, hogy a „Muraköz-

³⁵ PL Mm. 43. d. Pehm József naplója, 1941. május 16-i bejegyzés.

³⁶ Uo. 1941. május 20-i bejegyzés.

³⁷ PL Mm. 29. d. Pehm József levele ismeretlen kormánytaghoz, feltehetően a belügyminiszterhez. Zalaegerszeg, 1941. május 3.

ben nincs magyarság”.³⁸ Május 28-án 33 muraközi község intézett táviratot Horthy kormányzóhoz, amelyben kérték Muraköz integrálását a magyar államszervezetbe. Ugyanerre a napra Pehm apát kihallgatást kért és kapott Keresztes-Fischer Ferenc belügyminisztertől. Közel egy órán át vitatkoztak a horvát befolyás mértékéről és Muraköz Magyarországhoz tartozásának indoklásáról. Nem értettek egyet. A belügyminiszter nyolcezer magyarról tudott, akiknek fele zsidó.³⁹ Pehm is statisztikai adatokkal hozakodott elő: 1910-ben csupán 1012 izraelita élt Muraközben, miközben a lakosság több mint 25 százaléka beszéli a magyart. S ha ezt a számot bárki kevesellné, a területi hovatartozás kérdésében véleménye szerint akkor sem mérvadó a nyelvi kötődés. Adatait és érveit Pehm június 3-án levélben is megküldte a belügyminiszternek,⁴⁰ aki csak arra tett ígéretet, hogy a kormánydöntéssel még várnak. Az etnikai és történeti érvek kibékíthetetlenül szemben álltak egymással.

Bárdossy 1941. június 4-én Rómában egyeztetett Mussolinivel. Pehm néhány nap múlva Zadravec püspöktől megtudta, mit intézett a miniszterelnök: „Majd leülök: a miniszterelnöktől tudja Róma óta, hogy M[ura]köz rendben van, a miénk. A közlés mégis késik. Ő készíti már a proklamációt 2 nyelven.”⁴¹ Június 17-én Pehm József Bárdossy László miniszterelnöknél járt, eredetileg egy újabb muraközi delegáció élén, végül csak ő nyert bebocsátást. Naplója ezúttal szűkszavú, a dátumhoz csupán ennyit rögzített: „Miniszterelnöknél, Zadravecznél, Hómánál.”⁴² Bővebben írja le a történeteket egy szemtanú, Zsindely Ferenc miniszterelnökségi államtitkár naplója:

„Fene egy mérges legény ez a Bárdossy. Van Zalaegerszegen egy plébános: Pehm apát. Elfogult, harcos, komisz pap, sok gondot, bajt okozott mindig. Okos és kemény ember. Most tevékenyen bekapcsolódott a muraközi agitációba, a Kormányzó Úrnál is járt audiencián, ott biztatást kapott. A miniszterelnök dühös volt, úgy érezte, hogy az ő intencióival szembehelyezkedés történt. Ma egy muraközi küldöttség, élükön Pehm apáttal várt rám, hogy fogadjam, sőt esetleg a miniszterelnök is. Meglepetésemre Bárdossy hajlandó volt fogadni a parlamenti szobájában az egy Pehm-et, a többi majd én. De legyen bent a Pehm-audiencián én is, mert tanuk nélkül nem szívesen beszél velem. Mire a miniszterelnök szobájába bementem, már dühös volt a hangulat, és éles a beszéd. »Kegyelmes uram, én nem leckéztetésre, meghallgatásra jöttem ide« – mondta éppen Pehm apát. Elég az hozzá, hogy a miniszter-

³⁸ PL Mm. 43. d. Pehm József naplója, 1941. május 25-i bejegyzés.

³⁹ Uo. 1941. május 28-i bejegyzés.

⁴⁰ MNL OL K 589 (3. csomó, II-D-5. tétel) Pehm József Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszterhez írt levele. Zalaegerszeg, 1941. június 3. Gépelt másolat. Ugyanez az anyag az X4233, 8934. sz. mikrofilmen. A levél megtalálható még: PL Mm. 29. d. Szövegét közli VARGA E. LÁSZLÓ, *A Muraköz és Mindszenty József*, Magyar Napló 23 (2011) 8, 34–35. (Megjegyzés: a cikk május 28-a helyett tévesen május 8-ára datálja Pehm prelátus és a belügyminiszter találkozásának dátumát.)

⁴¹ PL Mm. 43. d. Pehm József naplója, 1941. június 13-i bejegyzés.

⁴² Uo. 1941. június 17-i bejegyzés.

elnök úgy lekapta, hogy hallgatni se volt jó. Elfehéredik ilyenkor az a rettenetesen sovány arca, cingár teste reszket, de a mondatai olyan kerek, hogy nyomdába lehetne szedni őket, s egy goromba szót ki nem ejt. Mégis erősen sértő. A pap olyan piros volt, akár a hasán a széles préposti öv. Amit szólt közben-közben – okos ember! – azzal csak még jobban ingerelte a miniszterelnököt. Végül, mikor már nem bírta tovább a megaláztatást, felállt: »Én a zalaegerszegi plébános vagyok, független ember.« »Én pedig Magyarország miniszterelnöke. Jó napot.« Hát ez a Pehm megfojtaná ezúttal Bárdossyt egy kanál vízben.”⁴³

A naplórészlet lényegében megerősíti a szakirodalomban elterjedt történetet, miszerint Pehm annyira dühös lett a miniszterelnök hezitálásától, hogy rácsapta az ajtót, de előbb kioktatta a magyar ember kötelességéről.⁴⁴ A találkozó valóban feszült hangulatban folyt, és meglehetősen kurtára sikeredett. A szóváltás oka a muraközi küldöttséggel szembeni méltatlan eljárás volt: úgy fogadta a Magyarországhoz csatlakozni szándékozók delegációját – háborodott fel Pehm egyik levelében (lásd a 2. számú dokumentumot) – „mint ahogy az a fogadás velük szemben Zágrábban volna természetes”.⁴⁵ A diplomata múltja ellenére lobbanékony Bárdossy pedig azért vált ingerültté, mert akkoriban gyakran érte a hazaárulás súlyos vádja és bizalmasai Pehm Józsefet nevezték meg annak forrásaként. Pehm véleménye valóban nem állt távol attól, hogy a horvátokkal való tárgyalásokat hazaáruló vonakodásnak, a Szent István-i állameszme feladásának tekintse. Pehm később annyit fűzött a történethez közeli barátai előtt, hogy „A miniszterelnökséget Bárdossy fel is ajánlotta, de én nem igényeltem”.⁴⁶ A rejtélyes sorokból annyi kiderül, hogy a miniszterelnök valami ilyesmit odavethetett Pehmnek mérgében: ‘ha jobban csinálná, akkor üljön Ön e székbe’.

Eközben Zalában továbbra is óriási propaganda folyt azért, hogy a horvát többségű Muraközt Magyarországhoz csatolják. Még a sport eszközét is bevetették: június 29-én Zalaegerszegen rég nem látott tömeg előtt tartották meg a városi és a csáktornyai focisták visszavágó mérkőzését. Sportmérkőzéshez meglehetősen szokatlanul Tamásy István polgármester szónoklattal köszöntötte a megjelenteket, kiemelve, hogy a 22 éve elszakított Muraköz ifjai először jöhettek Egerszegre. Pehm (Mindszenty) József valószínűleg ekkor volt életében először és utoljára futballmérkőzésen, de erre

⁴³ *Miniszter a frontvonalban. Zsinedy Ferenc naplója 1941. február 25. – 1946. március 9.*, szerk. SZEKÉR NÓRA, Budapest–Pécs 2021, 97–98, 1941. június 17-i bejegyzés.

⁴⁴ MARÓTHY-MEIZLER KÁROLY, *Az ismeretlen Mindszenty*, 214; NAGY LÁSZLÓ, *Mindszenty József bebörtönzése a nyilas diktatúra idején*, 107–108.

⁴⁵ PL Mm. 29. d. Pehm József „Kegyelmes Uram” megszólítású levele, feltehetően Teleki Béla főispán részére. Zalaegerszeg, 1941. június 18. – A miniszterelnök akadémikuskodásáról Esterházy Jánosra hivatkozva a VKM elnökségéről érkezett, olvashatatlan aláírású személy levele tudósította Pehm Józsefet. Budapest, 1941. június 3.

⁴⁶ OSZK Kézirattár 107/83, fond, Udvardy Jenőné iratai, 25. ó. e. Pehm József levele Udvardy Jenőnéhez, 1942. szeptember 10. Kézírás.

az eseményre még ő is elment. A lelkesedést az sem hűtötte le, hogy a vendéglátók 3:1-re kikaptak (ami parádés eredménynek mondható a június 8-án tartott csáktornyai mérkőzéshez képest, akkor – hacsak nem sajtóhibáról van szó – 21:1-re verték meg a zalaegerszegieket).⁴⁷

A Muraközért folytatott harc igazi terepe persze a közélet maradt. Magyarország és a Szovjetunió közötti hadiállapot bejelentésének napján, 1941. június 27-én a vármegye közgyűlése Pehm József indítványára azt kérte a kormánytól, hogy Muraközt ténylegesen vegye birtokba.⁴⁸ Pár nappal később, július 5-én 116 törvényhatósági bizottsági tag kérésére – a belügyminiszter tiltása ellenére – ugyanezért tartottak rendkívüli vármegyei közgyűlést.⁴⁹ Keresztes-Fischer Ferenc mérgeiben – legalábbis informális úton ez jutott Pehm tudomására – internáltatni akarta a túlbuzgó apátplébánost.⁵⁰ A belügyminiszter ugyanis attól tartott, hogy a társadalmi akciók már ellentétes hatást váltanak ki. A közgyűlésről tudósító sajtócikkeket épp ezért szigorúan cenzúrázták, és Pehm beszédének kényes – főleg külpolitikai – vonatkozásait kihagyták.⁵¹ A közgyűlés főszónoka Pehm apát volt, és egy történelmi ívű, nagy hatású irredenta beszédében a történelmi Magyarország területi integritása, a történelmi határok visszaállításának igen hazafias, ámde igen irreális célja mellett érvelt. Azt a problémát, hogy Muraközben kevés a magyar, azzal hidalta át, hogy „Muraköz magyar, mert magyarul érez”. Végül azt indítványozta: „Vonuljon be a katonai és a polgári közigazgatás a vármegye ősi területére!”⁵² A mámoros hangulatban Zala vármegye törvényhatósági bizottsága a terület *de facto* visszacsatolását követelte, és határozatban rögzítette, hogy semmilyen területi alkunak nincs helye (lásd a 3. számú dokumentumot). A határozatról a kormányzót, a miniszterelnököt, az Országgyűlés mindkét házának elnökét, valamint a belügy- és a honvédelmi minisztert is értesítették. Lényegében azt nyomatékosította, amit Bárdossynak a római tárgyalásokon már sikerült elérnie: Muraköz Magyarország része lehet.

A kormány tovább nem hezitált: Muraközben 1941. július 9-én bevezették a magyar *katonai* közigazgatást. A kormány álláspontját összetett folyamat lendítette át: a honvédség vezetése, Bárdossy és Mussolini alkudozása, valamint Mussolini és Hitler

⁴⁷ *Nem sportünnepély, hanem nemzeti ünnep volt a vasárnapi Csáktornya–Zalaegerszeg futballmérkőzés, Zalaegerszegi Ujság* 24 (1941. június 30.) 146, 2.

⁴⁸ Pehm (Mindszenty) József Muraköz ügyében elmondott előadói beszédét, valamint az azt követő határozatot közölte VARGA E. LÁSZLÓ, *A Muraköz és Mindszenty József*, Magyar Napló 23 (2011) 8, 35–40.

⁴⁹ *Zala vármegye Muraközért*, Zalaegerszegi Ujság 24 (1941. július 5.) 151. Címnap.

⁵⁰ PL Mm. 43. d. Pehm József naplója, 1941. június 9-i és szeptember 28-i bejegyzések; SZEL AC 271/1942. Pehm József levele Grósz József püspökhöz. Zalaegerszeg, 1942. január 27.

⁵¹ Uo. 1941. július 5-i bejegyzés.

⁵² MNL ZML IV.4.02.a. 665. kötet. Jegyzőkönyv Zala vármegye törvényhatósági bizottságának 1941. július 5-i rendkívüli közgyűléséről. Ugyanez: PL Mm. 28. d. „Pehm József pápai prelátnak, apátplébános, törvényhatósági bizottsági tag beszéde Zala vármegye 1941. évi július 5-én Muraköz ügyében tartott rendkívüli közgyűlésen.”

közös, hónapokig tartó politikai játéka (amelyben egyszerre biztatták területszerzésre a horvátokat és a magyarokat is). Mindehhez járult a közvélemény sóvárgása az ezeréves Magyarország visszaállítására és a hazafias akciók sora, amelyek szálait Pehm is mozgatta.

A katonai közigazgatás bevezetése siker volt, de nem elég. Pehm július 26-án a polgári közigazgatás bevezetését, valamint a térségnek a szombathelyi egyházmegyéhez történő átcsatolását kérte a kormányzótól, nyomatékul 33 804 aláírást mellékel, mindannyian – tehát a horvátok közül is igen sokan – Muraköz Magyarországhoz csatolását kérték (lásd a 4. számú dokumentumot).⁵³ A katonai közigazgatást igen rövid idő múlva, augusztus 29-én felváltotta a polgári, majd a magyar parlament a december 16-án elfogadott XX. törvénycikkben rögzítette a Délvidék – értvén ez alatt a Muraközt is – visszacsatolását a Magyar Szent Koronához.

Pehm a következő években Muraköz teljes integrálása érdekében tett komoly erőfeszítéseket. Lényegében a dualista kori asszimilációs törekvéseket kísérte meg megvalósítani, csak sokkal feszítettebb ütemben, ami összhangban állt a korabeli revíziós igényekkel is. Pehm belátta, hogy a magyart nem lehet a közigazgatás nyelvénvé tenni, ezért azt ajánlotta, hogy az odavezényelt magyar tisztviselői kar egy év alatt (1942 végéig) tanulja meg a *muraközi nyelvet*.⁵⁴ Ezzel annak a Margitai Józsefnek a nyomdokain haladt, aki a csáktornyai tanítóképző igazgatójaként fél évszázaddal korábban a horvátok megosztása érdekében a Muraközben beszélt kaj-horvát nyelvjárásra és azon belül is a muraközi horvát dialektusra bevezette a međimurjei-muraközi nyelv elnevezést, mintha az nem is horvát nyelv lenne. Margitai állítása nyelvészetileg nem alátámasztható, az kizárólag a horvátok megosztását és a muraközi horvátok elmagyarosítását szolgálta. (Szembetűnő a párhuzam a vend mint a szlovéntól elkülönülő népcsoport és a vend [muravidéki] nyelv körül kialakult teóriával, aminek célja hasonló: a magyarországi szlovének nemzeti öntudatának csökkentésével beolvadásuk felgyorsítása.) Nem volt ez másként Pehm nyelvtanfolyam-akciójával sem: látszólag a helyi lakosság érdekeit és kulturális-nyelvi fejlődését segítette, valójában falat emelt horvát és horvát közé, és előmozdította, hogy a horvátországi horvátok és a muraközi horvátok nyelve távolodjon egymástól, ami a visszaállt történelmi államhatárok között idővel elvezet a muraközi horvátok elmagyarosodásához. Mindez a horvátok felháborodását váltotta ki, és nemzedékek során át beárnyékolta a Magyarországról alkotott képtiket.

⁵³ PL Mm. 29. d. Pehm József apátplébános levele Horthy Miklós kormányzóhoz. Zalaegerszeg, 1941. július 26. Gépelt másolat két példányban, egyiken Pehm József eredeti aláírásával. – Megjegyzés: az aláírási jegyzék eddig nem került elő, ám több forrás megemlíti. A Muraközi Nemzeti Bizottság 1941. június 21-i helyzetjelentése szerint addig az időpontig huszonhatezer aláírás gyűlt össze. MNL OL K 64–1941–67/a–449.

⁵⁴ MNL ZML IV.402.a. 677. kötet. Jegyzőkönyv Zala vármegye törvényhatósági bizottságának 1942. február 12-i rendes közgyűléséről. Az indítványt Pehm József és Thassy Kristóf közösen tette.

4. MURAKÖZ EGYHÁZI HOVATARTOZÁSA

Az évszázadok alatt eltérően alakult a Muravidék és a Muraköz egyházi igazgatása is. A Muravidék 1777-től az akkor alapított szombathelyi püspökség alá került 1923-ig. 1923. december 1. és 1941. május 31. között a maribori püspök igazgatta. A politikai határok újabb változására a Szentszék kivételes gyorsasággal reagált: a muravidéki híveket 1941. július 1-jétől ideiglenesen Grósz József szombathelyi püspökre mint muravidéki apostoli kormányzóra bízta, de a területet nem integrálta a szombathelyi egyházmegyébe.⁵⁵

Muraköz helyzete azonban más volt: eredetileg feltehetően a veszprémi püspök, majd a 11. századtól a zágrábi püspök (1852-től érsek) joghatósága alá tartozott. A török hódoltság után Biró Márton veszprémi püspök – akiről Pehm József monográfiát írt – egyházmegyéje joghatóságának visszaállítására törekedett, és visszakövetelte a muraközi plébániákat is. Az ő munkásságának tulajdonítható, hogy a szombathelyi püspökség 1777-ben történt megalapításakor a Kerka–Muravidék magyar és vend plébániáit – összesen tizenhatot – a zágrábi egyházmegyétől átszabták a szombathelyihez, de Muraköz átszabása nem sikerült. A történelem során többször megkísérelték, hogy függetlenítsék a zágrábi érsekségtől, mindannyiszor sikertelenül. Ferenc József 1875. november 25-én – főkegyúri jogával élve – elvileg kimondta a Muraköznek a szombathelyi egyházmegyéhez való átszabását, és elrendelte a Szentszékkel való tárgyalások megkezdését. A huszonhárom évvel korábban (1852) érsekség rangjára emelt és ezzel a magyar egyházszervezettől függetlenedett zágrábi főegyházmegye horvát vezetői azonban olyan határozott ellenállást tanúsítottak, hogy az átszabás nem történt meg. A zalaiak viszont nem adták fel: 1917-ben ismételten az országgyűléshez fordultak Muraköz egyházi visszacsatolásáért. Muraköz ezúttal is Zágráb alatt maradt. A polgári közigazgatás 1941 nyári bevezetését követően azonban ismét felcsillant az egyházi átrendezés lehetősége.

Pehm apát – legalábbis amennyire jogosítványából és lehetőségeiből telt, akár a horvát papok menesztése árán is – haladéktalanul hozzákezdett a muraközi hívek magyar papokkal való ellátásához, és az ottaniak megbízhatóságának ellenőrzéséhez. Már csak történelmi érdeklődése révén is tisztában volt Muraköz 1848 és 1861 közötti elcsatolásának tanulságaival, amelyekből leszűrte, hogy a horvát alsópapság befolyását és a magyarosító törekvéseket meggátolni képes erejét nem szabad alábecsülni. Hiszen most is azzal kellett szembesülnie, hogy a horvát papok – sem a csáktornyai ferencesek, sem a plébánosok – távolról sem barátai Magyarországnak. Pár hónap leforgása

⁵⁵ SZEL AC 1036/1941. Jugoszláviából visszatérő plébániák joghatósága; 1190/1941. Angelo Rotta apostoli nuncius 5420/41. sz. dekrétuma. Budapest, 1941. május 20. Eredeti, latin nyelvű, aláírt; *Zalamegyei Ujság* 1941. augusztus 29. Címlap; TÓTH KRISZTINA, *A szombathelyi egyházmegye története Grósz József egyházkormányzása idején (1936–1944)* (CST, Textuum, Classis I/2), Budapest 2015, 74, 113–115.

alatt már a második impériumnak tettek esküt: előbb az önálló horvát államra áprilisban, majd augusztusban a Magyar Királyságra. Utóbbi alól a zágrábi főhatóság már novemberben feloldotta a papságot. A helyi papok többsége a magyar állam iránti hűség tekintetében megbízhatatlan, sőt kifejezetten ellenséges volt. Mindebből sürgetően következett, a dualizmuskori asszimilációs törekvések felélesztése és annak lefordítása konkrét intézkedésekre utal: Muraközbe magyar papságot kellett diszponálni, de hosszú távon a térség egyházkormányzati átrendezése lett a cél. „Enélkül nincs magyar Muraköz, csak lappangó zsarátnok, esetleg majd nyílt tűzfészek” – figyelmeztetett a kérdés fontosságára Zadavec Izván püspök.⁵⁶ A megoldás nem volt egyszerű feladat, mert a 22 muraközi plébánia egyházkormányzati szempontból Zágrábhoz tartozott, amelynek élén ekkor Alojzije Viktor Stepinac érsek állt. Ő pedig – egyházi joghatóságának akadályoztatása miatt – 1941. augusztus 13-án létrehozta a Muraközi Érseki Helynökséget, amelynek élére Ignacije Rodić (Rodics Ignác) szelencei plébánost nevezte ki.⁵⁷

Pehm kitartóan küzdött a változásért, „az ügynek a kulcsa Budapesten és Rómában van. Horvátország külön útra lépett, nincs ok, miért gyakoroljon egyházi jogokat itt idegen állam főpapja.”⁵⁸ Módszere ugyanaz volt, mint ami a területi integráció előkészítésekor már bevált: küldöttségekkel és levelekkel nyomásgyakorlás, csak ezúttal a hercegprímásra és a pápára. A probléma viszont sokkal összetettebb volt, mint egy egyszerű közigazgatási ügy. A horvátsághoz tartozás gondolatát igyekeztek elültetni a zágrábi érsekség által Trianon után Muraközbe küldött új papok, és a „régii” horvát papság most ellenállt a magyar befolyásnak. A feszült politikai légkörben óhatatlanul konfliktusok támadtak.⁵⁹ A csáktornyai magyarellenes ferencesekről „a muraközi lakosság ökölboszorított kézzel beszél”, a Magyarországról odaküldött barát ellen „rabló- és rágalomhadjáratot” indítottak, „általában az egész muraközi papság lehetetlenül viselkedik”.⁶⁰ A csáktornyai ferencesek viszont azt sérelmezték, hogy a megkérdezésük nélkül, az egyházjogot (1322–1348. kánonokat) megsértve a nyakukra küldenek új rendtagokat hitoktatási feladatokkal. „Ha a Provinciális Atya csak P. Murainak és

⁵⁶ PL Mm. 28. d. Uzdóczy-Zadavec Izván püspök levele Pehm Józsefhez. 1941. július 14.

⁵⁷ A Muraközi Érseki Helynökségről és az egyházi hovatartozás kérdéséről lásd BEDŐK PÉTER, *Felekezeti és magyar-horvát ellentét a Muraközben a második világháború alatt*, Délvidéki Szemle 6 (2019) 1, 80–86.

⁵⁸ PEHM JÓZSEF, *Muraköz egyházi élete*, Zalamegyei Ujság 24 (1941. július 19.) 163, 1.

⁵⁹ MNL OL K64–1941–67/a–240. és 248. fol. 9 és 17. Muraköz megszállásával kapcsolatos események kivizsgálása. Werth Henrik gyalogsági tábornok, vezérkari főnök jelentése a külügyminiszternek. Budapest, 1941. április 24.; MNL OL K64–1941–67/a–324. Jelentés muraközi viszonyokról, 1941. május 27.

⁶⁰ MNL OL P233 FRL, 12. csomó, 1/a. tétel, 635/1941. P. Fekete Géza levele P. Hársligethy-Vinkovits Viktor provinciálishoz. Zalaegerszeg, 1941. október 21.

zalaegerszegi apátnak a véleménye és akarata szerint dolgozik, rosszul tesz[i]” – írta a magyar provinciálisnak a csáktornyai rendház horvát vezetője.⁶¹

Célszerűnek – legalábbis Zalaegerszegről nézve – az mutatkozott, hogy a visszacsatolt Muraközt a zágrábi érsek fennhatósága (*jurisdictio*) alól kivonassák, és átmenetileg – a „nyelvi problémák” megoldásáig, az integráció elmélyüléséig – „*corpus separatum*”-má, az egyházmegyétől elkülönült területté, apostoli adminisztratúrává nyilvánítottassák. Lehetséges apostoli adminisztrátoraként magától értetődően merült fel Pehm neve. A hercegprímás 1941 őszén ilyen légkörben kezdeményezte a Szent-széknél Muraköznek a szombathelyi püspök joghatósága alá helyezését. Nem túl nagy meglepetésre Rómából az a hír érkezett, hogy sem egy önálló adminisztratúra, sem a szombathelyi egyházmegyéhez csatolás nem járható út.⁶²

Pehm ennek ellenére tovább próbálkozott, de meglehetősen magára maradt, amikor az évszázadok során végbement etnikai átrendeződés korrigálását összekapcsolta Muraköz egyházkormányzati átrendezésével, sőt távlatilag a térség rekatolizálásával. Kifogásolta a prímási intézkedés lassúságát, de ismételt sürgetésére csak bosszús választ kapott: „Újabb lépést ezek szerint az ügyben jelenleg nem tudnék tenni, a kérdés állásáról is már több oldalról informálva vagyok, úgy hogy Méltóságodtól újabb momentumokat nemigen várhatok. A kérdést mindenesetre állandóan figyelemmel kísérem s magam is örülnék, ha sikerülne szerencsés rendezése.”⁶³ Nem bizonyult célravezetőnek az sem, hogy az aktivisták 1942 tavaszán több mint 25 ezer aláírást gyűjtöttek és juttattak el Serédi hercegprímáshoz.⁶⁴

Akcióival viszont „Felpaprikázta a [horvát]papságot. Szószékről tették meg egyházellenes lépésnek, mivel – mint mondták – Róma akarata az, hogy Muraköz Zágrárhoz tartozzék.”⁶⁵ Ez lényegében igaz is volt. A kultuszminisztériumból az a hír jutott el Pehmhez, hogy a nuncius – bár ősszel még mást ígért – nem támogatja az ügyet.⁶⁶ A Szentszék a háború végéig nem kívánt politikai színezetű döntést hozni, és ezúttal sem módosította az egyházmegyei határokat, így a többségében horvátok lakta Muraköz a zágrábi főegyházmegye része maradt.⁶⁷ Az egyházmegyei határmódosítással párhuzamosan elindult a csáktornyai ferences rendháznak a magyar marianus rendtartományhoz történő átcsatoltatása is. Hiába a magyar külügyminiszter támoga-

⁶¹ Uo. 635/1941. P. Zsálig Norbert csáktornyai házfőnök levele P. Hársligethy-Vinkovits Viktor provinciálishoz. Csáktornya, 1941. október 27.

⁶² PL Mm. 29. d. Farkas százados, közellátási minisztériumi osztályvezető levele Pehm Józsefhez. Budapest, 1941. november 6.

⁶³ PL Mm. 29. d. Serédi Jusztinián hercegprímás levele Pehm Józsefhez. Esztergom, 1941. november 4.

⁶⁴ PL Mm. 28. d. Pehm József levele „Kedves Barátom!” megszólítással. Zalaegerszeg, 1942. május 28.

⁶⁵ Uo.

⁶⁶ PL Mm. 28. d. Terbócz Miklós minisztériumi tanácsos levele Pehm Józsefhez. Budapest, 1942. június 2.

⁶⁷ PL Mm. 29. d. Bizalmas jelentés a muraközi leventék lelki gondozásáról. 1943. október 15.

tása, e hangsúlyozottan belső rendi ügyben a rend generálisa nem tartotta időszerűnek a változtatást.⁶⁸

Mindszenty a Mura térségi hitoktatást – amelybe a ferencesek bekapcsolódtak ugyan, de szolgálatukat egyre nehezebben teljesítették – a Zágrábtól függő helyi plébánosok ellenében a tábori püspökhöz tartozó leventeoktató lelkészekkel akarta megoldani. A kérdést kiemelt fontosságú ügyként kezelte. Muraköz leventéinek lelkigondozása ügyében Bélydy Alajos altábornagy 1943. május 27-ére értekezletet hívott össze, amelyen Mindszenty előadhatta kérését: katona- vagy leventeoktató lelkészekkel kell megpróbálni a magyar szellemiség továbbadását, ezért létszámukat növelni kell. Ennek érdekében a honvédelmi miniszter 15 katonalelkész behívását rendelte el.⁶⁹ A honvédelmi és egyházpolitikai szempontok kéz a kézben jártak. Az intézkedés roppant heves reakciót váltott ki a horvát érzelmű papokból. Az 1944 eleji hangulatjelentések már nem egyszerű ellenszenvről, hanem kimondott aknamunkáról szóltak (a nehézségekről lásd a 6. számú dokumentumot). Rodics Ignác muraközi érseki helynök 1944. február 1-jén egy körlevelet adott ki a muraközi római katolikus papság részére, amelyben a kánonjogra hivatkozva korlátozta az „idegen”, azaz a magyar lelkészek egyházi funkcióit, különösen a leventemisék esetében: „a legszigorúbban elrendelem összes lelkészeimnek, hogy a helybeli plébános vagy pedig az ő helyettese, káplánja végezze el a leventemiséket, és senki más.”⁷⁰ Két nappal később pedig Angelo Rotta budapesti nunciushoz írt levelet, amelyben sérelmezte Mindszenty József zalaegerszegi apátplébános egyházmegyéjét is sértő erőszakosságát (lásd a 7. és 8. számú dokumentumokat).⁷¹

A horvát érzelmű papság befolyása és a horvát állami propaganda a magyar közigazgatás ellenére is erős maradt. Pehm egy 1943 eleji vármegyei közgyűlésen a képviselők szemére vetette, hogy nagyobb felelősséggel kezelhetnék Muraköz ügyét. A háború végén hatalmi vákuum keletkezett. A Sajti Enikő kutatásai szerint a délvidéki magyarok elleni megtorlásról szóló első híradás 1944 augusztusából való.⁷² Egy csáktornyai (Muraköz) asszony írta a testvérének, hogy betörték hozzájuk a partizánok, és lelőtték a település hatvan módosabb férfit. A magyarokat ért atrocitásokról szól a

⁶⁸ MNL OL P233 FRL, 12. csomó, 1/a tétel, 746/1941. Beresztóczy Miklós miniszteri tanácsos levele P. Hársligethy-Vinkovits Viktor tartományfőnökhöz. Budapest, 1941. október 31.

⁶⁹ PL Mm. 28. d. Bélydy Alajos levelei Mindszenty Józsefhez. Budapest, 1943. május 22. és november 5. A levelekben Muraköz viszonylatában még 16 leventeoktató lelkészeiről van szó, a számuk időközben egy fővel csökkent.

⁷⁰ PL Mm. 29. d. Rodics Ignác érseki helynök körlevele. Szelencehegy, 1944. február 1; Muraköz közbiztonsági parancsnokának 289/Kh.kt.-1944. sz. jelentése a leventelelkészek egyházi korlátozásáról a Muraközben. Csáktornya, 1944. február 10.

⁷¹ Elemzését lásd BEDŐK, *Felekezeti és magyar–horvát ellentétek a Muraközben a második világháború alatt*, 84.

⁷² A. SAJTI ENIKŐ, *A „kommunizmus mostobagyermekai”: a magyar kisebbségek elleni megtorlások a Délvidéken (a Vajdaságban) – a kutatás eredményei és kérdőjelei*, *Létünk* 38 (2008) 3, 31. http://epa.oszk.hu/00900/00997/00013/pdf/EPA00997_Letunk_2008_03_028-042.pdf (2021. 10. 27)

9. számú dokumentum. Az a munka, amit Mindszenty Muraköz visszacsatolása és integrálása érdekében kifejtett, megsemmisült. A magyarokat keményen megbüntették a revízió miatt.

Grósz József korábbi szombathelyi püspök, majd kalocsai és bácsi érsek a katolikus püspöki kar nevében 1945. április végén hosszabb feljegyzésben hívta fel Gyöngyösi János külügyminiszter figyelmét a kiutasításokra és a kivégzésekre. Kétséges, hogy Mindszenty József, immár veszprémi püspökként bármit is tudott volna az 1944 nyári-őszi magyarellenes megtorlásokról – hiszen még az is kérdés, hogy a budapesti kormány tudott-e arról. Hercegprímásként viszont igazolhatóan kapott információt az illetékes Grósz József kalocsai érsektől. Érdemes megjegyezni: miközben drámai hangú, nyilvános levélben tiltakozott a felvidéki magyarok kitelepítése ellen, a délvidéki bosszúról hozzá eljuttatott feljegyzéseket elegendőnek tartotta minden kommentár nélkül elküldeni a Külügyminisztériumhoz.

5. MINDSZENTY JÓZSEF, AZ ELMÉLETI REVIZIONISTA

Mindszenty történeti érdeklődésének egész életében középpontjában álltak a nagy magyar sorsfordító események, amelyeket a budapesti amerikai követségen töltött 1956 és 1971 közötti másfél évtized alatt autodidakta kutatóként alaposabban is igyekezett feldolgozni. Levéltári forrásokat értelemszerűen nem gyűjthetett, az internet világa is ismeretlen volt még, maradt a követségi könyvtár, a könyvtárközi kölcsönzés és – meglepő, de így történt – az Országos Széchényi Könyvtár személyre szabott olvasószolgálat. Persze ő maga nem mehetett oda, ám a követségi munkatársak igen, akik szükség esetén elhozták vagy inkább beszerezték a kért vagy ajánlott könyveket a bíboros számára. Amikor 1971 nyarán a kormányközi tárgyalásokon távozásának részleteit egyeztették, még az OSZK nyári szabadságára is figyelemmel voltak, sőt a magyar fél ahhoz is hozzájárult, hogy az emlékiratok írásához szükséges kiadványokat továbbra is megkapja Budapestről.⁷³

Mindszenty különleges figyelemmel vizsgálta a trianoni békekötést és annak következményeit. Három dossziét tölt meg a Trianonról írt kézírata, amit az utókor részéről – különböző megfontolások alapján – többször átrendeztek. Ma már nem egyszerű, sőt szinte lehetetlen feltérképezni a kéziratlapok eredeti sorrendjét. Érdekes szemelvények azonban kiemelhetők, ezek közül „ízelítőül” 10. számú forrásként közöljük a szerző összegzését arról, milyen eszközökkel is sikerült ismeretei szerint összeácsolni a trianoni békeszerződést.

⁷³ SOMORJAI ÁDÁM, „His Eminence Files” *American Embassy, Budapest*. From Embassy Archives, 15 (1971), *Mindszenty bíboros az Amerikai Nagykövetségen*, Követségi Levéltár 15 (1971), Budapest 2008, 236. sz. dokumentum. Puhan nagykövet távirata az amerikai külügyminisztériumba, 1971. szeptember 9.

Az okokról több helyütt is így ír: „Az első békeparancsnak létrehozója Wilson elnök gyengesége, elveinek, adott szavának feladása; Benes semmi eszköztől nem riadó gátlásnélkülisége, Clemenceau miniszterelnök vak, kíméletlen szenvedélyessége és az egész békekonferencia földrajzi, gazdasági, jogi stb. tájékozatlansága.”⁷⁴ Az ország felदारabolását erőszaknak, megtévesztésnek, a győztesek önteltségének tulajdonította. Munkájában hitelt ad az 1920-as években született, de a mai napig velünk élő legendáknak. Talán könnyebb elviselni a békediktátum igazságtalanságát, ha azt gondoljuk, hogy szabadkőműves összeesküvés áldozata lett a magyarság, esetleg Clemenceau akart kitolni velünk, mert haragudott a házasságtörő menyére. És bizonyára könnyebb a cseheket okolni, mert állítólag hajózhatónak hazudták a kicsiny Rongyva-patakot annak érdekében, hogy a tudatlan szakértők a békekonferencián nekik ítéljenek bizonyos területeket. Csakhogy ez az egész mind legenda...

Mindszenty nem tudott elszakadni a történelmi Magyarország ábrándjától és nem tudta elfogadni annak visszavonhatatlan megsemmisülését. Kéziratában a hajdani aktivitása emlékéből fakadó személyes érintettség, és még inkább az igazságtalanság miatti szenvedélyesség gyakran ütközik a kutatói kötelező távolságtartással. Ám ahogy az esetleges tárgyi tévedéseket vagy pontatlanságokat, úgy ezt sem róhatjuk fel, hiszen az alkotás inkább egyfajta személyes terápia volt számára a követségi élet bezártságára, az elszigeteltségre és mindarra a fájdalomra, amit a történelem viharaiban át kellett élnie.

FÜGGELÉK

I.

Jegyzőkönyv a csáktornyai néphatározat elfogadásáról

Zalaegerszeg, 1941. április 28.

(PL, Esztergom, Mm., 29. doboz, gépelt másolat kézírásos javítással)

J e g y z ő k ö n y v

Felvéve 1941. április hó 28-án a zalaegerszegi plébániahivatalban az 1941. évi április 27-én Csáktornyán történt határozat tárgyában.

⁷⁴ MMAL 60/1. doboz, Trianon 1. rész, fol. 62.

Jelen vannak alulírottak: Dr. Udvardy Jenő⁷⁵ ügyv. kamarai elnök, magyar kir. korm. főtanácsos, Köz[igazgatási]. Biz[ottság]. tag, Pehm József pápai preláthus, zalaegerszegi plébános, törv[ény].hat[ósági]. biz. tag, zalaegerszegi lakosok.

Alulírottak névalírásukkal igazoljuk, mint szem s fültanuk, hogy 1941. április 27-én, Csáktornyan a főtéren a 10 órai tábori szentmise és szentbeszéd után 11 órakor mintegy hatezer főnyi résztvevő volt együtt, közte körülbelül négyezer főnyi katona korú férfifü főként a Muraköz 103 községéből mintegy 64-ből. Poszavec György⁷⁶ drávaszentmihályi kisgazda, mellén világháborús katonai kitüntetésekkel, a jelenlévők kirobbanásszerű és egyöntetű lelkesedése mellett a következő határozati javaslatot terjesztette elő Horthy Miklós kormányzóhoz intézve:

„Főméltóságú Kormányzó Úr! Főméltóságod legmagasabb kijelentése értelmében itt Délén, Muraközben Jugoszlávia megszűnt. Ezzel a Trianonban Jugoszláviának ítélt Muraköz is felszabadult.

Mikor az 1941. április 27-én Csáktornyan önszántából összegyűlt sokezernyi muraközi lakos odaadással üdvözlí Főméltóságodat, egyben arról értesíti, hogy egyértelműleg a következő határozatot hozta:

Muraköz a mai nappal visszatér 1000 éves magyar hazájához. Ettől elválasztani többé nem engedi magát. A beolvadás tényével Muraköz területe ismét szerves alkotórésze a Szent István birodalmának, népe pedig egyenjogú állampolgára Magyarországnak.

Egyben kimondja, hogy ettől a határozattól eltérő másnemű államjogi helyzetet el nem ismer. Ellenben ünnepélyes esküt tett arra, hogy mint Zrínyi Miklós hős katonáinak utóda és magyar hazájáért bitófán vértanúságot szenvedett Gasparits Márk⁷⁷ ferences barát önfeláldozó szellemének letéteményese: szabadságának és szülőföldjének védelmére fegyvert fogni⁷⁸ kész, ha fenti határozásának megváltoztatására akarnák kényszeríteni.

⁷⁵ Udvardy Jenő (Zalaegerszeg, 1880–Zalaegerszeg, 1941): jogász, magyar királyi kormányfőtanácsos, a zalaegerszegi ügyvédi kamara elnöke, Zalaegerszeg tiszti főügyésze, a Zala vármegye közigazgatási bizottságának és nemesi választmányának tagja. Pehm József apátplébánossal szívélyes kapcsolatot ápolt, lévén mindkettőn legitimista meggyőződésűek.

⁷⁶ Poszavec György drávaszentmihályi kisgazda, az 1941. április 27-i csáktornyai népgyűlés szónokának életrajzi adatai nem ismertek.

⁷⁷ Gasparich Márk Kilit (Drávaegyház [Cirkovljan], 1810–Pozsony, 1853): ferences szerzetes, tábori lelkész-ként vett részt az 1848–1849-es szabadságharcban, Kossuth zászlaja alá toborozta a muraközieket. A szabadságharc leverése után bujdosott, de elfogták és kivégezték. 1894. szeptember 8-án obeliszket állítottak a tiszteletére, amit a bevonuló szerb–horvát katonák ledöntöttek. 1941. október 5-én újból felállították az emlékoszlopot Perlak főterén (az ünnepi beszédet Pehm József tartotta), majd 1943. május 2-án felavatták szobrát a csáktornyai ferences rendház előtt. 1945 után mindkettőt eltávolították.

⁷⁸ A nyomtatott röplapon a „fegyvert fogni” helyett: fegyvert forgatni.

Muraköz népe ismeri déli ellenségeinek gyűlöletét, bosszúvágyát és ezért kérve-kéri Főméltóságodat: kegyeskedjék Muraközt oltalmába venni és eleve gátat vetni annak a szörnyűségnek, hogy a magyar hazájáért 23 éven át rettentő szenvedéseket kiállott muraközi nép felgyújtott tűzhelyeinek lobogása és vérenek patakzása kísérvé Muraközből távozó honvédeinket.

Sokezernyi aláírásunkat külön küldjük. Muraközi Nemzeti Bizottság.⁷⁹

Kmf.

2.

*Pehm József levele – feltehetően – Teleki Bélához, Zala vármegye főispánjához
Zalaegerszeg, 1941. június 18.*

(PL, Esztergom, Mm., 29. doboz, gépelt másodlat)

Kegyelmes Uram!

Bár B[árdossy]. kegyelmes úr hangjával, leckéztetési kísérleteivel és vádjával szemben néma nem maradtam, azután, hogy azokat visszautasítottam, fel is keltem és távoztam, Hóman⁸⁰ miniszter úr utána kerestetett az egész városban és 17 órára magához kéretett.

Előadta, hogy a miniszterelnök úr távoztom után telefonon felhívta. Ottlétemkor megint elfogta az indulata amiatt, hogy őt és kormányát Muraköz miatt újabban hazaárulás vádjával illetik. Kér, felejtsem el az ő magatartását és máskor is keressem fel.

Azt feleltem, hogy a miniszterelnök úrnak ez a ténye reá szép fényt vet. De a jövőre káros volna az, hogy a miniszterelnök úgy fogadja a Magyarországhoz csatlakozni akarók küldöttségét, mint ahogy az a fogadás velük szemben Zágrábban volna természetes és nem szerencsés a történelmi jog alapján álló főpapot úgy kezelni, mint ahogy pángermán és pánszláv papokkal szemben volna az természetes.

A belügyminiszter úr nem szerencsésen megválasztott muraközi közegének, Sagmeister⁸¹ főbírónak van egy jelentése, amely – bár, mint mondja, pozitív adatai nin-

⁷⁹ A jegyzőkönyvbe ékelt szöveg ugyanott (PL Mm. 29. d.) „Néphatározat” címmel külön röplapon is megtalálható.

⁸⁰ Hóman Bálint (Budapest, 1885–Vác, 1951): politikus, történész, 1932 és 1938, illetve 1939 és 1942 között vallás- és közoktatásügyi miniszter.

⁸¹ Sagmeister Pál Marcali (Somogy vármegye) főszolgabírája. Véleményére Pehm József a Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszterhez 1941. június 3-án írt levelében is hivatkozott (lásd a 40. jegyzetet), mint aki többször azt nyilatkozta, hogy „Muraköz lakosságának 80%-a, főként gazdasági okból Magyarországhoz vonzódik és kíván tartozni”.

csenek – dr. Csempeš⁸² közjegyzőben, dr. Pozsogár Rezső⁸³ orsz. képviselőben és első helyen bennem jelöli meg a hazaárulás-vád forrását. Ez az alaptalan jelentés kerülhetett a miniszterelnök úr elé.

Nagyméltóságodnak mély tisztelettel híve:

Zalaegerszeg, 1941. június hó 18.

3•

*Pelm József és Udvardy Jenő indítványa Zala vármegye 1941. július 5-i
rendkívüli közgyűlésén*

Zalaegerszeg, 1941. június 27.

(Zalamegyei Ujság, 1941. július 5., címlap)

Indítvány.

Indítványozzuk, hogy mondja ki a vármegye törvényhatósági bizottsága határozatilag az alábbiakat:

Zala vármegye törvényhatóságát aggodalommal tölti el, hogy a Muraköz területe, bár a m. kir. honvédség 1941. évi április 16-án birtokba vette, még mindig nem csatoltatott vissza Szent István koronájához és ez alkalommal is ünnepélyesen kijelenti, hogy a testéből és lelkéből elszakított részéhez, minden körülmények között, megalkuvás nélkül ragaszkodik.

Utalással kulturális, gazdasági, földrajzi, közlekedési viszonyokra, a Drávának országvédelmi szempontból figyelembe veendő nagyobb jelentőségére, tovább Muraköz lakosságának a történelem folyamán és most a legutóbbi hónapokban is megnyilvánult, Magyarországhoz való hűségére, legfőképp[en] pedig az ezer éven át tartott birtoklására, felkéri a vármegye törvényhatósági bizottsága a m. kir. Kormányt, hogy a Muraköznek nemcsak jogi, hanem tényleges és teljes magyar birtoklásának, minden erejével sürgősen érvényt szerezni szíveskedjék.

⁸² Csempeš Dénes letenyei (Zala vármegye) kir. közjegyző. 1943-ban Horthy Miklós kormányzó Nemzetvédelmi Keresztel tüntette ki.

⁸³ Pozsogár Rezső (Bánokszentgyörgy, 1884–Nagykanizsa, 1946): 1919-ig Csáktornyán ügyvéd, majd a szerb megszállás miatt Letenyén telepedett le. A letenyei választókerületben 1926-ban a Keresztény Gazdasági és Szociális Párt programjával képviselővé választották. 1944–1946-ban kir. közjegyző Nagykanizsán.

A vármegye törvényhatósági bizottsága egyúttal – ismerve a vármegye közönségének álláspontját – annak nevében is kijelenti és leszögezi a történelem számára azon megmásíthatatlan állásfoglalását, hogy Muraközt a vármegye integráns részének tartja és arról soha le nem mond.

Kelt Zalaegerszegen, 1941. évi június 27-én

Pehm József
Udvardy Jenő

4.

Pehm József pápai prelátus, zalaegerszegi plébános levele Horthy Miklós kormányzóhoz Zalaegerszeg, 1941. július 26.

(PL, Esztergom. Mm., 29. doboz, gépelt másolat Pehm József kézzel írt, eredeti aláírásával)

Főméltóságú Kormányzó Úr!

Ápr. 27-én Csáktornyan a 103 muraközi községből 64 táblák alatt vonult fel és pedig 4000 katonakorú férfi, közte kb. 2000 az első világháború 20-as és 48-as muraközi, kitüntetésekkel gyönyörűen ékesített katonából. A hűségnyilatkozathoz és a Magyarországhoz-tartozás ünnepélyes kihirdetéséhez 26.744 muraközi felnőtt aláírással csatlakozott. Az aláírásokat és a Muraköz hűségéről, ragaszkodásáról mindennél fényesebben tanuskodó fényképfelvételeket Főméltóságodnak Zala vármegye máj. 8-i rendes közgyűléséből voltunk bátrak felterjeszteni.

A hűséget és a ragaszkodást igazolják a hétről-hétre községenkint Főméltóságodnak küldött táviratok. Hasonló táviratokat küldöttek a községek időről-időre Hitler és Mussolini vezéreknek is.

Amikor a Stridó-vidéket is átadták a németek a magyar honvédségnek,⁸⁴ ott is ele mi erővel és kizárólagossággal nyilatkozott meg a Magyarországhoz tartozás elszánt akarata.

Zala vármegye rendkívüli közgyűlést hívott egybe Muraköz ügyében júl. 5-re. Ezen a legimpozánsabb egyöntetűséggel és határozottsággal nyilatkozott meg a vármegye hűsége a Muraköz hűségével szemben. A történelmi közgyűlés határozata Főméltóságod kezében van. De csatoljuk most azt a felszólalást is, amely a Muraköz kép-

⁸⁴ Stridóvár (Štrigova, ma Horvátország) a trianoni békeszerződésig (1920), majd 1941 és 1945 között Zala vármegye Csáktornyai járásához tartozott. A jugoszláv érában Stridóvárt és további 7 községet a mai Szlovéniában található Ljutomer-i (Luttenberg) kerülethez csatolták. 1941 áprilisában németek vonultak be a településre, és ott július 9-ig német közigazgatás működött.

viselőinek részvételével lefolyt. A gyűlés alaphangját és forrását még a határozatnál is erőteljesebben fejezi ki. Az előterjesztett határozati javaslat és a megokoló beszéd előtt a vármegye főispánja az elnöki székéből jelentette ki, hogy ezektől várja a m. kir. kormány a maga álláspontjának alátámasztását. Az alátámasztásnak a vármegye a legerőteljesebben eleget tett, most már csak az van hátra, hogy a m. kir. kormány szerezzen érvényt a Muraköz és Zala vármegye egybeforradásának.

Júl. 9-én bevonult a katonai közigazgatás Muraközbe. Ezt Muraköz égis ható lelkeség közepette ünnepelte és köszönte Főméltóságodnak akkor, amidőn a II. muraközi zászlóalj, mint helyőrség Perlakra ugyanaznap bevonult. A vármegye főispánja és alispánja, akik ekkor először mehettek be Muraközbe, mint hihetetlen álmot nézték a Muraköz magyarul beszélő, vagy legalább – de ez aztán tökéletes volt – magyarul érző népének kirobbanó mámoros lelkesedését. A bizonytalanság jórészenek mázsás terhei szakadtak le Zrínyi és vértanú Gasparich Márk népének a lelkéről.

Ebben az időben az egész Muraköz új megnyilatkozást készített elő. A lakosság népszavazásnak szánta a megnyilatkozását, amelynek okmányait tisztelettel csatoljuk és felajánljuk Főméltóságodnak.

Az aláírások a 15 éven felülieké és a Muraköz mindegyik községének az elhatározását tartalmazzák.

A csáktornyai járásból	20.153
a perlaki ”	<u>13.651</u>
összesen	33.804

Hogy ez föltétlenül és vitathatatlanul jelenti Muraköznek Magyarországhoz ragaszkodását, a következő lényeges számadatokra mutatunk rá.

A Muraköz lakossága 1931-ben jugoszláv adatok szerint	97.923
Ma Jugoszláviában él hivatalos adatok szerint kb.	8.000
Munkán, külföldi államokban és hadifogságban kb.	7.500
Bevándorlott kb.	<u>5.000</u>
	20.500
Az összlakosságból (97.923) levonva a 20.500, marad	77.423
Ebből levonva a 15 éven aluliakat, akiknek a száma a gyermekbőség miatt nagy (40%)	30.969
szavazóképes	40.454
aláírta és magyarként nyilatkozott	33.804

tehát az összes jelenleg Muraközben élő szavazóképes egyének 72%-a. És ebből még hiányzik azoknak az intelligens és nagyrészt a Muraközben született egyéneknek a száma, akiket 1918–19. években az első napokban a jugoszlávok, illetőleg szerbek és horvátok kiüldöztek.

Mély tisztelettel kérjük Főméltóságodat, méltóztassék a kétség legutolsó maradványát is elvenni az ennyire hűséges és ragaszkodó nép felől azzal, hogy méltóztatik elrendelni a polgári közigazgatás teljes bevezetését és ezzel a tétlenül itt maradt jugoszláv tisztviselők távozzanak. Illetékes szervek útján méltóztatik keresztül vinni, hogy Róma Zágrábtól csatolja át ezt a területet a szombathelyi egyházmegyéhez.

Főméltóságú Kormányzó Úrnak
hazafias mély tisztelettel

Zalaegerszeg, 1941. július 26.

Pehm József
prelátus, apátplébános,
törv. h. biz. tag,
a Muraközi társad.
tevékenység vezetője.

5.

Apáti Imre, a m. kir. rendőrség zalaegerszegi kapitányának bizalmas jelentése
Zalaegerszeg, 1942. június 2.

(PL, Esztergom, Mm., 29. doboz, gépelt másodlat)

M. kir. rendőrség zalaegerszegi kapitánysága.

126/1942 biz. szám.

Tárgy: Grábár Lajos m. kir. rendőrségi
hiv. főtiszt csáktornyai kiküldetése.
Rend. szám: 11246/1942.
Csatolva: csomag.

Méltóságos Főkapitány Úr!

Fentírt számú rendeletére tisztelettel jelentem a következőket:

A főispán úr⁸⁵ őméltósága 1941. évi április hó 12-én, nagyszombat napján délutáni órákban magához kéretett és felkért arra, hogy Mészáros Árpád⁸⁶ detektívet és Grá-

⁸⁵ Teleki Béla, gróf (Gyömrő, 1896–Asunción, Paraguay, 1969): földbirtokos, politikus, 1936. november 25. és 1944. október 27. között Zala vármegye református vallású főispánja.

⁸⁶ Mészáros Árpád (Szatmárnémeti, 1896–?): detektívfelügyelő Nagykanizsán. A zalaegerszegi népbíró-ság 1945. augusztus 10-én népellenes büntett vádjával 5 évi és 1 hónapi börtönbüntetésre és állásvesztésre

bár Lajos⁸⁷ hiv. főtisztet Muraközbe, akkor még Horvátországhoz [tartozó] területre küldjem ki egyes dolgok megállapítására és magyar propaganda terjesztése céljából. Tekintettel a magyar hazafias körülményre a felhívás alól ki nem térhettem, hanem a főispán által rendelkezésre bocsátott gépkocsin Mészáros és Grábárt útbaindítottam és a letenyei főszolgabíró előtti haladéktalan jelentkezésre utasítottam azzal, hogy az utasításokat ott megkapják.

Mészáros és Grábár még aznap jelentkezett dr. Vida Ferenc⁸⁸ főszolgabírónál. A főszolgabírótól azt az utasítást kapták, hogy másnap reggel lépjek át a trianoni határt, állapítsák meg, kik és milyen szervezetek intézik a Muraköz ügyet, propagandát fejtsenek ki Magyarország mellett. Mészáros és Grábár 1941 évi április hó 14-én tértek vissza Horvátország területéről. Az észleleteikről úgy nekem, mint pedig a főispánnak jelentést tettek.

A főispán és az alispán⁸⁹ a további propagandába hivatalosan nem folytathattak be, ezért a főispán és az alispán egy értekezletet hívtak egybe, melyen ismertették Muraköz hovatarozandóságát és ismertették azt is, hogy Horvátország Muraközt Magyarországnak visszaadni nem hajlandó. Már pedig Muraközt Magyarországhoz, illetve Zalavármegyéhez vissza kell csatolni, miért is felkérték Pehm József pápai prelátest a propaganda vezetésére, irányítására. Pehm József a propaganda irányítását vállalta azzal, hogy Grábár Lajos [a] Muraközben legyen és rendelkezésére álljon. Ebbe a megoldásba a főispán kérésére beleegyeztem. – Majd pedig Pehm József apátplebános megjelent Kormányzó Úr Ófőméltósága előtt kihallgatáson, ahol azt a rendelkezést kapta, hogy Muraköz hovatarozandóságát társadalmi úton kell megoldani, Muraköz másé, mint Magyarországé nem lehet és ezért csak dolgozni és dolgozni.

ítélte, majd miután a NOT az ítéletet megsemmisítette, 1947. február 19-én újratárgyalta és felmentette. (MNL ZML XXXV. 17. Zalaegerszegi Népbíróság iratai, 2. doboz, Nb. 38/1945.)

⁸⁷ Grábár Lajos (Csáktornya, 1899–?): rendőrségi hivatali alkalmazott, majd igazgató Zalaegerszegen. A zalaegerszegi népbíróság 1945. augusztus 10-én a zalaegerszegi népbíróság népellenes büntetett vádjával 6 évi börtönbüntetésre és állásvesztésre ítélte. A fővád vagyosabb zsidó polgárok indokolatlan internálása volt. Azt a bíróság nem látta igazoltnak, hogy „1941 és 1942. években, a muraközi kiküldetése során, nyilas propagandát folytatott és a nyilas pártot szervezte volna. [...] Sőt az ügy e részére vonatkozólag kihallgatott tanúk egy része egyenesen az ellenkezőjét állítja ennek”. A NOT az ítéletet megsemmisítette, 1947. február 19-én újratárgyalta és felmentette. Az 1950-es évek elején kitelepítették a Hortobágyra. (MNL ZML XXXV. 17. Zalaegerszegi Népbíróság iratai, 2. doboz, Nb. 38/1945.)

⁸⁸ Vida Ferenc (?–?): jogász, a letenyei járásban 1927-től 1938-ig szolgabíró, 1938–1941-ben és 1944–1946-ban főszolgabíró. 1941. augusztus és 1944. július között a csáktornyai, 1947–1948-ban a pacsai járás főszolgabírója.

⁸⁹ Brand Sándor (Ósi, 1887–Zalaegerszeg, 1965): jogász, földbirtokos, 1938. május 12-től 1944. április 27-ig (más adatok szerint 1945. május 14-ig) Zala vármegye alispánja.

Grábár Lajos hiv. főtiszt 28 napig volt egyhuzamban Muraközben. Hetenként kétszer, háromszor éjnek idején visszatért Zalaegerszegre jelentéstételre, rendelkezések átvételére. Majd pedig a következő nap délelőttjén visszatért Muraközbe. A 28 nap lejárta után, amelyet üdülési szabadságának tudtam be, már nem egyeztem bele Grábár főtiszt állandó muraközi tartózkodásához s ezt közöltem az alispánnal és a prelátussal is. A közlés után másnap az alispán arról értesített, hogy dr. Oroszlány Endre főkapitányhelyettes⁹⁰ úrtól távbeszélőn kérte Grábár vezényletét, mire főkapitány úr⁹¹ Őméltóságától azt a választ kapta, „hogya ha Apáti⁹² nem sír, nekem sincs kifogásom ellene, különben pedig tudomásom van arról, hogy Grábár Muraközben jár”.

Mindezek tudatában nem zárkozhattam el mereven a kiküldetés elől, azért abban állapotunk meg, hogy Grábár főtiszt a hivatalos órákat a hivatalban, a többi időt pedig propaganda úton tölti. Közben volt 1–2 nap, mikor a főispán kérésére egyes ügyek megállapítására Muravidéken, Muraközben, Nagykanizsán kellett tartózkodnia. Ezt az időt eltávozásának tudtam be.

Grábár Lajos hiv. főtiszt részére a kiadott rendelkezésekről minden egyes esetben tudomásul bírtam. Azokat legnagyobb részt egy-két eset kivételével közvetlenül töltem kapta. Azokról az utasításokról pedig, melyeket nem közvetlenül töltem, hanem a főispántól, avagy a prelátustól kapott, tudomást szereztem magától a főispántól, a prelátustól, amikor a jelentést megtette és azokat továbbítottam. Az utasítások végrehajtását minden egyes esetben nekem jelentette. Jelentéseit legnagyobb részt szóval tette meg, amelyeket magam továbbítottam. Amikor pedig oly jelentésről volt szó, amelyet személyesen tartottam szükségesnek megtétni, jelenlétemben tette meg a főispánnak. Amennyiben pedig írásbeli jelentés tételét, azt magam adtam, vagy adtam át a Főispán úrnak. Írásbeli jelentést az alább felsorolt esetekben tett: Jerics⁹³ és

⁹⁰ Oroszlány Endre (Marosvásárhely, 1883–Győr, 1970): jogász, 1935-től állt a Magyar Királyi Rendőrség Vidéki Rendőr-főkapitányság alkalmazásában, 1940. június 27-től vidéki rendőrfőkapitány-helyettes, 1943. május 12-től 1944. áprilisáig vidéki rendőrfőkapitány. (A Magyar Királyi Rendőrség Vidéki Rendőr-főkapitányság, élén a vidéki rendőrfőkapitánnyal, 1932. január 1-jével Budapest székhellyel jött létre.)

⁹¹ Jeszenszky Andor (Bükksöd, 1876–Budapest, 1943): jogász, 1940. március 8-tól 1943. március 24-én bekövetkezett haláláig vidéki rendőrfőkapitány.

⁹² Apáti Imre, a m. kir. rendőrség ez idő szerinti zalaegerszegi kapitánya.

⁹³ Jerics Iván (Ivan Jerič) (Dokležovje, 1891–Slovenj Gradec, Szlovénia, 1975): szlovén római katolikus pap, az első világháborút követő szláv mozgalom tagja, a Muravidék elszakításának aktív szervezője. Lelkészként tevékenykedett Lendván, Turniščen (Bántornyán) és Muraszombaton, Muravidék általános érseki helynöke, valamint tiszteletbeli kanonok is volt. Egy évig szerkesztette a *Novine* újságot, valamint 1927 és 1929 között Zágrábban országgyűlési képviselő. Szülőfalujában temették el, az ottani templom előtti téren mellszobrot állítottak a tiszteletére. Emlékiratait lásd JERIC, IVAN, *Moji spomini*, Zavod sv. Miklavža Murska Sobota 2000.

Klekl⁹⁴ esperes, Belovics⁹⁵ káplán eseteiben. Ezekről másolat nincsen, mert eredetiben lettek azok a főispánnak átadva.

Grábár Lajos hiv. főtiszt működésére vonatkozólag pedig tisztelettel jelentem a következőket:

Grábár Lajos hiv. főtiszt 1941 évi április hó 15-én ismét megjelent, illetve kiküldetett Muraközbe, ahol 200–300 muraközi emberből álló szabadcsapatot szervezett, az ott garázdálkodó „Kosák”⁹⁶ féle szervezet ellensúlyozására. Kosák gyógyszerész, jelenlegi zágrábi lakos statáriumot hirdetett mindazokra, akik a horvát állam ellen vétenek. Ezzel az intézkedésével rettegésben és bizonytalanságban tartotta az ottani magyarságot, magyarérzelmű muraközieteket. Kosák emberei szabadon garázdálkodtak, a magyarokat, magyarérzelmű muraközieteket tetteleg bántalmazták, a magyar jelvényeket letépdesték, magyar zászlókat, Kormányzó Úr Őfőméltóságának arcképét sárba taposták stb. Tették pedig ezt könnyen, mert a katonai közigazgatás bevezetéséig, 1941 évi július hó 9.-éig Muraközben horvát közigazgatás működött. Ennek ellensúlyozására volt szükség a szabadcsapat megszervezése, mely végig separt Muraköz területén, a horvát feliratokat eltávolította, a garázdálkodó Kosák bandát megfélemlítette, [a] horvát tisztviselőket – akik kivétel nélkül mind magyarellenesek voltak – önkéntes eltávozásra, míg magát Kosákat meg szökésre készítette.

Amidőn Muraköz lakosai észlelték a szabadcsapat eredményes tevékenységét, a lakosság 80–90%-a nyíltan a magyarság mellé kiállt. 1941. évi április hó 25-én Letenyén Csurý Jenő⁹⁷ ny. pénzügyminiszteri tanácsos értekezletet hívott össze, amelyen Pehm József, Grábár Lajos és két muraközi, jelenleg is ott lakó magyar is megjelent.

⁹⁴ Klekl József (Jožef Klekl) (Krajna, 1874–Muraszombat, 1948): szlovén római katolikus pap, politikai vezető. Az első világháború után a Vendvidéken (Muravidék) a szláv törekvések meghatározó személye volt, képviselőként bekerült a belgrádi parlamentbe. A Muravidék visszacsatolása (1941) után vele és társaival (Ivan Jerić, Kühár Mihály) szemben „hazaárulás és nemzetlenség” címen eljárás indult. Celldömökre internálták, de a felrótt cselekmények óta eltelt több mint húsz évre és életkorára való tekintettel nem ítélték el.

⁹⁵ Belovich/Belovics Ferenc (Sziszek, 1915–Kotor, 1945): eredetileg zágrábi, 1942-től szombathelyi egyházmegyes katolikus pap, 1942–1943-ban káplán Sömjénmihályfán, utána szombathelyi segédlelkész, 1945. június 15-én a jugoszláv határátkelés során, a Kotor–Murakeresztúr határátkelők közötti senki földjén nyomtalanul eltűnt.

⁹⁶ Teodor Košak/Kocak (Klanjec, 1889–1945): csáktornyai gyógyszerész, a Független Horvát Állam Egészségügyi Minisztériuma törvényalkotó bizottságának tagja, a Gyógyszerész kamara biztosa. Ante Pavelić, a Független Horvát Állam vezére Muraköz kormányzati megbízottjának nevezte ki. 1941-től Zágrábban praktizált.

⁹⁷ Csurý Jenő (Muraszentmárton, 1868–Budapest, 1946): jogász, 1892-től segédfogalmazó, ill. segédtitkár a Kereskedelemügyi Minisztériumban, 1906-tól a minisztérium részéről a M. kir. Postatakarékpénztárban szolgált, 1919-ben néhány napig elnökgazgatója volt, 1907-től miniszteri osztálytanácsos, utóbb a Pénzügyminisztériumban. Az 1920-ban alapított Muraközi Szövetség társelnökéeként 1943-ban létrehozta a „Muraközi Szövetség–Molnár Dezső–dr. Csurý Jenő Örökös Alapítvány”-t a muraközi származású, szegénysorsú és tehetséges tanulók támogatására.

Csury ny. miniszteri tanácsos ismertette az értekezlet előtt, hogy Muraközt másként, mint társadalmi, magyar propaganda útján Zala vármegyéhez visszazerezni nem lehet, azért kérte a megjelenteket, hogy hassanak oda, hogy Muraköz népe nyíltan mondja ki Magyarországhoz való tartozandóságát, elhatározását pedig Kormányzó Úr Őfőméltósága, m. kir. kormány, tengelyhatalmak vezérei és kormányai elé táviratilag terjessze elő. S ha a táviratok feladását, továbbítását pedig a postatisztviselő megtagadná, úgy őt, ha annak szükségessége mutatkozik, fegyverrel, robbanószerrel távolítsák el a helyéről.

Grábár az értekezleten megjelent két muraközi magyarral, akik teljesen megtörve távoztak el az értekezlet színhelyéről, visszatért Muraközbe. Grábár Lajos még aznap éjszaka megjelent Zalaegerszegen és jelentette, hogy az ott élő magyarérelmű lakosságot a két vezető ember, akiknek a nevét a jelenleg is fennálló politikai viszony miatt nem jelenthetem, nem meri kitenni az élet veszedelmének, különösen most, mikor tudtukra adták, hogy Muraköz sorsa bizonytalan. Jelentés megtétele után utasítást kapott, hogy ha kell, a vezetők kihagyásával, de mégis meg kell történnie a Magyarország melletti nyílt kiállásnak. Grábár még azon az éjszakán visszatért, amikor is szűkebb bizottságot hívott egybe és közölte a kapott utasítást. Bizottság az utasítást elfogadta és 1941. évi április hó 27-ére Csáktornyára táborig megőrzését hirdette. Muraköz lakosságát felkérte minél nagyobb számban való megjelenésre. Muraköz lakossága táblákra írt falvak megjelölésével, magyar nemzeti színű zászlókkal, zeneszóval vonult fel a táborig misére. Körülbelül 14–15 ezer fő, abból 4000 katonaviselt egyén jelent meg Csáktornyán a városháza előtti téren. Táborig befejezte után Poszavec György, muraközi polgár emberrel magyar és muraközi nyelven proklamációt olvasatott fel, mely szerint Muraköz lakossága kimondja Magyarországhoz, Zala vármegyéhez való visszatértét és ebbeli elhatározását bárkivel szemben is fegyverrel megőrzeni hajlandó. A proklamációt elfogadásra ajánlja. Az ott megjelent 14–15 ezer főből álló közönség tomboló lelkesedésbe tör [ki] és a proklamációt egyhangúlag elfogadja. A proklamációt táviratba foglalni és azt Kormányzó Úr Őfőméltósága, Hitler német, Mussolini olasz vezér, m. kir., olasz kir. és német birodalmi kormány elé terjeszteni rendeli. A táviratok megküldése, feladása megtörtént.

Hogy eme elhatározás minél szélesebb körben köztudomásúvá váljon, Grábár községről községre ment, hirdette Muraköznek Magyarországhoz, Zala vármegyéhez végleges visszatértét. Majd pedig elsőrendű feladatát képezte, hogy minden község külön-külön táviratban kérte Kormányzó Úr Őfőméltóságát, Miniszterelnök és Külügyminiszter urakat, hogy Magyarország tartozékának tekintsék. Muraközi asszonyok is táviratilag fordultak a magyar vezetőkhez, hogy Muraközt tekintsék végleges visszatértnek s ne engedjék meg, hogy férjeik, gyermekeik Horvátország katonái legyenek.

Grábár az irányított propagandát annyira előre vitte, hogy Alsómuraköz lakossága 1941. évi május hó 11-ére Perlakra felvonulást, Magyarország mellett való meg-

nyilatkozást hirdetett. 1941. évi május hó 11-én mintegy 10–12 ezer ember jelent meg Perlakon. Perlak ezen a napon teljes ünnepi díszben volt [a] perlaki járás székhelye,⁹⁸ melynek lakossága, 1–2 kivétellel mind polgárember. Muraköz lakossága zeneszóval, felvirágozott szekerekkel, lovasbandériummal, magyar nemzeti színű zászlókkal vonult fel és tüntetett Magyarország Kormányzója, a magyar hadsereg és a magyar haza mellett. Itt megismételték Csáktornyán 1941. évi április hó 27-én történeteket, s követelték a magyar közigazgatás azonnali bevezetését. Táviratokat menesztettek illetékes helyekre, bejelentve Muraköznek végleges visszatérését. Majd pedig szónokjuk útján nyíltan a 10–12 ezer ember előtt felszólították mindazokat, akik Muraköz lakosságának a magyar érzelmébe kételkednek, azonnal hagyják el Muraköz területét. Grábár Lajos maga volt az, aki nyíltan kiállt és felszólította a horvátokat, akikkel különben a magyar lakosság békességben és jó viszonyban akar élni, vonják le a következtetéseket, hagyjanak fel a pánszláv agitációkkal, vonuljanak vissza, illetve távozzanak Muraközből. A hatás nem maradt el.

Kb. 60 családfele jelent meg a katonai parancsnokság előtt, ahol jegyzőkönyvbe mondták, hogy önként távoznak és kérik az engedély megadását. Míg a nőtlenek, hajadonok minden bejelentés nélkül, egyszerű határátlépési engedéllyel hagyták el a történelmi határt.

Muraköz sorsa ezek után sem nyert elintézését. Ezért Grábár Lajos Kormányzó Úr Ófőméltóságához szóló kérelemre, melyben a visszatérést bejelentik és a magyar közigazgatás bevezetését kérelmezik, aláírásokat gyűjtött. A kérelmeket kb. 12000 ember írta alá. A kérvény Ófőméltósága elé terjesztetett.⁹⁹

Grábár 6 vagy 8 küldöttséget állított össze, amely a m. kir. miniszterelnök és külügyminiszter urak előtt megjelent, ahol kérelmezték a Muraköznek a visszatérését elfogadni.

Grábár Lajos röpiratokat, magyar jelvényeket terjesztett, magyar propagandát, a szükséges összefogást hirdetett. Meg is volt az eredménye. 1941. évi május hó 15-én, (hétköznapon: csütörtökön) egy próba riadót rendelt el. Rövid másfél óra leforgása alatt, Csáktornyán a Zrínyi szobor előtt 4–5 ezer ember jelent meg. A megjelenteket a katonai parancsnokság elé vezette, ahol a katonai parancsnoktól a horvát polgármes-

⁹⁸ A perlaki járás 1920 előtt Zala vármegye egyik járása volt, majd a trianoni békeszerződés az akkor létrejövő délszláv államnak ítélte. Ekkor átmenetileg megszűnt. A Délvidék magyar megszállása után 1941-ben újraalakult, és 1947-ig, a háborút lezáró párizsi békeszerződésig létezett.

⁹⁹ Az aláírásokat Zala vármegye törvényhatóságának 1941. május 8-án tartott rendes közgyűlésén adták át, kérve azok eljuttatását Horthy kormányzóhoz. A horvát szakirodalom szerint kezdetben az aláírásgyűjtés célja a zágrábi érsekségtől való elszakítás volt, azonban nem sok aláírás érkezett, ezért lisztet, sőt és petróleumot ígértek az aláírásért cserébe, további ezer nevet meghamisítottak a Pecsornik Ottó országgyűlési képviselő vezette aláírásgyűjtők. DRVODERIAE, JOSIP, *Generalni Vikarijat za Međimurje*. Diplomski rad, Zagreb 1996, 19. oldalára hivatkozik BEDŐK, *Felekezeti és magyar-horvát ellentétek a Muraközben a második világháború alatt*, 80.

ternek az azonnali leváltását és magyar polgármester kinevezését kérték. Katonai parancsnok eleget tett a kérésnek, a horvát polgármestert, mint akit a nép nem tűr meg, eltávolította a város éléről és helyébe magyar polgármestert¹⁰⁰ nevezett ki. Ez volt az első lépés ahhoz, hogy Muraközben magyar emberek vegyék át a vezetést.

Ugyancsak Grábár gondoskodott arról is, hogy minden faluba magyar érzelmű egyéneket bírónak, előjárósági tagoknak nevezzék ki. A kinevezések megtörténtek. Ezzel az intézkedéssel egy lehetetlen közigazgatási zűrzavar állt elő. Horvát főszolgabíró, szolgabíró, jegyző a közigazgatás élén, magyar bírák és előjárósági tagok. Ez azt eredményezte, hogy a horvát közigazgatás egyáltalán nem tudott működni, mert a rendeleteiket senki végre nem hajtotta s nem egy esetben megtiltották, hogy horvát rendelkezéseket kiadjon. A horvát tisztviselői kar látván ezt a részükre áldatlan állapotot önként hagyták el helyüket. Perlaki járás élére, körjegyzőségre körjegyzőnek és majdnem minden egyes falu élére magyar érzelmű ember került bírónak, előjárósági tagnak.

Ugyancsak Grábár kötelessége volt az 1918. évben törvényhatósági bizottsági tagságot viselő egyéneket felkutatni és a törvényhatósági bizottsági gyűlésre behozni.¹⁰¹ A törvényhatósági bizottsági gyűlés Muraköz sorsával foglalkozott. A gyűlést azzal tették ünnepélyessé, hogy az összeomlást megelőző időben volt törvényhatósági bizottsági tagok a gyűlésen megjelentek.

Múlt év május, avagy június havában a vármegye azt az értesítést kapta, hogy Bárdossy volt miniszterelnök és külügyminiszter úr¹⁰² Nagykanizsán, Muraközön keresztül Rómába utazik.¹⁰³ A vármegyén az az elhatározás jött létre, hogy Nagykanizsától egészen a kilépő állomásig, a történelmi határig a miniszterelnök úr ünnepélyes fogadtatásban részesüljön és végig a pályatest mellett lámpionokkal, kőolajfáklyákkal felszerelt egyének sorfalat álljanak. Ennek keresztülvitelére Grábár azt az utasítást kapta, hogy a vármegye elhatározását közölje a nagykanizsai polgármesterrel,¹⁰⁴ beszélje meg vele a részleteket, lámpionokat, kőolajfáklyákat biztosítsa és a muraközi lakosságot szervezze be. Ebben az ügyben Grábár háromszor járt lent Nagykanizsán.

¹⁰⁰ 1941 és 1944 között Pecsornik Ottó volt Csáktornya magyar nemzetiségű polgármestere. Lásd még a 112. jegyzetet is.

¹⁰¹ Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszter a visszatért zalai területekről 120 személyt nevezett ki Zala vármegye törvényhatósága rendes tagjának. Az így kiegészült törvényhatóság 1941. december 5-én tartotta alakuló ülését.

¹⁰² Bárdossy László (Szombathely, 1890–Budapest, 1946): diplomata, politikus, 1941. február 4-étől külügyminiszter, majd gróf Teleki Pál öngyilkosságát követően, április 3-ától miniszterelnök, egyidejűleg megtartotta a külügyminiszteri tárcát. 1942. március 7-én lemondott.

¹⁰³ Bárdossy miniszterelnök 1941. június 4-én érkezett kétnapos látogatásra Rómába.

¹⁰⁴ Krátky István (Nagykanizsa, 1887–Ócsa, 1956): jogász, 1924-ben lépett városi szolgálatba: előbb főjegyző, helyettes polgármester, majd 1930. február 10-étől 1944. április 4-ig Nagykanizsa polgármestere, kormányfőtanácsos. 1956-ban a Budapest–Ócsa vonaton halt meg, Ócsán temették el.

Harmadszor azért, hogy leállítsa az egész fogadtatást, mert a miniszterelnök úr nem Muraközön, hanem Bécsen keresztül utazott le Rómába.

Bárdossy miniszterelnök úrnak Rómában való tartózkodása ideje alatt, Grábár intézkedése folytán, Muraköz lakossága táviratban kérte az olasz vezért, az olasz külügyminisztert és a magyar külügyminisztert, hogy Muraközt tekintsék végleg Magyarországhoz visszatértnak.

Muraköz hovatartozandóságát intéző körök elhatározták, hogy Muraköz lakosságát leszavaztatják abból a célból, hogy kíván-e Magyarországhoz tartozni. Ezért népszavazást rendeltek el. Ennek keresztülvitelére Grábár Lajost bízták meg. Népszavazás eredménye az volt, hogy 35000 ember aláírásával kérte Muraköznek Magyarországhoz, Zalavármegyéhez való csatolását, magyar közigazgatás azonnali bevezetését és a horvátok eltávolítását. Ez az emlékirat Kormányzó Úr Ófőméltósága elé terjesztetett.

Megállapítást nyert, hogy a Muraköz fiatalsága 18-tól 36 éves korig nem ismerik Magyarország természet adta szépségeit, ezért tervbe vették 500 muraközinek Keszthelyen egy heti időtartamon át való nyaraltatását. Az 500 személy elhelyezésének biztosítása céljából Grábár Lajos Nagykanizsán és Keszthelyen járt. Nagykanizsán abból a célból, hogy a cserkészek, leventék, esetleg a katonaság tulajdonát képező sátorlapokat kikölcsönözzék, Keszthelyen pedig azért, hogy az 500 személy ingyenes fürdéséhez szükséges területet szemeljen ki. Az 500 személy nyaraltatása megtörtént.

Muraközi gyermekekből 12 gyermeket ki kellett választani, akik szellemi és testi épességüknél fogva érdemesek az ingyenes taníttatásra. Gyermekeket Nagykanizsán, Keszthelyen és Zalaegerszegen helyezték el. Gyermekek elhelyezése tárgyában Pehm József prelátus megjelent Nagykanizsán, ahova Grábár Lajostól táviratilag kérte a gyermekek kimutatását. A kimutatást Grábár személyesen vitte le Nagykanizsára. De le kellett utaznia még azért is, mert Nagykanizsán elhelyezett 5 gyermek okmányai nem voltak rendben és az elhelyezésük sem volt teljesen biztosítva. Ezek elintézése végett személyesen lépett érintkezésbe a nagykanizsai gimnázium igazgatójával: Bartával. A gyermekek tanulmányainak költségét részben a vármegye viseli.

A propaganda ügyben Grábárnak többször kellett Gasparich József¹⁰⁵ szkv. századosal az érintkezést felvenni. Gasparich József mohácsi lakos, aki Muraközt Nagykanizsán keresztül hagyta el, avagy Nagykanizsán keresztül jött le Muraközbe. Találkozási

¹⁰⁵ Gasparich József (Josip Gašparič) (Perlak, 1887–?): katonatiszt (1944-től szolgálaton kívüli őrnagy rendfokozatban) és politikus. A délszláv hadsereg tisztjeként 1918 decemberében a Perlakot megszálló századot vezette. 1920-ban Mohácsra költözött, ahol megnősült, ezért lemondott katonai rangjáról. 1933–1935-ben a kormányzó Nemzeti Egység Pártja (1939 után Magyar Élet Pártja) a mohácsi, szalántai, villányi, pécsváradi és magyarbólyi választói kerületek kerületi titkára, 1935-től Baranya vármegye titkára. A Muraköz visszatérését követően Perlakra költözött, kaj-horváth („muraközi”) nyelvtudásának is köszönhetően 1941–1944-ben igen aktív tevékenységet fejtett ki a Muraközben, „különösen a munkanélküliek tömegének elhelyezésével, de magyarosító tevékenységével is elévülhetetlen érdemeket szerzett”. (Pécsi Napló 52 [1943. június 1.] 123, 7).

pontjuk Nagykanizsa volt. Onnan indultak Muraközbe, avagy Muraközből vissza. Az is előfordult, hogy Pehm prelátussal Nagykanizsán kellett nekik találkozniuk.

Grábár Lajos Csáktornyán magyar-keresztény nyomdát¹⁰⁶ állíttatott fel, magyar lapot¹⁰⁷ indíttatott meg.

Kinevezendő országgyűlési képviselő¹⁰⁸ előéletének, valamint a magatartásának a megállapítása is feladatát képezte.

Jerics és Klekl papok magyarellenes propagandát folytattak. Utasítást kapott a tevékenységük megállapítására és a velük érintkezésben levő személyek felkutatására, általában az előéletük és magatartásuk mikéntjére.

Dr. Sebestyén Mátyás¹⁰⁹ perlaki ügyvédet, aki közvetlenül kir. közjegyzővé való kinevezés alatt állt, feljelentették, hogy a jugoszláv éra alatt a nevét önkényesen meghorvátosította. Megállapítandó és távbeszélőn jelentendő volt, hogy ez a valóságnak mennyiben felel meg és hogy milyen magatartást tanúsított.

Belovics Ferenc káplán, kutjevoi lakos ellen az a gyanú merült fel, hogy Muraközben, Nagykanizsán és Zalaegerszezen a horvát propaganda terjesztése céljából jelent meg.¹¹⁰ Ennek a megállapítására Grábár Csáktornyán, Perlakon, Nagykanizsán és Zalaegerszezen két-két esetben megállapításokat eszközölt.

Jerics, Klekl és Belovics ügyben tett írásbeli jelentése a Főispán úr Őméltóságának lett átadva.

¹⁰⁶ 1942-ben jött létre és 1944-ig működött a Muraközi Katolikus Könyvnyomda. Három kiadványa ismert: egy nyelvtani munka (*Gyakorlati muraközi nyelvtan*, szerk. Láposi Haller Jenő, Csáktornya 1942), a helyi polgári iskola évkönyve (*A Csáktornyai M. Kir. Áll. Polgári Fiú- és Lányiskola évkönyve az 1942/43. iskolai évről*, szerk. Nagy Károly, Csáktornya 1943), és egy szlovén nyelvű könyv (FÁRA JÓZSEF, *Krathi pregled historije Megyimurja*, Csáktornya 1943). Lásd KIS KRISZTIÁN BÁLINT, *Muraszombat és Csáktornya nyomdászata, könyvkereskedői és sajtótermékei a kezdetektől 1944-ig*, *Honismeret* 45 (2017) 5, 55–56.

¹⁰⁷ *Muraköz*. Helyi érdekű vegyes tartalmú lap. A lap 1884-ben indult, 1918 és 1941 között szünetelt, újraindulását követően, a 3. számtól kezdve magyar nyelvű. A korábban Nagykanizsán nyomtatott lapot 1942-től a Muraközi Katolikus Könyvnyomdában állították elő, felelős kiadója és laptulajdonosa Pecsornik Ottó országgyűlési képviselő volt.

¹⁰⁸ 1941–1944-ben Pecsornik Ottó volt a csáktornyai járás országgyűlési képviselője a Magyar Élet Pártja színeiben. Lásd még a 112. jegyzetet is.

¹⁰⁹ Sebestyén Mátyás (Kotor, 1895–Vác, 1962): perlaki ügyvéd, a település első magyar főbírája, 1942-től kir. közjegyző. Emlékirata *Abogy én láttam...* címmel jelentek meg (szerk. Rokolya Gábor, Budapest 2016).

¹¹⁰ Belovich Ferenc hozzátartozóinak egy része Zala megye déli részén, míg egy testvére a jugoszláv területen lévő Kutjevóban élt, többnyire őt látogatta meg, olykor Zágrábban is megfordult.

Muraközben, de különösen Csáktornyan a gazdasági élet zsidó kezekben van.¹¹¹ A gazdasági élet átállítása ügyben több ízben Pecsornik Ottó¹¹² országgyűlési képviselővel és Murai Frigyes ferencendi áldozópappal¹¹³ keresett összeköttetést, akik részére utasításokat adott át.

Nagykanizsán 1941. évi december hó 6-án ünnepélyes keretek között Kormányzó Úr Ófőméltóságának a nevenapját megünnepelték. Erre az ünnepélyre muraköziek is meghívást kaptak. Ünnepi szónok Pehm József volt.¹¹⁴ Muraköziek 250 személylyel képviseltették magukat, akiket Grábár Lajos hiv. főtiszt is elkísért. A muraköziek zeneszóval jelentek meg Nagykanizsán, ott a trianoni szobrot megkoszorúzták, miszsiósház vendégei voltak és az ünnepély után este 9 órakor Csáktornyára, Muraközbe visszatértek.

Amikor a „Délvidék” (értve az alatt Muraközt is) visszatértét törvénybe iktatták,¹¹⁵ Grábár Muraközben felvonulások megtartását kérelmezte és kihangsúlyozta, hogy Muraköz lakossága a visszatéréssel kapcsolatban örömeinek adjon kifejezést és erről a m. kir. kormányt táviratilag értesítse.

Agrárföldek felülvizsgálatával kapcsolatban Muraközben a horvátok azt a propagandát terjesztették, hogy a magyar állam a kiosztott földeket¹¹⁶ a tulajdonosoktól el-

¹¹¹ A történelmi Zala vármegye területén 17 zsidó hitközség működött, ezek közül 1920 után a határ túloldalára került az alsólendvai, a belatinci és a csáktornyai hitközség. A hitközségnek Alsólendván 112, Csáktornyan 391 tagja volt 1942 és 1944 között. Számos korabeli dokumentumot közöl NÉMETH LÁSZLÓ–PAKSY ZOLTÁN, *Együttélés és kirekesztés. Zsidók Zala megye társadalmában 1919–1945* (Zalai gyűjtemény 58), Zalaegerszeg 2004.

¹¹² Pecsornik Ottó (1903–1945): mérnök és iparos, 1941-ben Csáktornya polgármestere (városbírája), 1941–1944-ben országgyűlési képviselő. A titói partizánosztagok etnikai tisztogatásának esett áldozatul.

¹¹³ Murai (egyes iratokban tévesen Muray) Frigyes (Tótszentmárton, 1913–Lansing [Michigan, USA], 1994): muraközi származású ferences áldozópap, teológiatanár, újságíró, nyelvész. 1939–40-ben a zalaegerszegi, 1940-ben a nagykanizsai rendházban, 1941. júniustól 1943. júliusig hitoktatóként és a muraközi magyar honvédség táborigazgatóként Csáktornyan szolgált. 1943-tól 1945. augusztus 15-ig a ferences nyomda igazgatója volt Pápán. 1943-ban a Magyar Egyháziroldalmi Iskola tiszteletbeli tagjává választották, 1945-ben fonetikus orosz–magyar zsebszótárt adott ki. 1944-ben Horthy Miklós kormányzó Nemzetvédelmi Keresszettel tüntette ki a Délvidék visszaszerzése érdekében kifejtett munkájáért. 1947-ben távozott a rendből és újságíróként dolgozott. 1953-ban adventista lelkészként hallgatta ki a politikai rendőrség. 1956-ban családjával együtt emigrált, 1959–68-ban könyvtáros, majd tanított. 1974-től 1978-as nyugdíjazásáig püspöki lelkész volt Phoenixben. (ÁBTL 3.1.9. 111.723 Dr. Murai Rezek Frigyes társai; *Hrvatski kalendar 2011*, Budapest 2011, 12. Razgovori s Frigyesom Murai, lásd sulinet.hu.)

¹¹⁴ A forrásokban és a helyi sajtóban nincs nyoma Pehm József szónoklatának, ami nagykanizsai helyszínen nem kizárt, ugyanakkor közmert volt, hogy Zalaegerszegen tartózkodott a református vallású kormányzó névnapjának megünnepelésétől.

¹¹⁵ A magyar parlament az 1941. december 16-án elfogadott XX. törvénycikkben rögzítette a Délvidék visszacsatolását a Magyar Szent Koronához.

¹¹⁶ A Szerb–Horvát–Szlovén Királyságban (1929-től Jugoszlávia) már a trianoni békeszerződés megkötése előtt megkezdődött és 1931/33-ig elhúzódott az agrárreform, a nagybirtokrendszer felszámolása. Azon magyar és német állampolgárok birtokait, akik 1918-tól kezdve nem éltek a délszláv államban, kisajátították

veszi és a grófoknak adja át. Ennek az ellensúlyozására Grábár azt az utasítást kapta, hogy a polgárság a valóságnak megfelelően tájékoztassék.

Horvátország egy éves fennállásának¹¹⁷ évfordulója alkalmával a csáktornyai és a perlaki járás főszolgabírájának utasítást vitt és az utasításnak megfelelően, mint megfigyelő másfél napot tartózkodott Muraközben.

Muraközben működő papok egytől-egyig mind horvát érzelműek, magyarellenesek. Teszik pedig ezt azért, mert Muraköz egyházmegyeileg még mindig a zágrábi érsekséghez tartozik. Magyarellenes propagandájuk ellensúlyozására egyházmegyei elszakítást célzó megmozdulást kellett Grábárnak elindítania. Küldöttségileg keresték fel a hercegprímás¹¹⁸ Ófőmagasságát, kérték őt arra, hogy Muraközben magyar apostoli helytartóság állíttassék fel.¹¹⁹ Szentatyától pedig Muraköz lakossága írásban kérje a zágrábi egyházmegyétől való elcsatolást. Jelenleg 24.559 aláírással ellátott folyamodványok állnak már rendelkezésre, melyek a Szentatya elé terjesztetnek.

Köztudomású, hogy Muraközben a kommün és a nyilas propaganda folyik. Mindkettő ügyben megállapításokat volt kénytelen eszközölni.

Stridóvár és környéke¹²⁰ németek által volt megszállva. Megszállás ideje alatt Grábár gondoskodott arról, hogy Stridóvár küldöttséget menesztett a csáktornyai katonai parancsnoksághoz, ahol jegyzőkönyvbe foglalták Stridóvár és környékének Magyarországhoz való visszacsatolását célzó kérelmüket.

Méltóságos Uram!

Tisztelettel jelentem, hogy ezek volnának nagyjában azok a dolgok, amelyekben Grábár Lajos hiv. főtiszt, Főispán, Alispán és Prelátus uraknak a rendelkezésére állt, s amelyekről a vezérkari főnök és a hadtestparancsnok tudomással bírt.

és meghatározott szempontok alapján szétesztették és/vagy haszonbérbe adták. A földreform gazdasági és etnikai céljainak megvalósítása érdekében belső migráció, munkaerő-áramlás és kolonizáció folyt. Az új telepések természetesen féltették földtulajdonukat egy államváltástól.

¹¹⁷ A Független Horvát Állam megalakulását a tengelyhatalmak támogatásával 1941. április 10-én hirdette ki Slavko Kvaternik usztasa tábornok a zágrábi rádióban. Hivatalosan ezt a dátumot tekintik az új nemzetállam megalakulásának, holott pár nappal korábban, április 7-én Csáktornyan Teodor Košak már kikiáltotta a Független Horvát Államot, ami az első ilyen akció volt az egész horvát etnikai területen.

¹¹⁸ 1927-től Serédi Jusztinián (Deáki, 1884–Esztergom, 1945) volt az esztergomi érsek.

¹¹⁹ Ehhez ösztönzést és egyfajta mintát adhatott, hogy XII. Piusz pápa 1941. június 1-jei hatállyal a Murán inneni vend vidék és híveinek egyházi irányítását – a maribori püspök és az érintett területek közötti kapcsolat ellehetetlenülésével indokolva – ideiglenesen Grósz József szombathelyi püspökre mint muravidéki apostoli kormányzóra bízta. Az ideiglenesség hatályáról a dekrétum úgy rendelkezett, hogy addig lesz érvényben, amíg az érintett plébániák kormányzatáról véglegesen nem gondoskodnak.

¹²⁰ Lásd a 84. jegyzetet.

A propagandára vonatkozó egyes lapokat, lappéldányt és a fényképeket azzal a tiszteletteljes jelentéssel terjeszttem fel, hogy az utóbbiakat 8 napon belül visszaküldetni méltóztassék, mert azok Pehm József tulajdonát képezik¹²¹ és mert azokat nyolc napi használatra kölcsön adta át.

Zalaegerszegen 1942. évi június hó 2-án.

A kapitányság vezetője:
m. kir. rendőrkapitány.

6.

*Mindszenty József apátplébános levele – feltételezhetően – Hertelendy Béla¹²² ezredeshez
Zalaegerszeg, 1944. január 26.*

(PL, Esztergom, Mm., 29. doboz, eredeti, autográf fogalmazvány)

Méltóságos Ezredes Úr!

F. hó 24-én meghívásra részt vettem a perlaki járási levente papok értekezletén.

A kép, amit kaptam, általában kedvező. Azok, akik beszélik a nép nyelvét, kedvvel és eredményekkel dolgoznak.

A következők keresztülvitelét sürgősen kérném és javasolnám.

- 1.) Akik a nyelvet nem beszélik, kapjanak felváltást. Ilyen[ek] van[nak] a perlaki járásban is, de főként a csáktornyaiiban. A behívandók kikerülhetnének abból a névsorból, amelyet a kanizsai kurzuson állítottunk össze. Ajánlhatnám még Mundi János¹²³ gógánfai (Zala m.) káplánt, tart. táb. lelkészt. Ő ugyan még nem beszéli a muraközi nyelvet, de az őszön a Muraközbe vezényelt ezrednek volt a tábori lelkésze, megszerette a muraközi népet és viszont, már akkor hozzáfogott a nyelvtanuláshoz, túl is van a kezdeten és szívesen bővíti nyelvi ismereteit. Jelenkezett nálam és szívvel-lélekkel van a Muraközért.
- 2.) A kilométerpénzt (80 fillér) kapják meg a levente-papok. Jogos kíváncsi és bajos is kitérni előle.

¹²¹ A fényképalbum fennmaradt, lásd VFL VIII.25. Mindszenty József hagyatéka, 2. doboz, „Muraköz 1941”.

¹²² Hertelendy Béla (1882–1954): nyugalmazott huszár ezredes. Pehm Józsefet 1942. április 16-án Perlak díszpolgárává választották, együtt Horváth Ferenc nyug. vezérőrnaggyal, a járás országgyűlési képviselőjével és Hertelendy Béla ezredessel, a volt katonai parancsnokkal.

¹²³ Mundi János (Kótaj, 1916–Ajka-rendek, 1960): a veszprémi egyházmegye papja, 1941-ben szentelték.

- 3.) A kerékpárt, kérem, kapják meg ugyancsak sürgősen. Amíg a nagyobb katonaság ott volt a Muraközben, ló állott rendelkezésre. Ez megszűnt. 15–18 km-nyit körbe nem gyalogolhat, de a fontosabb foglalkozás helyett sarat dagaszt.
- 4.) A tábori püspökségtől [itt EGY olvashatatlan kifejezés – B. Ma.] elindultáig nem kapták meg kinevezésüket. Ez súlyuk, tekintélyük és kedvük rovására megy. Kérem ennek az elintézését!
- 5.) Dr. Beresztóczy Miklós pápai kamarás, min. osztályfőnök a jurisdictio ügyében kihallgatást kért kérésemre a nunciatúrán. A kihallgatásra még nem hívták. Most más oldalról értesülök, hogy a nunciatúra – ezt bizalmasan közlöm – érdeklődik levente-papjaink egyházi jellegű panaszai iránt. Ezért Perlakon latin írásba foglaltattam az ily irányú panaszokat egyéenként és ezeket illetékes helyre juttatom.
- 6.) Muraközben sok a panasz a magyar tényezőkre. A csendőrséget dicsérni halom. A legkevésbé kedvelt a tanítóság, főként a tanítónői kar. Ez nem tudja felmérni ottani szerepe jelentőségét. Szorítani kellene a katonaság részéről, hogy a botrányokban élőket egyszerre váltsák fel, mert mérhetetlenül ártanak. Ezek a magyarság becsületét rontják. Legalább 10-et kellene az ilyenekből felváltani; mégha nem is tudnak helyébe másokat küldeni. Inkább ne legyenek, mintsem ártsanak a nagy ügynek.

Fogadd kérlek M[éltó]ságos Ezredes Uram őszinte tiszteletemet, amellyel vagyok barátod és híved:

Z[ala]eg[ersze]g, 944. I. 26.

Mindszenty József
pápai [prelátus]
a Muraközi Bizottság
elnöke

7.

*Ignacije Rodić muraközi érseki helynök levele Angelo Rotta magyarországi nunciusból
Szeleencebegről, 1944. február 3.*

(Nadbiskupski Arhiv u Zagrebu, Fond Generalni Vikarijat
za Međimurju MV 38/1944, eredeti, aláírt és „Muraközi Érseki Helynökség
Up. Muraszerdahely” feliratú körpecséttel ellátott irat
[az eredeti helyesírást megőrző átírásban])¹²⁴

Őnagyméltóságú Nuncius Úr!
Kegyelmes Uram!

38 szám.

1944.

E napokban egy leirat érkezett a Kultusz Minisztériumtól Dr. Beresztóc[z]y Miklós¹²⁵ prelátus és miniszteri tanácsos aláírásával, melyben közli, hogy 15 levente pap van kirendelve Muraköz területére és egyúttal kéri részükre juriszdikció megadását úgy fiú és leány levente részére valamint mindazok részére, akik náluk gyónni akarnak, vagyis óhajtanak, továbbá e leiratban 16124/1944 Vallás és Közoktatásügyi Minisztérium kéri az engedélyt plébánia templomokban, kápolnában, valamint ezeknek hiányában az iskola termekben. S végül kéri a fakultatem binandi¹²⁶ az egész Muraköz területére és pedig úgy, ahogyan ezt csak ők jónak látják a helyi plébános hozzájárulása nélkül. Az egész kérvény, vagyis a leirat kultuszminisztérium eredetű. Leküldött levente lelkészek még karácsony előtt elfoglalták a helyüket anélkül, hogy bárki is értesített volna engem a minisztériumi szándékról.

Muraköz ősidóktól fogva mindig a zágrábi érsekséghez, azaz egyházmegyéhez tartozott, melynek területén 99% horvát anyanyelvű lakosság lakik. Ép[p] ezt a tény[t] szem előtt tartván Ő szentséges Atyánk nem engedi, hogy ez másképp[p] is legyen a háború végéig. Ő azt akarja, hogy ez a háború végéig a zágrábi érsekséghez tartozzon, és csak a háború végleges eldöntése után lesz eldöntve az egyházmegyei terület is. Hogy ez valóban így van erről kaptunk hivatalos értesítést is az Ő szentséges Atyánktól a zágrebi nuncius útján.

A kitártak alapján a zágrebi érsekséghez tartozó látja papság[gal] el a muraközi híveket mindenben ami illeti a lelki gondozását, ami is érthető, hisz ő a legnagyobb részben

¹²⁴ BEDŐK PÉTER doktorandusz (Pázmány Péter Katolikus Egyetem) gyűjtése.

¹²⁵ Beresztóczy Miklós (Budapest, 1905–Budapest, 1973): katolikus pap, politikus. 1939-től 1948-ig a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium tisztségviselője, 1953-tól haláláig országgyűlési képviselő.

¹²⁶ *Bimandi facultas* (lat.): napi két szentmise bemutatására vonatkozó engedély papoknak.

muraközi és teljesen bírja az ő anyanyelvüket, mert muraközi születésűek s így egyáltalán nincsen szükségük külön leveunte lelkészekre. Ők 15-en vannak és már jó formán végzik is a teendőiket *presumpta licentia*¹²⁷ és az egyházi hatóság minden tudta és engedélye nélkül. Ahogyan értesítve is lettünk, maguk a leveunte papok is hangoztatják, hogy ez mind a zalaegerszegi Mindszenty-Pehm József prelátus és plébános munkája és terve. Ő legalább is így oktatta őket, amikor egy tanfolyamot rendezett részükre Zalaegerszegen: „Ti csak menyetek oda, törjetek minden hová, és ha az ottani papság nem is fogad szívesen benneteket, ti mégis csak menyetek oda, legyetek erőszakosan ot[t] és ha a misét sem engedik meg amihez joguk is van, ti mégis legyetek ott, figyeljétek az ottani papság munkáját és mindenben értesítsetek engem.”

Kegyelmes Uram! Illő dolog e ez egy prelátus úrhoz, akiből állítólag veszprémi püspök is lesz? Ez egész biztos, hogy nem testvéri és atyai munka. Mi itt 32[-en] vagyunk, akik még eddig hála az Úristennek, mindenben elláttuk a mi jo és draga híveinket, muraközi népiünket és testvérünket. Mi természetes[en] ed[d]jig szívesen oktattuk őket és szentmiséket is szolgáltatunk részükre. Mindent tehát megadtunk nekik mindazt, amit csak a leveunte szabályok követelik és előírják a mi a hit és erkölcsstan minden katolikus embertől kíván. A helyzet[ben] csak az a rossz, hogy van itt egynéhány leveunte parancsnok, akik nagy nacionalisták és sehogyan sem bírják ki a horvát–muraközi papságot. Csak ezek a zalaegerszegi Mindszenty plébánossal forszírozzák és azon dolgoznak, hogy erőszakosan minden egyházi jog ellenére jöjjenek anyaországból az úgy nevezett leveunte papok. Természetesen, hogy ilyen felfogás mellett merészkedhetett a zalaegerszegi Mindszenty plébános itt egy pár esetben misézni és prédikálni anélkül, hogy jelentkezett volna nála[m] és kért volna engedélyt. Tehát erőszakkal mindenhol! Annak idején meg volt nekünk ígérve, mikor követelték tőlünk a hűség- eskü letételét,¹²⁸ hogy az egyházi dolgokban nem fognak semmiféle nehézséget okozni úgy az itteni hatóság, sem pedig maga az állam, és tovább[ra] is meglesz engedve az eddigi muraközi nyelvnek a használata az egyházi életben, úgy a szószéken, iskolában, gyóntatásban, és énekekben egyaránt. De sajnos ez csak szép ígéret volt, de a tettek máskép[p] bizonyítják. Most erőszakosan akarják mégis máskép[p].

Ígéret szép szó, de ha megtartják csak úgy jó! Mindenhol beszeretnének vezetni a magyar nyelvet úgy az iskolába, templomba és egyházi énekbe s ezáltal teljesen kiszorítani a szép muraközi-horvát nyelvet. Ez volna a fő és úgy látszik az egyedüli munkakör a leveunte lelkészeknek.

Ilyen aljas munka a pap testvértől pap testvér ellen nagyon bánt és nehezünkre esik.

¹²⁷ *Presumpta licentia* (lat.): vélelmezett engedély (annak feltételezésével járnak el a hivatalos engedély megérkezéséig, mintha az pozitív lenne, tehát az érintettek jóhiszeműek).

¹²⁸ 1941. augusztus 21.

Kegyelmes Uram! Hol vannak itt tiszteletben tartva és érvényben az egyház[i] törvények. Can. 196–204, 2334–2338, 872, 483–484, 804. Ezeknek a megszegése nem e vonya maga után úgy a suspenziót és excommunicációt?¹²⁹

A kitártak alapján, hogy ne soroljam fel a szép él[et]módokat az új levente lelkészekké, amely nagyon is ront a papi becsületből, mert néhányan úgy viselkednek, ahogyan semmi áron nem illő egy paphoz, ez igazi botrány. Talán azért is teszik ezt, mert katona ruhában járnak, mely nekik mintha megengedné az ilyen életmódot, de mi tudjuk, hogy a katona ruha is követeli az erkölcsi életet. Azt sem akarom említeni Excellenciádnak, hogy éppen itt Muraköz területén történt 1941 Úrnapi körmeneten, hogy egy néhányan annyira megfélemltek az egyházi szent dolgokban, hogy a Szentség előtt vitték Őnagyméltóságú kormányzó úr vitéz Hort[h]y Miklós képét vitték. Regnum Mariánumban vagyunk, Szent István eszméjét hirdetjük, de ennek értelmében meg kell adni az egyháznak[k], ami az egyházé, az államnak pedig, ami az államé. Ez a szent István eszméje. Muraközi népnek tehát meg kellene adni a maga szabadságát a szent István eszme értelmében. A kisebbségeknek megadni a magáét a jogi vallási szabadságát.

Kegyelmes Uram! Éppen ezen eszme értelmében kérem Nagyméltóságodat, méltóztassék a mi muraközi papságnak a helyzetét figyelemben tartani és mindenhol támogatni, egyúttal kérem Excel[l]enciádat, szíveskedjék odahatni a legfőbb erre hivatot[t] közegre, hogy a levente papság azonnal itt hadja Muraköz területét és hogy a jövőben ilyen és ehhez hasonló esetek ne forduljanak elő.

Excel[l]enciádnak mély hálás köszönettel és alázatos tisztelettel vagyok.

RODICS IGNÁC
érseki helynök Muraköz területére.

Szelencehegy, 1944. II. 3.

¹²⁹ *Suspensio* (lat.): felfüggesztés, *excommunicatio* (lat.): kiközösítés.

8.1.

*Angelo Rotta magyarországi nuncius válaszevele Ignacije Rodić muraközi érseki helynöknek
Budapest, 1944. február 11.*

(Nadbiskupski Arhiv u Zagrebu, Fond Generalni Vikarijat za
Međimurju MV 45/1944,
eredeti, gépelt, aláírt)¹³⁰

N 325/44

Budapest die 11 Februarii 1944

Ill[ustrissi].me ac Rev[erendissi].me Domine,

Rite accepi tuam epistolam N. 38/44 diei I Februarii. Me valde dolet quod, ut ex ea constat, res eo pervenerint ut conflictui occasio dari possit, dum e contra, ex maiori comprehensione circumstantiarum temporis et loci, cum magna prudentia et spiritu conciliationis est procedendum. Tibi commendo quod, posthabita qualibet alia consideratione, unice bonum animarum prae oculis habeatur. Dum tam insufficiens est isthic numerus sacerdotum et juvenus, praesertim ista in regione, tot periculis exposita est ob ideologias falsas quarum propagatio tam subdole et acriter fit, undecumque auxilium veniat, ne juvenes a fide et a bonis moribus deficiant, etsi non omnibus numeris absolutum, non est tamen reiciendum sed potius libenter accipiendum.

Spero quod haec mea commendatio inutilis non erit, et omni bona voluntate satages ut res feliciter componatur. Id quod tibi ex corde, Deo favente, exopto.

Eo quo par est, obsequio gaudeo me subscribere

Dominationis Tuae Rev[erendissi].mae
*addictissimus in Xto*¹³¹
+ *Angelus Rotta archiep[iscopu]s*
*Nuntius Ap[osto]l[ic]us*¹³²

Ill[ustrissi].mo ac Rev[erendissi].mo Domino Ignatio Rodics
Vicario Generali in
Muraköz

¹³⁰ BEDŐK PÉTER doktorandusz (Pázmány Péter Katolikus Egyetem) gyűjtése.

¹³¹ in Xto = in Christo, azaz Krisztusban rövidítése.

¹³² Dólt betűkkel a kézírással írottak.

8.2.

A 8.1. számú forrás fordítása

*Angelo Rotta magyarországi nuncius válaszlevele Ignacije Rodić muraközi érseki helynöknek
Budapest, 1944. február 11.¹³³*

N 325/44
Budapest, 1944. február 11.

Méltóságos és Főtisztelendő Úr!

Rendben megkaptam N 38/44 számú, február 1-jén kelt leveled.¹³⁴ Nagyon sajnálom, hogy, ahogyan az a levélből világos, a dolgok odáig jutottak, hogy a konfliktusra kínálkozna az alkalom, annak ellenére, hogy helyzet jobb megértése után bölcs megfontolással és a békét szem előtt tartva szükséges továbbvinni a kérdést. Azt javaslom, hogy minden más szempontot félretéve az emberek java lebegjen egyedül szemünk előtt. Mivel olyan alacsony ott a papok száma és a fiatalság, különösképpen abban a régióban, annyi veszélynek van kitéve a hamis ideológiák miatt, melyeket oly hangosan és határozottan harsognak mindenütt, hogy bárhonnan is érkezik segítség, azt, még ha nem is tökéletes minden szempontból, nem szabad visszautasítani, hanem örömmel elfogadni, nehogy az ifjak a jó erkölctől és a hittől eltávolodjanak.

Remélem, hogy tanácsom nem lesz haszontalan és minden jóakarattal azon leszel, hogy az ügy szerencsésen véget érjen. Ezt kívánom neked őszintén az Úr segítségével.

Örülök, hogy illő tisztelettel köszönhetem Főtisztelendőséget

odaadó híve Krisztusban
Angelo Rotta érsek
apostoli nuncius

Címzett: főtisztelendő Rodics Ignác muraközi érseki helynök

¹³³ Bara Péter tudományos munkatárs (Bölcsészettudományi Kutatóközpont, ELKH) fordítása.

¹³⁴ A hivatkozott levél dátumát elírták: Rodics helynök levele nem február 1-jén, hanem február 3-án kelt.

9.

Mindszenty József veszprémi püspök levele Terbócz Miklós¹³⁵ kultuszminisztériumi tanácsosnak

Veszprém, 1945. augusztus 9.

(VFL I.I.44.a. Acta dioeciesana, iktatott iratok 1504/1945, gépelt másodlat)

Kedves Barátom!

Alábbi levelet azzal a kéréssel küldöm meg Méltóságodnak, hogy a külügyminisztériumban olyan befolyásos tényező előtt szíveskedjél szóvá tenni, akitől remélhető volna, hogy a muraközi magyarokat érő atrocitások ügyében el fog járni.

„Nagyméltóságú Püspök Úr!

Füü bizalommal fordulok Kegyelmes Uramhoz, hallgassa meg kérésemet:

Pár napja érkeztem meg öcsémhez Gutorföldre,¹³⁶ Muraközből, Csáktornyáról. Az összeomlás óta Muraközben borzalmas hónapokat éltünk át. Először is, az összes, 1941 óta beköltözött tisztviselőket, még az odamenekülteket is, minden bútortuktól, holmijuktól megfosztották s gyalog Letenyéig űzve kiutasították. Ezt a sorsot Kollarics¹³⁷ kollégám és én, mivel Muraközben születtünk s apáink is ott születtek – továbbá az orvosok, mivel szükség volt rájuk – nagy nehezen elkerültük. Most következtek részünkre a halálfélelemmel teljes hónapok sora. Ezrével börtönözték és börtönzik be az embereket, százával viszik ki őket. Az ottani kormányzat azonban az esetek 90–95%-ban csakis nemzetiségi kérdést ismer. Akik magyaroknak vallották magukat, vagy csak szimpatizáltak a magyarsággal, mind sorra kerültek és kerülnek. A volt falusi bírák legnagyobb részét kivégezték, többeket azon a címen ítétek halálra, hogy törvényhat.[ósági] bizottsági tagok voltak. Az iparosok, kereskedők legnagyobb része fogságban van vagy kivégezték. Bűnük: magyarok voltak. Ezt az ítélező bírák nyilvános falragaszokon elismerik, mert az ítéletet a fentivel indokolják. A börtönbüntetések is nagyon súlyosak: 10–15 év. Alig egy-két esetet ismerünk, ahol az ítélet 1–2 év. E mellett a 6 hónapnál súlyosabb ítéletek vagyonekobzással is járnak. Már pedig az ítéletek mind lényegesen súlyosabbak. Testvéröcsém, Behoinik Mihály¹³⁸ vaskereske-

¹³⁵ Terbócz Miklós (?–?): vallás- és közoktatásügyi minisztériumi osztálytanácsos, családja Muraközben földbirtokkal rendelkezett.

¹³⁶ Gutorföldre község Zala megyében, a Göcsejben. 1928-ban Pehm József itt is létrehozott egy kuráciát. A levélíró öccse: Behoinik/Behojnik Pál.

¹³⁷ Kollarics/Kollarits Ferenc (?–?): tanító előbb Botfán, 1941 szeptemberétől a csáktornyai elemi iskolában, 1943 áprilisától a csáktornyai állami tanítóképző intézet gyakorló iskola tanítója.

¹³⁸ Behoinik/Behojnik Mihály (?–?): vaskereskedő, 1941-ben a Baross Szövetség Csáktornyán is megalapított helyi szervezete elnökének választották, 1941–1944-ben Zala vármegye törvényhatósági bizottsági tagja, 1945-ben 20 év börtönbüntetésre ítélték.

dő szintén már három hónapja fogva van, a vizsgálóbíró halálbüntetést kért rá, még nem végezték ki, de békebeli értékben milliós értékű vasáru raktárkészletét elvették. Teszik ezeket a dolgokat Muraközben a legszélsőbb nacionalizmusból, akkor, amikor tiszta kommunizmust hirdetnek. Olyan esetet is tudok, hogy 20 éves kommunistákat is bebörtönöztek, csak azért, mert magyarok. Természetesen a fentiekhez pontos adatokkal és nevekkkel is szolgálhatok.

Nekem és családomnak a legutolsó időkhöz semmi bajunk sem történt, részben azért, mert teljes életemben politikával sohasem foglalkoztam, csak a hivatásomnak éltem és ezért a város közönsége nagyon szeretett, – másrészt pedig a muraközi anyanyelvű tanítónövendékeket pártoltam, segítettem.

A legutóbbi napokban tudomásomra jutott, hogy újabb 50 magyar családot tesznek át a határon egy szál ruhában. Bizalmasan értesítettek, hogy az én nevem is az 50 között szerepel. Ekkor, szökve, bútoraim és holmim egy részét megmentve, sikerült családommal öcsémhez, Gutorföldre menekülnünk.¹³⁹

Maradok Nagyméltóságodnak fiúi bizalommal és tisztelettel
Gutorföldre, 1945. júl. 24.

Barabás Győző¹⁴⁰
a csáktornyai áll. tanítóképző-int.
gyak. isk. tan.”

Eddig a levél. Illetékes helyre juttatását kérem adatainak.
Fogadd, Méltóságos Uram, őszinte tiszteletem nyilvánítását:
Veszprém, 1945. augusztus 9.

veszprémi püspök

Méltóságos
Dr. Terbócz Miklós úrnak
miniszteri tanácsos
Budapest

¹³⁹ Mindszenty eddig emelte át a hozzá forduló menekült tanárember mondatait. A levél személyes pártfogáskéréssel folytatódik. Barabás Győző eredeti levelét lásd a publikált forrással egyező levéltári helyen.

¹⁴⁰ Barabás Győző (?-?): 1941-ig felsősegedi, 1941 szeptemberétől csáktornyai elemi iskolai tanító, 1943 áprilisától a csáktornyai állami tanítóképző intézet gyakorló iskolájának a tanítója.

10.

Részlet Mindszenty József: Trianon című kéziratából

Budapest, 1972

(MMAL, 60. doboz, 1. dosszié, 62., 62b, 62c, 62d, 62e fol.

Géptelt kézirat a szerző eredeti kézírásos javításaival

[a Mindszenty József kéziratában szereplő betoldások és hivatkozások a főszövegben és a jegyzetekben dőlt betűvel szerepelnek]

A megácsoló emberek és eszközök

Az első békeparancsnak létrehozója – a magyar védelem internáltsága idején – Wilson elnök¹⁴¹ gyengesége, elveinek, adott szavának feladása; Benes¹⁴² semmi eszköztől nem riadó gátlásnélkülisége, Clemenceau¹⁴³ miniszterelnök vak, kíméletlen szenvedélyessége és az egész békekonzferencia földrajzi, gazdasági, jogi stb. tájékozatlansága. **Hamis adatokkal dolgozó rosszakaratú háttér.**¹⁴⁴ Ezzel aztán néhány érdekelt, *megvásárolt* és összetartó szakértő, úgynevezett titkár, visszaélt. *Hamis adatokkal dolgozó rosszakaratú háttér.*

A fegyverek elültével néhány ember összeült, párját ritkító hatalommal és könnyedséggel. Megriadtak a rengeteg, terjedelmes adathalmaztól, amit senki nem őrzött ellen. Ilyenkor nagyon fontos a háttér. Így alkudtak, tüntettek el és nyestek meg államokat és népeket.

Wilson olyan felelősséget vállalt magára, mint kevés e világra született ember. Kaszba taszította a világot. Ezért felelőssége felülmúlja azt, amit egyszerű halandó el tud viselni.¹⁴⁵ – írja Alfred Capus.¹⁴⁶

¹⁴¹ Wilson, Thomas Woodrow (Staunton, Virginia, 1856–Washington, 1924): 1913 és 1921 között az Amerikai Egyesült Államok 28. elnöke.

¹⁴² Beneš, Edvard (Kožlany, 1884–Sezimovo Ústí, 1948): cseh politikus, Csehszlovákia második elnöke, Csehszlovákia létrehozásának legerőteljesebb hirdetője és megvalósítója.

¹⁴³ Clemenceau, Georges (Mouilleron-en-Pareds, 1841–Párizs, 1929): francia politikus, 1906 és 1909, majd 1917 és 1920 között miniszterelnök, a trianoni békeszerződés egyik fő megalkotója.

¹⁴⁴ Az eredetiben kézzel áthúzva.

¹⁴⁵ *Figaro*, 1919. febr. 10.

¹⁴⁶ Capus, Alfred (Aix-en-Provence, 1858–Neuilly, 1922): francia újságíró és drámaíró.

Pacifista volt – Freud¹⁴⁷ szerint nem; egy pillanatban hozta a világháborút. Egyoldalú ember, mint az egy könyvű, egy emberű vezetők. Külügyi államtitkára, Lansing¹⁴⁸ szerint személyes sértésnek vette az ellenkezést.¹⁴⁹ Kidobta a világba a 14 pontot,¹⁵⁰ családoknak, hogy alig pár hónap múlva egytől-egyig cserbenhagyja őket, – Párizsban, a békekötésnél.

Ezek a vonások nem tették hivatottá a nemzetközi politikába beavatkozásra. Elmélete volt, de se gyakorlata, se hivatottsága.

Wilson Tardieu¹⁵¹ és Masaryk¹⁵² vette le a lábáról. Lloyd George¹⁵³ és Clemenceau egész könnyedén bekerültek a hazug propaganda, főként Benes és R. Steton-Watson¹⁵⁴ hálójába. A titkárok állandóan dolgoztak informálásukon.

Világfigyelem övezi Wilsont. Azt gondolták, százmilliós állam nevében beszél, pedig szenátusa akkor, már megtagadta, talán elméjének sem volt már ura. Hazatérve összeomlott. Hat hónappal előbb ez a széliütés¹⁵⁵ megváltoztatta volna a világ arculatát és jövőjét.¹⁵⁶

¹⁴⁷ Freud, Sigmund (Pölibor, 1856–London, 1939): zsidó származású osztrák neurológus és pszichiáter, a pszichoanalitikus iskola megalapítója.

¹⁴⁸ Lansing, Robert (Watertown, 1864–New York, 1928): amerikai politikus, Wilson elnök első kormányának második külügyminisztere 1915 és 1920 között. Mindszenty tévesen – szó szerint fordítva az angol *secretary of state* kifejezést – külügyi államtitkárnak titulálja.

¹⁴⁹ *Nicolson: Peacemaking. i.m. 200.* [NICOLSON, HAROLD, *Peacemaking 1919*. New York 1965.]

¹⁵⁰ Az amerikai elnök a wilsoni elvekként ismertté vált 14 pontját a szenátus és a képviselőház közös ülésén hirdette meg 1918. január 8-án a világháború befejezése, az eljövendő háborúk kizárása és Európa újjáépítése érdekében. Alaptétele, hogy a népek felett nem lehet úgy rendelkezni, mint holt javak felett, azoknak megvan a joguk a szabadsághoz, a sorsuk felett való szabad önrendelkezéshez.

¹⁵¹ Tardieu, André (Párizs, 1876–Menton, 1945): francia politikus, diplomata, 1929 és 1932 között három kormány élén miniszterelnök.

¹⁵² Masaryk, Tomáš Garrigue (Hodonín, Cseh–Morva örökös Tartomány, 1850–Lány, Csehszlovákia, 1937): cseh filozófus, politikus, Csehszlovákia egyik alapítója és első elnöke.

¹⁵³ Lloyd George, David (Manchester, 1863–Ty Newydd [Wales], 1945): brit politikus, 1916–1922 között miniszterelnök.

¹⁵⁴ Seton-Watson, Robert William (London, 1879–Skye, 1951): brit publicista, történész és politikai aktivista.

¹⁵⁵ Wilson 1919. október 2-án kapott agyvérzést.

¹⁵⁶ *Bainville: Etudes sur l'histoire de Prusse. 78.* [BAINVILLE, JACQUES, *Les Conséquences politiques de la paix* (A béke politikai következményei), Paris 1920; LAVISSE, ERNEST, *Études sur l'histoire de la Prusse* (Tanulmányok Poroszország történelméről), Paris 1879 és 1896.]

Amikor Wilson visszavonult, „Franciaország és Anglia rendezték újra a világot történelmük két legközepesebb államférfia: Clemenceau és Lloyd George által” – írja James Coquet.¹⁵⁷

Tudatlan volt Clemenceau. Poincaré¹⁵⁸ megállapítása; „Clemenceaunak egyáltalán fogalma sincs Közép-Európa jövőjéről. Rosszul ismerte a nagy kérdéseket és egyáltalán nem ismerte az iratokat.”¹⁵⁹

Így lett „a békeszerződés nagy vonalaiban műkedvelők munkája”.¹⁶⁰

Aki nem adta meg magát ennek a levegőnek, az úgy tehetett, mint az amerikai megbízott, Lansing: kiment. Nem tudta érvényesíteni meggyőződését és az elnök pontjait annak beképzeltsége és Benesék befolyása miatt. Egyszer Benes órákon át félrevezette a béke-konferencia megbízottait. *Lansing* nem bírta. „Ki a szabad levegőre! Megismertem a mérges gázok hatását! A béke-szerződések lesznek az új háború okai. Ez olyan biztos, mint nappalra az éjszaka.”¹⁶¹

Később egyesek hallgatása ellenében mások a tájékozatlanságot megvallották. Még a többenél világosabban látó Poincaré, a Nagykövetek Tanácsa elnöke is a szövetségesek ingadozásáról, a tárgyalások véletleneiről „és mulattató baklövéseiről” ír. De nem volt ereje a tudatlanság és ármány ellenében. Az olasz főmegbízott, Nitti¹⁶² szerint „az egyoldalú felvilágosítások” tették lehetővé a történelem-hamisításokat. „Olyasmit mondattak” – Aldo Dami¹⁶³ szerint – „a történelemmel, amit az nem mondott”.¹⁶⁴

Anglia becsületes szándékú¹⁶⁵ képviselője, tehát főtényező, Lloyd George, ismeltelen beismeri magáról és a tárgyalókról, hogy „elégtelen és gyakorlatiatlan” (tehát

¹⁵⁷ *Figaro*, 29 mars 1951. – de Coquet, James (Bordeaux, 1898–Párizs, 1988): francia író, újságíró, 1921-től a *Le Figaro* riportere, 1945-ben haditudósító, az 1980-as években gasztronómiai rovatvezető.

¹⁵⁸ Poincaré, Raymond (Bar-le-Duc, 1860–Párizs, 1934): francia államférfi, 1912–1913-ban miniszterelnök, 1913–1920 között Franciaország elnöke, majd 1922-től 1924-ig és 1926-tól 1929-ig ismét miniszterelnök. Emlékiratai részeként *Victoire et armistice 1918* [Győzelem és fegyverszünet 1918] címmel 1933-ban Párizsban jelent meg a Mindszenty által hivatkozott műve.

¹⁵⁹ *Victoire et Armistice*, 399. 68.

¹⁶⁰ *Bainville: i.m.* 37.

¹⁶¹ *Les Négotiations de la Paix. London, 1921.* [LANSING, ROBERT, *The Peace Negotiations: a Personal Narrative* (A béketárgyalások – egy személyes látószögből), London 1921.]

¹⁶² Nitti, Francesco Saverio (Melfi, Basilicata, 1868–Róma, 1953): olasz egyetemi tanár, publicista, politikus, miniszterelnök és belügyminiszter volt.

¹⁶³ Dami, Aldo (1898–1977): svájci olasz újságíró, történész, a Genfi Egyetem földrajztudomány professzora, a Magyarországra hátrányos trianoni békeszerződés hangos nemzetközi bírálója.

¹⁶⁴ *Destin des Minorités. VII–VIII.* [DAMI, ALDO: *Destin des Minorités. Les Nouveaux Martyrs* (A kisebbségek sorsa. Az új mártírok), Paris 1936.]

¹⁶⁵ Az eredetiben kézzel áthúзва.

megtévesztő) tájékoztatást kaptak. 1928. október 17-én a Queen's Hall-ban mondott beszédében: „voltak olyan szövetségeseink, akiknek minden bizonyítéka hazug volt és meghamisított. Hamis alapokon döntöttünk.”

Ügyanő – Lord Rothermere¹⁶⁶ (voltaképp Harmsworth) magyar kampánya után – így nyilatkozott 1936. július 27-én az angol alsóházban és a chicagói banketten az ott tartózkodó gróf Apponyi Albertnek,¹⁶⁷ aki a trianoni „béke”-konferencián védte Magyarországot. Felkészöntötte és azt mondotta: „A versaillesi szerződés igazságtalanság. Én vagyok a legutolsó, aki ezt a szerződést bármely részében is védi. Elfogultak és részrehajlók voltunk ama nemzetek iránt, amelyek oldalunkon küzdöttek és inkább voltunk készek elfogadni az ő adataikat, mint azokét, akik ellenünk harcoltak. Sajnálattal kell bevallanom, hogy eme elhatározásunk sok igazságtalanságnak lett okozója. Magyarország egyes részeit odaítéltük Csehszlovákiának a megdönthetetlennek vélt statisztikánk alapján. Azóta azonban megjött az ellenbizonyíték; az, hogy ezek a területek csupa magyar képviselőt küldenek a cseh parlamentbe.” Elismeri, hogy kellő békehangulat nélkül ültek le tárgyalni, amikor a lelkek tele voltak gyűlölettel, ellenszenvvel. A tárgyalás végén pedig siettek, mert „nagyon költséges és veszedelmes volt a francia földön egy millió fegyveres, akinek semmi dolga.”

Elhitték, hogy a kis Ipoly hajózható; hogy Pozsony „századok óta tót város”.¹⁶⁸ (Később ugyanezek a sugalmazók elismerik, a New-Europe-ban¹⁶⁹ Pozsony magyar-német jellegét, de a csehek életbevágó kereskedelmi érdekből követelik.)

Földrajzból, történelemből, közgazdaságból a békekonferencia így vizsgázott elégtelen jegyre.¹⁷⁰

¹⁶⁶ Harmsworth, Sidney Harold, azaz Lord Rothermere (Dublin, 1868–Bermuda, 1940): Rothermere első vikomtja, brit sajtómágnás és politikus, a brit pletykalap, a *Daily Mail* arisztokrata tulajdonosa. A lapban 1927. június 21-én, szombaton jelent meg a laptulajdonos „Magyarország helye a nap alatt” című cikke. A térképpel is illusztrált eszmefuttatásában a lord kiállt a trianoni békeszerződés revíziója mellett, s felajánlotta tollát és lapjait az ügy szolgálatában.

¹⁶⁷ Apponyi Albert, gróf (Bécs, 1846–Genf, 1933): politikus, miniszter, belső titkos tanácsos, nagybirtokos, az 1920-as párizsi békekonferencián a magyar delegáció vezetője volt és ott beszédet mondhatott. Ezután vált nyilvánvalóvá, hogy a békekonferencia elé korábban és újonnan került nemzetiségi adatok között jelentős az ellentmondás.

¹⁶⁸ A határ megállapításánál a csehek állítólag arra hivatkoztak, hogy az Ipoly és a Ronyva-patak hajózható nagy folyók, amelyek természetes határt alkotnak. Ez azonban csak egy utólagosan kitalált, Magyarországon a húszas évek végétől terjedő történet. Bővebben lásd ABLONCZY BALÁZS, *Trianon-legendák*, Budapest 2010.

¹⁶⁹ A *The New Europe* 1916 és 1920 között megjelent brit politikai folyóirat volt.

¹⁷⁰ Utána egy kézzel írt, majd áthúzott – „Ugyanaz a bíróság” kezdetű – rész, ami a kézirat más részében már szerepelt.

Ezt a helyzetet sietnek is a várományosok alaposan kihasználni: először néprajzi, majd stratégiai, gazdasági határokat követeltek. Végre már azt se tudják, mint ne kérjenek. A csehek eleinte csak a tót megyéket követelték. 1918. december 6-án 1,9 millió lakost (köztük 220.000 magyart), 1919. január 26-án 2,9 milliót (köztük 889.000 magyart) követeltek. Trianon már 3,5 millió lakost, köztük 1.085.000 magyart adott nekik.

Voltak még alantasabb tényezők is Magyarország megcsonkításában. Rengeteg pénz is dolgozott. Berthelot¹⁷¹ fivére az annexiós politika terén szerzett érdemeiért Erdélyben a román kormánytól magyar tulajdonostól elvett birtokot kapott *esze-veszett végeladással. No és az orosz, szerb, cseh stb. pénzek.*

Ilyen eszközökkel sikerült megalkotni a világháborút lezáró békék közt a legkeményebbet, legembertelenebbet és legigazságtalanabbat jogi és minden tekintetben. Beletették azt a teljesen alaptalan állítást, hogy Magyarország vétkes a világháború felidőzésében és büntették itt a rettenetes megcsonkítással. (Szerbia Narodna Odbrana¹⁷² szervezete trónörököszt gyilkolt,¹⁷³ annexiót tervezett. Magyarország nem akart annexiót, Tisza gróf¹⁷⁴ miniszterelnök a háború kezdetén kijelentette.) *Az azóta feltárt bécsi levéltárak már megdöntötték a Masaryk- és Benes-manővert.*

Hogy balul sikerült a békemű, mutatja megalkotóinak, Wilson, Lloyd George, Briand¹⁷⁵ beismerése. Lloyd George már 1920. június 30-án kijelentette Vajda-Vojvoda¹⁷⁶

¹⁷¹ Berthelot, Philippe (Sèvres, 1866–Párizs, 1934): francia diplomata, a francia külpolitika egyik meghatározó alakja. Különösen aktív szerepet játszott az első világháború során és az azt követő időszakban Aristide Briand kormányzása alatt. Részt vett a Versailles-i békekonferencián, szerepe volt a trianoni békeszerződés feltételeinek kialakításában is.

¹⁷² Narodna Odbrana: szerb nacionalista szervezet, amelyet 1908. október 8-án hoztak létre Bosznia–Hercegovina osztrák–magyar annektálása miatt. Akkoriban az Ausztria–Magyarországon élő szerbek védelmével foglalkozott. A bíróság megállapítása szerint a Narodna Odbrana aktivistái is támogatták a trónörökös, Ferenc Ferdinánd elleni merényletet.

¹⁷³ Az első világháború közvetlen kiváltó oka az Osztrák–Magyar Monarchia trónörökösének, Ferenc Ferdinánd főhercegnek és feleségének meggyilkolása volt Sarajevóban 1914. június 28-án.

¹⁷⁴ Tisza István, gróf (Pest, 1861–Budapest, 1918): politikus, országgyűlési képviselő, 1903 és 1905 között, majd 1913 és 1917 között miniszterelnök. Nevéhez fűződik az Osztrák–Magyar Monarchia belépése az első világháborúba. Az őszirózsás forradalom napján meggyilkolták.

¹⁷⁵ Briand, Aristide (Nantes, 1862–Párizs, 1932): francia politikus, a Harmadik Köztársaságban hat ciklus alatt tizenegy kormányt alakított. Miniszterelnöksége alatt, 1921. június 7-én hagyta jóvá a francia parlament a trianoni békeszerződést, amit ellenérzésekkel ugyan, de Briand is megszavazott.

¹⁷⁶ Vajda-Voevod, Alexandru (Alparét, Magyar Királyság, 1872–Nagyszeben, Románia, 1950; magyarosítva *Vajda Sándor*): erdélyi származású román politikus volt. Tagja volt a párizsi békekonferencián részt vevő román delegációnak, 1919–1920-ban, 1932-ben és 1933-ban, összesen mintegy 18 hónapig Románia miniszterelnöke volt.

román miniszterelnöknek: „A magyar követelések legnagyobb része jogos. Keresnünk kell a megegyezés módozatait.”¹⁷⁷ Briand 1921. június 7-én: „Elég egy pillantást vetnünk a térképre és máris megállapíthatjuk, hogy Magyarország új határai igazságatlanok”¹⁷⁸ Még Masaryk is megsokallja a zsákmányt: „Nagyon hajlandó vagyok figyelembe venni a jelenlegi határok revízióját Magyarország javára.”¹⁷⁹ *Persze csak mondta, de kellett mondania.*

De mutatják tények is. Az Egyesült Államok Kongresszusa nem fogadta el a trianoni békekötést, mint a wilsoni elvekkel merőben ellenkezőt. Nem fogadta el az új határokat. Helyette 1921. augusztus 21-én különbékét kötött Magyarországgal.¹⁸⁰ Ebből a lehetetlen trianoni határok hiányoznak. Megtagadta jóváhagyását a francia szenátus is. Bourgeois,¹⁸¹ de Jouvenel,¹⁸² [de] Lamarzelle¹⁸³ és De Monzio¹⁸⁴ [!] szenátorok felvilágosító adatai hallatára nagy volt a szenátus felháborodása. Paul Boncour,¹⁸⁵ Lénail,¹⁸⁶ Margaine¹⁸⁷ és Daniélou¹⁸⁸ előadó tiltakozik az elkövetett jogtalanságok ellen. Lamarzelle: „Mindazokkal szemben, akik Franciaország jövőjéért feláldozták gyermekeiket,

¹⁷⁷ Pozzi: *i. m. Századunk bűnösei. 300 l.* [POZZI, HENRI: *Századunk bűnösei*, Magánkiadás 1936]

¹⁷⁸ *Journal de la Chambre des Députés.* 259.

¹⁷⁹ *The XX. Century 1930. aug.*

¹⁸⁰ A köztudatban elterjedt az a vélekedés, hogy az Egyesült Államok nem írta alá a trianoni békeszerződést, de ez így nem igaz. Az USA – párizsi nagykövete révén – aláírta a békét, de a kongresszus nem ratifikálta, mint ahogy egyetlen más, az első világháborút lezáró békeszerződést sem. Ezért mindegyik országgal, így a Magyar Királysággal is külön kellett békét kötnie.

¹⁸¹ Bourgeois, Léon Victor Auguste (Párizs, 1851–Oger, 1925): francia Nobel-békedíjas politikus, a Harmadik Francia Köztársaság 32. miniszterelnöke, 1919-ben a Nemzetek Szövetségének első elnöke.

¹⁸² Jouvenel, Henry de (Párizs, 1876–Párizs, 1935): francia újságíró, szenátor, nagykövet Rómában.

¹⁸³ Lamarzelle, Gustave Edouard Louis de (Vannes, 1852–Párizs, 1929): 1883 és 1893 között Morbihan megye parlamenti képviselője, 1894 és 1924 között szenátora.

¹⁸⁴ Helyesen: Monzie, Anatole de (Bazas, 1876–Párizs, 1947): francia politikus, Lot-et-Garonne megye szenátora, több miniszteri tarcát is betöltött. Magyarbarát érveket hangoztatott a két világháború között is.

¹⁸⁵ Paul-Boncour, Joseph (Saint-ignan-sur-Cher, 1873–Párizs, 1972): francia szocialista politikus, 1909 és 1931 között nemzetgyűlési képviselő, 1931-től 1941-ig Loir-et-Cher megye szenátora, 1932–1933-ban a Harmadik Francia Köztársaság 72. miniszterelnöke.

¹⁸⁶ Lénail, Henry (Párizs, 1869–Laon, 1960): francia politikus, 1934 és 1936 között nemzetgyűlési képviselő.

¹⁸⁷ Margaine, Alfred (Sainte-Menehould, 1870–Rochechouart, 1953): francia radikális politikus, 1910 és 1942 között nemzetgyűlési képviselő.

¹⁸⁸ Daniélou, Charles-Léon-Claude (Douarnenez, 1878–Neuilly-sur-Seine, 1953): francia baloldali politikus, 1910 és 1936 között nemzetgyűlési képviselő.

restellem bevallani, hogy ilyen szégyenletes szerződést írok alá.”¹⁸⁹ Léon Blum¹⁹⁰ 70 szocialista képviselőtársával nemmel szavazott.¹⁹¹ *Ez a békeszerződés magában hordta a jövődő tragédiáit.*

BALOGH MARGIT

¹⁸⁹ *Journal* 1921. júl. 11. [1703.] – Megjegyzés: a francia szenátorok véleményét és azok forrását Mindszenty feltehetően Olay Ferenc: *Csonka-Magyarország batáiról* című tanulmányából merítette (Budapesti Szemle 219 [1930] 164–199), és nem a hivatalos közlönyből (*Journal Officiel de la République française* [Débats parlementaires: Sénat: compte rendu in-extenso], <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/cb328020951/date1921-2022.06.26>).

¹⁹⁰ Blum, Léon (Párizs, 1872–Jouy-en-Josas, 1950): francia szocialista politikus, 1936–1937-ben, majd még két alkalommal Franciaország miniszterelnöke, 1946–1947-ben a Köztársaság ideiglenes kormányzatának elnöke.

¹⁹¹ 1921. június 7-én a francia kamara mindkét háza megszavazta a békeszerződés ratifikálását (lásd ZEIDLER Miklós, *A Daniélou-misszió*, Századok 154 [2020] 4, 675–724.). A képviselőház 464:77 arányban szavazott mellette, a laptudósítások szerint az ellenzők valóban a szocialisták voltak (köztük Léon Blum), és néhány jobboldali képviselő.

HUNGARY'S CATHOLICISM AND TRIANON

Summaries

THE ATTEMPTS OF CHARLES IV TO RECLAIM THE HUNGARIAN THRONE IN THE LIGHT OF THE DOCUMENTS OF THE HOLY SEE

In order to comply with Act I of 1920, the Hungarian National Assembly should have decided on the person of the new king of Hungary immediately following the Treaty of Trianon (1920), which ended World War I. Since the legitimists claimed that – although the Austro-Hungarian Empire had already collapsed – the legitimate king of Hungary was still Charles IV, a Habsburg, who had been crowned in 1916, while the free electors argued for the election of someone of Hungarian nationality, they were unable to come to an agreement. In 1921, Charles IV made two attempts to reclaim the Hungarian throne, but – mainly because of the international political climate – both of his attempts failed, eventually leading to the dethronement of the Habsburg Dynasty and subsequently, to the exile of Charles IV and his family to Madeira.

The aim of the paper is to examine the attitude of the Apostolic Holy See regarding the mentioned attempts of the king by analysing the reports written by Lorenzo Schioppa apostolic nuncio to Budapest (1920–1925). In his reports, Schioppa provided a detailed account of the attempts and of the information at his disposal concerning how they were organised. Evidently, he intended to provide an objective account of the events despite the fact that the approach of the Holy See was closer to the legitimists' view.

After providing a brief summary of the royal question, the paper uses the reports of Lorenzo Schioppa to describe the events from the king's first attempt to the eventual dethronement of the Habsburg Dynasty.

PETRA HAMERLI

THE HUNGARIAN CATHOLIC CONGRESSES AND THE TREATY OF TRIANON

After the First World War, issues connected to the Treaty of Trianon (1920) were also discussed and examined at the Hungarian Catholic Congresses, which can be considered as the most important public forums of Hungarian Catholicism of the period. Speakers at these annual congresses addressed various aspects of the Treaty,

for instance the causes and consequences of the peace accord with a focus on the losses suffered by the Hungarian Catholic Church, as well as the fate of those Catholics stranded outside the new Hungarian borders. Several speakers discussed the possibility of a territorial revision and its preconditions. The last section of the paper briefly describes the General Assembly's statements issued after the partial revision of former Hungarian territories in 1938.

The Appendix contains the 1923 speech of the royalist József Károlyi, who, in his oration, provided the most detailed analysis of the issues raised by the Treaty of Trianon. Károlyi underlined that Catholicism should have a leading role in Hungarian politics, and argued for the restoration of the Habsburg Dynasty as a precondition for territorial revisions.

ANDRÁS GIANONE

JÓZSEF PEHM (MINDSZENTY) AND TRIANON

The paper and the ten documents published here for the first time show how the former Primate of Hungary, József Mindszenty (until 1942 Pehm), viewed the Treaty of Trianon that ended the First World War and what he personally did to bring about its revision. According to Pehm's diagnosis, Trianon was a punishment: firstly for disloyalty to God, and secondly for liberalism, Marxism and cosmopolitanism. At the time, there was no political current in Hungary that was not revisionist. This formed the foundation of József Pehm's thinking as well. His ideal was not an ethnically reorganised Central Europe, but Saint Stephen's thousand-year-old Hungary, a strong Hungarian Christian kingdom. This view was shared by most Christian and legitimist intellectuals: according to them, the return and enthronement of King Otto II, who was regarded as the legitimate ruler, was the only way out of the "prison of Trianon," while the same thing could not be expected from a king of Hungarian nationality.

Pehm, who was otherwise in opposition, agreed with the government on the idea of revision. He gave evidence of this on numerous occasions. As Episcopal Commissioner for the Zala region, he established 14 new parishes in 13 years, including the revisionist church in the border town of Gáborjánháza, which, as a house of God, was also a reminder of the county's loss of territory and religious and cultural values at Trianon. On the 19th of November in 1938, Béla Imrédy, the prime minister, was made honorary citizen of Zalaegerszeg at Pehm's suggestion for his activities in favour of the First Vienna Decision (2nd of November in 1938).

József Pehm / Mindszenty made serious efforts for the integrity of the thousand-year-old Zala County, primarily for that of the mainly Croatian-populated Muraköz,

when on the 14th of April in 1941, he took the lead in a series of Hungarian social actions for the re-annexation of the region. He even confronted prime minister László Bárdossy in order to persuade the government to go beyond ethnic principles and carry out the re-annexation of the area. Owing to a number of foreign and domestic political factors, this was eventually achieved: on the 16th of December in 1941, the Hungarian Parliament passed Act XX of 1941, which ensured the re-annexation of the Southern Region, including Muraköz, to the Hungarian Holy Crown.

In the following years, Abbot Pehm fought for the complete integration of Muraköz. In essence, he was attempting to implement the assimilation efforts of the Dualist Era, only at a much more accelerated pace. As much as he had the authority and the means to do so, even at the cost of dismissing Croatian priests, he began to provide the parishioners of Muraköz with Hungarian priests, as he had to face the fact that the Croatian priests in Muraköz were far from being friends of Hungary. Attempts were also made to reorganise the ecclesiastical government of the region, but the Holy See refused to make a politically charged decision until the end of the War and did not alter the diocesan boundaries, leaving Muraköz part of the Archdiocese of Zagreb.

Throughout his life, Mindszenty's interest in history remained focused on Trianon. In the one and a half decades between 1956 and 1971, which he spent at the American Embassy in Budapest, he was conducting research on the history of the treaty drawing on the literature available. In his work, which is still in manuscript form, he was clearly unable to abandon the historical vision of Hungary, attributing the dismemberment of the country to violence, deception and the arrogance of the winners.

MARGIT BALOGH

“WE APPEAL FROM THE ILL-INFORMED HOLY SEE TO THE WELL-INFORMED”

*The Consequences of the Treaty of Trianon Regarding
the Church Government as Presented in the Hungarian Press*

The consequences of the Treaty of Trianon for the church government is an extremely complex issue; however, the Hungarian press, largely irrespective of ideological differences, viewed it almost exclusively through the lens of national politics. It certainly did not facilitate the situation of contemporary news consumers that, as some clerics have pointed out, Hungarian newspapers often showed a remarkable lack of information on questions of canon law. This paper attempts to trace the press controversies taking place between 1920 and 1924 in order to examine how the national press assessed the measures taken by the church government as a consequence of the Treaty of Trianon.

At the time, the Hungarian general public insisted that the interests of Hungarians and those of universal Catholicism were the same; therefore, they expected the Vatican to implement the Hungarian claims. However, this proved to be wishful thinking, as the Holy See wanted to decide for itself what would be in the interest of universal Catholicism and how to ensure the pastoral care of the believers belonging to various nationalities and the viability of the units of church government in a politically unstable Carpathian Basin. The government of Count István Bethlen, having gradually realised that it had very limited means of asserting its own interests against the Holy See, began to make conscious use of the press, since public indignation was a factor, even if an extremely limited one, which the diplomacy of the Vatican was willing to take into account. At the same time, acknowledging the sad reality was still difficult, and like many of the consequences of Trianon, it required a kind of mourning, an awareness of the losses on the part of the general public.

TIBOR KLESTENITZ

THE DIVIDED ARCHDIOCESE: APOSTOLIC ADMINISTRATION IN BÁCSKA AFTER THE FIRST WORLD WAR

Out of the 150 parishes and independent vicariates of the historical Archdiocese of Kalocsa–Bács, 110 were temporarily occupied by the Serbs in 1918, and eventually, after the Treaty of Trianon, 90 became part of the Kingdom of Yugoslavia. Out of a population of nearly one million, the majority of the Catholics, 470,000 people, belonged from that point on to Yugoslavia. The ethnic diversity of the region was maintained on both sides of the border after the division, even if the proportion of the Hungarians on the Hungarian side of the border was much higher than on the Yugoslav side. Yet, Lipót Árpád Várady, Archbishop of Kalocsa–Bács (1914–1923), strove to help his priests and parishioners on both sides of the border; that is, he continued to see the two territories as a single entity.

As after some years of waiting, the Holy See realized that the division caused by the borders would not change in the near future, it decided to appoint apostolic governors in those parts of the diocese left without a pastor in order to ensure the pastoral care of the believers living in the annexed territories. In 1923, Szabadka (Subotica, Serbia today) parish priest Lajos Budanovich (Lajčo Budanović), was appointed Apostolic Administrator of Bács (Bácska); however, he was striving to prepare the area entrusted to him for its transformation into an independent diocese. He served as titular bishop from 1927. Administrator Budanovich completely restructured the ecclesiastical organisation of the administration, establishing minor seminaries, pastorates and parishes, which led to widespread protests.

Between 1941 and 1944, the area was returned to Hungary and came under the jurisdiction of the Archbishop of Kalocsa–Bács. Later, the Apostolic Administration also ceased to exist. Budanovich resumed the administration of the territory in 1944 and was reappointed Apostolic Administrator in 1946, which he held until 1958. It was not until 1968, nearly fifty years after the end of the First World War, forty-five years after the establishment of the Apostolic Administration and ten years after the death of Budanovich, that the Holy See saw the time as ripe for the creation of the independent Diocese of Subotica. On the other side of the border, the situation was much later settled: the Archdiocese of Kalocsa–Kecskemét was created by a papal decree in 1993, which reorganised the diocesan system in Hungary.

TAMÁS TÓTH

THE IMPACT OF THE HUNGARIAN GREEK CATHOLIC MOVEMENT AND THE
ESTABLISHMENT OF THE EPARCHY OF HAJDÚDOROG ON HUNGARIAN-ROMANIAN
RELATIONS IN THE YEARS PRECEDING THE TREATY OF TRIANON

The establishment of the Eparchy of Hajdúdorog in 1912 was a highly publicised event in the years preceding the First World War. The Holy See, King Franz Joseph as patron and the Hungarian government intended the new unit of ecclesiastical government to offer more efficient pastoral care primarily to Byzantine-rite Catholics of Hungarian mother tongue and Hungarian identity. The establishment of the Eparchy was an important milestone in the decades-long struggle of Hungarian Greek Catholics, although the main objective of securing the liturgical use of the Hungarian language was not achieved. This the Holy See found unacceptable, which position was shared also by the Hungarian Catholic supremacy and the Romanian Greek Catholic hierarchy. Although by 1912 a consensus had emerged in the contemporary Greek Catholic public opinion concerning the legitimacy of the new Eparchy, the national political considerations that were at the forefront of its implementation led to vehement protest from Romanian Greek Catholics. And not without reason, as several parishes from the Eparchies of the Romanian Greek Catholic Metropolitanate (primarily from that of Nagyvárad [Oradea today]) were reassigned to the new Eparchy despite the fact that their Hungarian character was disputed vehemently, albeit mostly rightly, by the hierarchs responsible for them. As a result, the way in which the Eparchy of Hajdúdorog was established opened up yet another zone of conflict in the already tense Hungarian-Romanian relationship and contributed to the failure of the Romanian Pact proposed by Hungarian Prime Minister István Tisza. The seriousness of the conflict can be illustrated by the bombing attempt against István Miklósy, the first Bishop of Hajdúdorog, in Debrecen in February 1914, the justification for Roma-

nia's entry into the war during Matthias Erzberger's secret negotiations in Bucharest, the confrontation of the Romanian Greek Catholic lower and higher clergy in Hungary with the Hungarian state in the autumn of 1918, as well as the various manifestations of hot temper and the occasional acts of violence accompanying these events.

Drawing on contemporary sources, the paper describes the impact of the presence of the Hungarian Greek Catholics, their movement and the establishment of the Eparchy of Hajdúdorog on Hungarian-Romanian relations in the years preceding the Treaty of Trianon.

TAMÁS VÉGHSEŐ

THE CONSEQUENCES AND EFFECTS OF TRIANON ON THE WORK OF THE
KALOCSA SCHOOL SISTERS, WITH A SPECIAL FOCUS ON BÁCSKA

The paper describes the conditions under which the members of the Kalocsa Poor School Sisters' Society, Named after Our Lady, lived in Bácska, a new region established between the Kingdom of Hungary and the Serbian-Croatian-Slovenian Kingdom (the Kingdom of Yugoslavia) after the First World War and placed under the jurisdiction of the latter, as stipulated in the Treaty of Trianon on the 4th of June in 1920. It provides a detailed overview of the various methods used by the general mother superiors, Mária Bernárda Bleilőb, Mária Aquina Vojnich and Mária Ildefonsa Bali, with the help of the archbishops of Kalocsa-Bács, Lipót Árpád Várady, and specially count Gyula Zichy and József Grósz, to secure their control over the convents in the annexed territories, with varying degrees of effectiveness. Furthermore, the paper provides insights into the relevant steps of the papal diplomacy, the correspondence between the Sacred Congregation for Religious (*Sacra Congregatio de Religiosis*) and the parties, the various processes, the role of the papal nuncios in Belgrade and in Budapest, as well as the activities of Lajos Budanovich, who was appointed Vicar General and later twice Apostolic Administrator of Bácska, in relation to the cause of the school sisters.

Subsequently, the study outlines the steps taken from 1925 on, under the direction of Sister Mária Leticia Marczenkovich, to set up a province which would consist of the annexed convents situated in Bácska, but which would also form a unit with the Kalocsa Society, and explains why this did not finally materialize. It also gives an idea of the circumstances under which, in 1930, the separation of the convents in Bácska took place, not unrelated to the support provided by Budanovich. Furthermore, it shows how Mária Annunciata Kopunovics, appointed in 1931 as the general mother superior of the newly-established Bácska Poor School Sisters' Society, Named after Our Lady, governed the convents situated in Bácska. The paper also explains how, when Bácska came once again under the jurisdiction of Hungary, Kopunovics reset-

tled with the Catholic Serbian sisters supporting her and became the general mother superior of the new Society established in Zagreb. Last but not least, it describes how, in 1941, following the decision of the Holy See, the convents in Bácska were placed under the authority of the general mother superior of Kalocsa until further decision of the Holy See. It also provides insights into the debate between Yugoslav and Hungarian church and monastic representatives on the governance of the Bácska convents after the Second World War.

Finally, the paper briefly outlines how, by overcoming many difficulties, the Bácska Province of the school sisters was established in the 1960s under the direction of Mária Hermenegild Zách, and how they became independent in 1971 under the name Bácska School Sisters' Society, Named after Our Lady, led by Mária Benedikta Hippich. This was the end of a long process, which has resulted in three independent societies functioning today: two in the territory that was re-annexed after the Second World War (one in Bácska and one in Zagreb) and one in Kalocsa, Hungary.

GYÖRGY SÁGI

HUNGARIAN PIARISTS IN CZECHOSLOVAKIA: THE HISTORY OF THE MONASTERIES IN NYITRA AND IN TRENCSEŇ (1918–1922)

The paper focuses on the history of two monasteries belonging to the Hungarian Piarist Province in the first few years following the Czech occupation at the end of the First World War. The sources forming the basis of the research are the following: the administrative records of the Order, that is, letters sent to Budapest by János Mátrai, the prior in Nyitra (Nitra, Slovakia today), and József Braneczky, the prior in Trencsén (Trenčín, Slovakia today), and the replies of the provincial, respectively.

Both of the cities with the monasteries, Nyitra and Trencsén, were occupied by the Czech military forces in December 1918, and the political and administrative takeover began shortly afterwards. This had an effect on the Piarist Order mainly through the secularization of the secondary schools maintained by them. The seizure of the two established and populous boys' grammar schools took place some months apart, but according to the same scenario: Trencsén was taken over by the Czechoslovak state almost immediately, on the 16th of December in 1918, while Nyitra nine months later, at the beginning of the next school year, on the 12th of September in 1919, which seizure essentially meant the confiscation of the school buildings and all the equipment. Those Piarist teachers who could speak Slovak were offered the opportunity to continue their work in the employment of the Czechoslovak state, but all of the teachers declined the offer in both schools. Oddly enough, Nyitra was the only place where

there was talk of evicting the Piarists from their monastery. Although due to the resistance of the prior this did not take place, yet, they had to provide accommodation in the monastery for the twelve teachers of the new state school.

In the autumn of 1919, Piarist provincial Kornél Szinger called back from Czechoslovakia those members of the Order who were actively teaching, leaving only the prior and three elderly, retired monk teachers in Nyitra and solely the prior in Trencsén. In the face of this uncertainty, the provincial instructed the members of the Order still in Czechoslovakia to secure official permission for the elderly to continue living in the monasteries in Nyitra and in Szentgyörgy (Svätý Jur, Slovakia today). The case was settled by József Braneczky, who obtained the permit also for his monastery in Trencsén, where he was soon joined by two companions.

From this point on, the main task of the priors became to protect the monasteries that had been “put on the back burner” and to care for the elderly monks entrusted to them until a long-term decision was made about their fate. They overstepped this authority only once, in 1920, when they tried to persuade the provincial to appoint a delegate and to hasten negotiations with the new state – but were unsuccessful in this. János Mátrai, who was the prior of the monastery in Nyitra, and Sándor Cserhelyi, who succeeded him in 1920, tried to secure the existence of the monastery by using the income from renting the monastery building as a tenement and from their farm. In addition to this, they realised early on that the building and the community would be sustainable in the long run only if they could arrange for the state to pay rent for the use of the grammar school building, which belonged to the Order. After years of litigation, Cserhelyi achieved this in 1927. He also supported the new Bishop of Nyitra, Karol Kmeňko, in his efforts to establish a Catholic grammar school, but this proved to be unsuccessful. In Trencsén, Braneczky reached an agreement with the state in 1921 on issues concerning the building and even renewed additional lease agreements in order to secure the financial situation of the monastery, but this brought him into conflict with the Hungarian provincial, as he did not ask for permission. However, it was with permission that he opened a boarding school for boys in the monastery, which proved to be successful not only financially, but also socially. In fact, in the 1920s, it was Braneczky, who had Slovak identity, the only Hungarian Piarist who could work in the Czechoslovakian territory in a way that was in accordance with the vocation of the Order, that is, to educate children.

As the financial consolidation of the two monasteries proved to be successful, they were not, unlike other monasteries, evacuated in 1922; instead, they remained in this transitional mode of operation for several years, and along with their elders, they became essential constituents of the Slovakian Piarist Province that was established in 1930, after the Holy See–Czechoslovak *modus vivendi* had been signed.

TRIANON AND THE BASILITES OF MÁRIAPÓCS: QUEST AND RENEWAL

As the members of the Order of Saint Basil the Great living in Máriapócs tried to stand their ground on several “fronts” between 1915 and 1920, the monastery of the shrine stood out financially and morally among the nine monasteries of the Order’s Hungarian province after the First World War. The Trianon borders, however, created a new situation not only in the structure of the Hungarian Catholic Church government, but also in that of the Basilite monasteries: of the nine monasteries, only Máriapócs remained in Hungary. In addition to the reorganisation of the structure of the monasteries, the Order itself was also in need of reforms, which, although they had commenced in 1882, were not implemented until the early 1920s. Due to the changes brought about with the help of the Jesuits, discipline was restored in the Order of Saint Basil the Great and the monks, leaving their former contemplative mode of life behind, began to take on new tasks, namely, the sanctification of others. Between 1925 and 1950, the Basilite fathers led missions not only in Hungary, but also in Slovakia, Transylvania, Sub-Carpathia and America. The monks also held pastoral retreats, the first of which took place in July 1925 under the leadership of Basilite Father Péter Pál Gojdcics, who later became the martyred Bishop of Eperjes (Prešov today).

The status of the Basilite monasteries in the territory of historical Hungary was settled in 1932: they were placed in a common province named after Saint Nicholas, while the monasteries in the successor states were headed by regional superiors. The creation of the province provided the Hungarian Basilites the independence they had been seeking, while the establishment of a new monastery in Hajdúdorog was an important step in the process of achieving their autonomy. The boys’ boarding school in the monastery provided education for the youth until 1950.

The Order was subsequently enriched with new communities: the convent of the Basilite sisters, who arrived in Máriapócs in 1935, was completed in 1940, while the fathers settled in Makó in 1946, from where they moved to Kispeszt in 1948. With the settlement of the Basilite monks in Makó, the number of their monasteries in Hungary increased to three, and thus, the Order’s regulations allowed for the organization of a new province. Accordingly, on the 7th of March in 1947, the Holy See established the Province of Saint Stephen for the Basilites living in Hungary, which functioned until 1950. The 1950 withdrawal of the right of the monastic orders to function, however, broke the previous trend, creating a new situation also in the life of the Order of Saint Basil the Great.

KATALIN FÖLDVÁRI

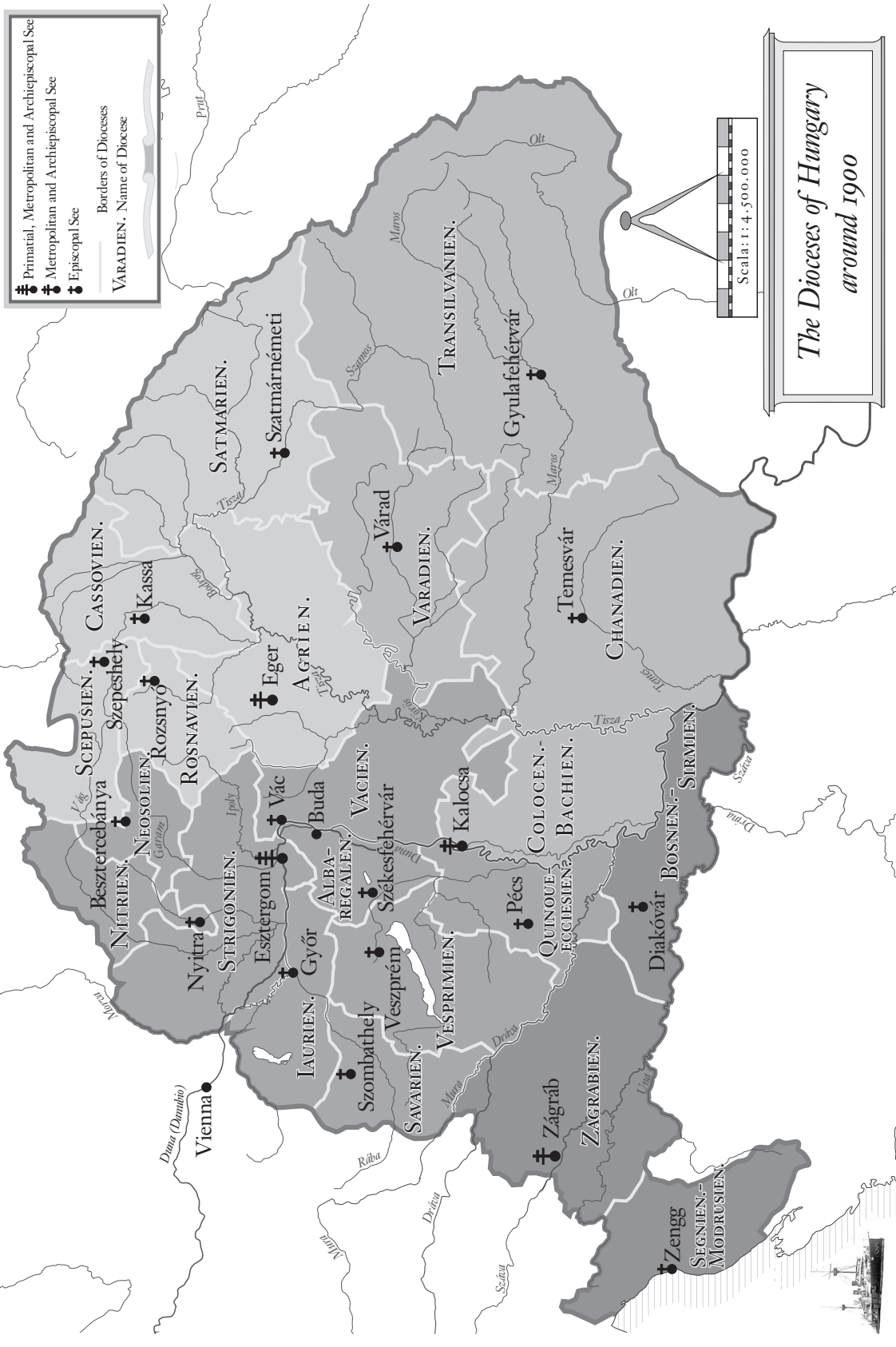
THE HISTORIOGRAPHY OF THE RELATIONSHIP BETWEEN THE TREATY OF
TRIANON AND THE CATHOLIC CHURCH

The Treaty of Trianon, which was signed in the Grand Trianon Palace in Versailles on the 4th of June in 1920, was a turning point for Hungary, which lost two-thirds of its territory and its position as a major power in Central Europe. Since then, this issue has been a lively topic of public and academic interest. Several historical works have discussed the legality of the peace treaty, its political content, its economic effects, the minority policy of the successor states and the former nationality policy of the Hungarian state, while others presented individual fates and attitudes. However, it is rare to find a publication that approaches these aspects parallel with the impact of the peace treaty on the Hungarian Catholic Church. It is much more common for the issue to be dealt with in the context of a monograph or a compilation of essays covering a longer historical period, or in the form of a sub-chapter or a few paragraphs in a work on the history of a diocese. Again, sometimes the issues raised by the Treaty are analysed with a significant ecclesiastical theme, event or perspective in mind. Consequently, the literature on the subject is rather heterogeneous.

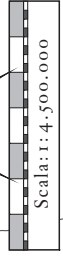
The present paper reviews the historiography of works dealing with the impact of the Treaty of Trianon on the Catholic Church in Hungary and in the successor states – mainly by Hungarian authors, but also mentioning some important studies or books by foreign authors. From 1921 to the present day, the paper describes how the treaty has been perceived, showing how its perception was influenced by politics and ideology immediately after its signing and how the treaty has been viewed more objectively after the change of regime.

KRISZTINA TÓTH

Translated by ESZTER KRAKKÓ

- ⚡ Primate, Metropolitan and Archiepiscopal See
- ⚡ Metropolitan and Archiepiscopal See
- ⚡ Episcopal See
- Borders of Dioceses
- VARADIEN. Names of Diocese

*The Dioceses of Hungary
around 1900*

CONTENTS

<i>Preface</i> (Péter Tusor)	7
--	---

I. STATE, CHURCH AND SOCIETY

The Attempts of Charles IV to Reclaim the Hungarian Throne in the Light of the Documents of the Holy See (Petra Hamerli)	11
The Hungarian Catholic Congresses and the Treaty of Trianon (András Gianone)	25
József Pehm (Mindszenty) and Trianon (Margit Balogh)	43

II. DIOCESE AND CHURCH GOVERNMENT

“We Appeal from the Ill-informed Holy See to the Well-informed” The Consequences of the Treaty of Trianon Regarding the Church Government as Presented in the Hungarian Press (Tibor Klestenitz)	103
The Divided Archdiocese: Apostolic Administration in Bácska after the First World War (Tamás Tóth)	124
The Impact of the Hungarian Greek Catholic Movement and the Establishment of the Eparchy of Hajdúdorog on Hungarian-Romanian Relations in the Years Preceding the Treaty of Trianon (Tamás Véghseő)	154

III. RELIGIOUS COMMUNITIES

The Consequences and Effects of Trianon on the Work of the Kalocsa School Sisters, with a Special Focus on Bácska (György Sági)	189
--	-----

Hungarian Piarists in Czechoslovakia: The History of the Monasteries in Nyitra and in Trencsén (1918–1922) (Barnabás Szekér)	237
Trianon and the Basilites of Máriapócs: Quest and Renewal (Katalin Földvári) . .	272

IV. HISTORIOGRAPHY

The Historiography of the Relationship between the Treaty of Trianon and the Catholic Church (Krisztina Tóth)	293
<i>Abbreviations</i>	317
<i>Authors</i>	319
<i>Register</i>	321
<i>Summaries in Hungarian</i>	329
<i>Hungary's Catholicism and Trianon (Summaries in English)</i>	339